ISSN 0236-0551

LIAUDIES KULTŪRA

1993

6

LIETUVOS KULTŪROS IR ŠVIETIMO MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 1993 Nr. 6 (33)
Žurnalas kultūros ir švietimo darbuotojams bei visuomenei

Leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesiai

Vyriausioji redaktorė Dalia RASTENIENĖ
tel. 61 53 92

Skyrių redaktoriai:
Julija ŽILINSKAITĖ - bendrieji kultūros klausimai,
tel. 61 38 73
Danutė SKERSYTĖ - liaudies tradicijos ir papročiai,
tel. 61 34 12
Liudvikas GIEDRAITIS - folkloras,
tel. 61 38 73
Martynas POCIUS - tautodailė,
tel. 61 34 12
Rasa KALINAUSKAITĖ - korektorė
Ramūnas VIRKUTIS - fotografas
Maketas Martyno POCIAUS

Konsultantai:
L.BURKŠAITIENĖ, L.DONSKIS, Z.KELMICKAITĖ, I.LUKŠAITĖ, J.MIKUTAVIČIUS, K.STOŠKUS, J.TRINKŪNAS, A.VYŠNIAUSKAITĖ, N.VĖLIUS.

Redakcijos adresas: Universiteto 6, 2600 Vilnius

© "Liaudies kultūra"

Steigimo liudijimas Nr. 152

Duota rinkti 1993 10 23
Pasirašyta spaudai 1993 11 23
Formatas 60x90/8.
Popierius ofsetinis.
Rinkta kompiuteriu. 7 sąl. sp. l.
Tiražas 2500 egz. Užsakymas 1434
Kaina: prenumeratoriams 0,30 Lt
Pardavimui - sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
Spausdino Lietuvos leidybos įmonė "Spauda"
Laisvės pr. 60, Vilnius

Dėkojame
TAUTOS FONDUI
už paramą - 500 JAV dolerių.

TURINYS: D.SAUKOS interviu L.GIEDRAIČIUI. Dūdelės ieškojimas - 2 ● Iš Kūčių ir Kalėdų papročių Suvalkijoje. Sting sting kisielius - 4 ● G.VILYS. "Šyvio" šokdinimas Vakarų Suvalkijoje - 8 ● A.MIKĖNAITĖ. Lietuvos kaimo dievdirbiai. XIX a. pabaiga - XX a. pradžia - 10 ● G.VAIDOGAS. Ikikrikščioniškosios kryžių kilmės teorijų apžvalga - 14 ● G.POTAŠENKO. Sentikiai ir Lietuva - 21 ● A.ACUS. Ar turi miestai ateitį? - 27 ● G.KAIRYTĖ. Senoviniai mūsų krašto žibintai - 31 ● N.KERŠYTĖ. Kraštotyra ir muziejininkystė mokykloje - 36 ● Adomo GALDIKO 100-ųjų gimimo metinių proga. S.SMILINGYTĖ. Pora neskelbtų laiškų - 39 ● Iš kultūrinės antropologijos. M.MEAD. Ankstyvųjų kultūrinio perdavimo formų sąlygos - 41 ● Iš mito teorijų ir tyrinėjimų. S.ERDESZAS. Pasakotojo Lajošo Ámi pasaulio koncepcija - 46 ● Knygos. V.MILIUS. Apie visas metų šventes - 51 ● Laureatai. L.GIEDRAITIS. Pasiburbienimas Paties su Savimi - 52 ● In memoriam Lidijai MEŠKAITYTEI ir Aldonai ULEVIČIENEI - 54 ● Iš tautosakos - 56 ●.

VIRŠELIUOSE:
Ona ŠIMKIENĖ. Madona su kūdikiu.
Virgilijus ADOMAVIČIUS. Šv.Antanas.

Ramūno VIRKUČIO nuotr.

KLAIDA: 5 -ojo numerio 4 -ajame viršelyje buvo atspausdinta Gintaro GENIO skulptūros "Arkangelas Gabrielius" reprodukcija. Atsiprašome autoriaus, taip pat skulptorės Rimantės BUTKUVĖS už šį nesusipratimą.

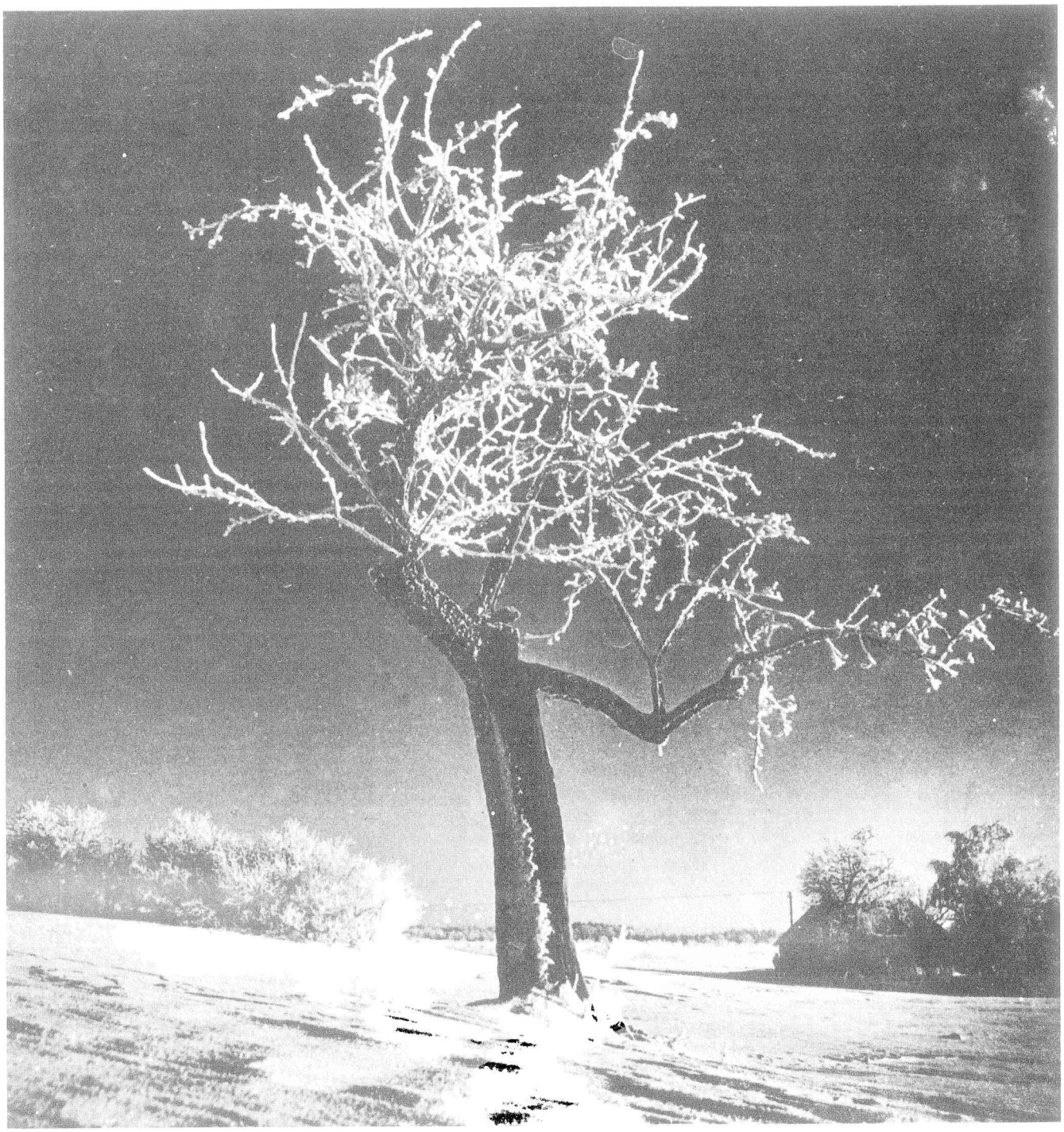

Kai sniegas dengia želmenį ir taką
prie savo gyvenimo kampo aš sustojęs dažnai
žiūriu į buvusį kaimyno sodą.
Ten keletas vyšnaičių, obelaitė.
Pamatų nebėr ir pėdsakų vaikystės nematyti.
Po sniegu.

1982 m. Broliai Černiauskai

DŪDELĖS IEŠKOJIMAS

Vilniaus universiteto profesorius Donatas SAUKA atsako į Liudviko GIEDRAIČIO klausimus.

Knygelėje "Noriu suprasti" rašėt: "Sugrįžimas į savo pačių esmę pareikalaus iš mūsų daugiau negu mes dabar pajėgiame". Gal turėjote omeny etninę esmę?

- Ne. Turbūt visų pirma - laisvo žmogaus prigimtį. Laisvo žmogaus elgesį, mąstymą. O sugrįžt į etninę esmę - gal jau ir nebesugrįšime. Jeigu pats turi tokių iliuzijų, tai jau reikia apgailėt. Mes nebeišsaugosim tos esmės sveiko branduolio.

... sakot - "apgailėt". O kaip Jūs suprastumėt tą mūsų etninę baltiškąją esmę. Nuo ko pirmiausia reikėtų pradėt šneką žmonėms, jei vis dėlto kažkas tokių iliuzijų turėtų. Kas mūsų pasaulėžiūrėj, pasaulėjautoj - būtent "baltiška"? Dažnai girdim žodžius "etninė esmė", "baltiškoji esmė", bet, man atrodo, daugeliu atvejų, jie be turinio...

- Na, be abejo. Jeigu būtent taip kelsime klausimą - tai tik retorika. Abstrakcija. Bet galima šnekėt konkrečiai. Tarkim - B.Kutavičius "rekonstruoja" senovinę muziką... Ir jis, beje, tik spėja, kad tokia galėjo būt... Tik nuojauta vadovaujasi. Daugiausia, ką gali padaryt šioj srity, - tai tik meninės nuojautos dėka, vidine įžvalga. Problemiška - kiek toks eksperimentas gali būti vaisingas. Palyginkim, be abejo, labai įdomią tą mūsų muzikos archaizacijos liniją, ypač jaunųjų kūryboje, tarkim, su Orfo "Karmina burano" muzika. Lyg ir tie patys viduramžiai - ir čia, ir ten. O kiek Orfo kūryboje gyvenimo džiaugsmo, kiek ugnies! Na, o mūsų kompozitorių kūriniuose (turinčiuose lotyniškus pavadinimus!) nejaučiam žmogiškos pilnatvės. Tai sąmoninga, save suvaržanti pastanga " atgaminti" išgryninti baltiškąją pasaulėjautą. Ar nėra tokioje dažnai meditacinėje jų rimtyje dirbtinumo?

Kiek toj muzikoj vadinamojo baltiškumo, galėtume pasakyt nebent suformulavę, kas toji "baltiškoji" pasaulėjauta, bent kokį jos filosofinį elementą, kas mūsų dvasioj - būtent "baltiškumo nulemta..."

- Apie kokį nors objektyvų žinojimą šia prasme sunku kalbėti. Nebent reliatyvias prielaidas galėtume daryti plačiame kontekste, sugretindami ir slavų, ir skandinavų, ir germanų, ir daug kitų pasaulių. Viso to dar niekas nedaręs, tai mums nežinoma.

Tad - baltiškojo savitumo nežinome?

- Paskelbt, kategoriškai užbrėžt - negalima.

Būsiu įkyrus: bet mūsų dvasioj vis tiek kažkas savita slypi...

- Be abejo. Yra psichikos savitumo. Taigi - saviti papročiai, tradicijos...

Visa tai - tik pasekmė, išraiška...

- Jei labai jau norėsime atitrūkt nuo išraiškos - lengva bus nusišnekėti, nuslysti į bendras frazes. Galima būtų atkreipt dėmesį, tarkim, į tautosakos tik mums būdingus motyvus, paradigmas: jas apmąstyti, į jas įsijausti, iš kur, kodėl, ką liudija apie mus, mūsų prigimtį... Toli nesidairydami, pažiūrėkim į mūsų karo dainas. Štai - seselės įvaizdis jose... Kitų tautų tautosakoj analogijų beveik nesurastume. Kiek ieškojau, tyriau - nėr. Tai, atrodo, tik mūsų pasaulėjautos žymuo. Su kuo jis istoriškai siejasi? Neaišku. Bet vis tiek liudija mūsų žmonių pasaulėjautos savitumą. Bent jau - kažkuriuo istoriniu laikotarpiu. Tautosakininkai turėtų jausti, kad jie nepadaro savo darbo, kad atsilieka daugelio dalykų aiškinimu.

Viename pokalbyje su ramuviečiais daktarė E.Šimkūnaitė teigė, kad senovės baltiškosios pasaulėžiūros skiriamasis požymis, pagrindinis teiginys toks: žmogus yra gamtos dalis ir tarp visų kitų gamtos elementų - lygus su lygiais.

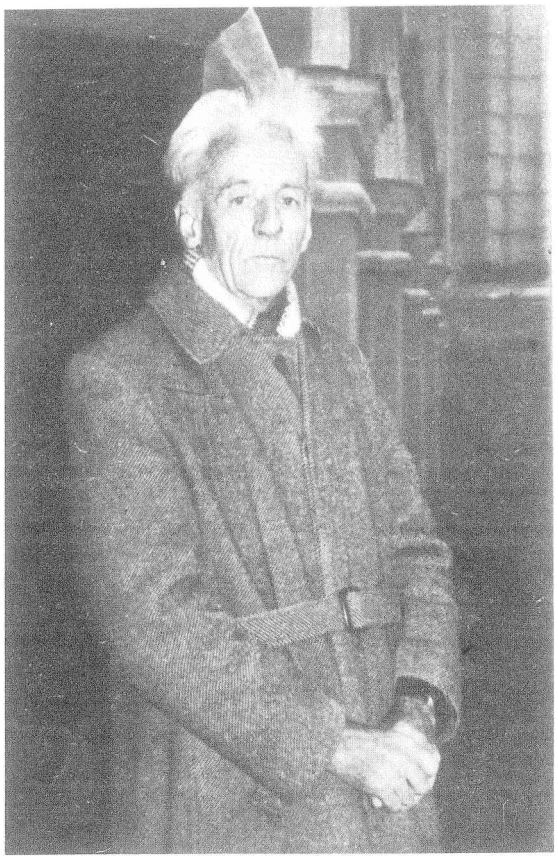

Ramūno VIRKUČIO nuotr.

- Tai tiesa. Lygus su lygiais. Bet susipažinkim su kuria nors Eurazijos, Polinezijos, Šiaurės, Afrikos, Australijos tautele, įsigilinkim į jos mąstyseną, ir pamatysim, kad ten dar ryškiau ta mintis išreikšta. Mes tegalime sakyti, kad tokią pasaulėjautą, tą "gamtiškumą", gamtos gyvą pajautimą esam išsaugoję ilgiau nei visi mūsų artimesni ir tolimesni kaimynai.

... tebekirba minty tas "pagailėjimas". Skaitant naujausias Jūsų publikacijas, susidaro įspūdis: lyg nutolot nuo tradicinės kultūros reikalų...

- Kultūra - labai plati sąvoka. Suteikus jai šiuolaikinį turinį, be abejo, kukliau turim ir save vertint... Bet niekas nenuneigs tradicinės kultūros reikšmės. Tradicinė kultūra - nepraeinančių estetinių, etinių, moralinių vertybių lobynas. Darbas šioj srity turi net praktinės reikšmės. Štai atvažiuoja Bileinšteino profesoriai Kleinas ir Baueris į Vilnių, renka medžiagą apie lietuvių elgetas: kaip lietuvių elgetos buvo globojami. Šitai, pasirodo, aktualu vokiečiams: nori pritaikyti mūsų, "užkampio", tradicinę moralę - modifikuoti naujom sąlygom.

Etniškumas turi ir išskirtinį svorį: čia sueina esminiai mūsų tapatumo, tautiškumo ir net išlikimo reikalai...

- Kiek etniškumas gali būti prielaida mūsų tautiniam išlikimui... Be abejo - viena iš prielaidų... Ne kaip kitaip. J.Mekas labai gražiai apie tai šnekėjo "Semeliškių idilijose": suvokdamas mūsų etninę situaciją kaip žūtbūtinę, kritinę. Toks suvokimas reikalin-

gas, nes iš tiesų vyksta nesuvaldomi galingi įtakos iš Vakarų procesai. Visos dirbtinės priemonės atsispirt - nepaveikios. Gražus tasai žadinimas - savigarbos, nostalginių jausmų, bet mes neturėtume įsikibti į etninį paveldą kaip į nepajudinamą ir visiems privalomą principą, kaip į dogmą. Išminties ir tolerancijos reikia. Matykime realų vyksmą: nepakeisi nei žmonių psichologijos, nei kasdienių įpročių. Atsilaikymui prieš masinę vakarietiškąją amerikoniškąją kultūrą, matyt, reikia apskritai didelių dvasinių paskatų, tikro atsinaujinimo.

Bet ir atsinaujinimas gal tegalimas - iš savo etninių dvasinių klodų. Štai K.Nastopka prieš ketvertą metų "Literatūroj ir mene" rašė: "Šiandien Latvijoje, kaip Lietuvoje, saitų su pasauliu ieškoma pirmiausiai giliuosiuose savo žemės kloduose, savo tautos patirtyje".

- Negalėčiau paneigti tokių žodžių. Tik jau kiek kitokiom sąlygom gyvenam. Šiandien reikėtų mokėti įsijaust į minties įtampą, su kuria turėtume tautosaką prisijaukint, inkrustuot jos pasaulį į savo labai nedarnų deformuotą pasaulėlį. Tautosakoj - visai kitokie pasaulio matmenys. Mūsų laikų žmogus gyvena fragmentinį gyvenimą, mato, kaip viskas staiga keičiasi, vertybės nežmoniškiausiai suvulgarinamos, įsiviešpatauja pinigo kultas. O ten - harmonija, giedros poezija. Tarsi kokia oazė dykumoj. Ją pajusti, išgyventi - laimingas atvejis. Bet negalima tautosakos pasaulėvaizdį dirbtinai įdiegt. Jį reikia prikelt, jam nusiteikt. Jis yra mūsų gyvenimo idilė.

O ar nejaučiat vis dėlto požiūrio į liaudies kūrybą, tautosaką kaip į kažką pasenusio, žemesnio, prastesnio - palyginti su profesionaliąja kūryba.

- Tautosaka savais matais matuojama. Tikrai ne profesinio meno matais. Negalima taikyti tų pačių kriterijų. Vertinimas "žemesnės", "aukštesnės" meno vertybės - suprimityvintas. Gerai pasakyta Kročės: "naivi poezija". Kaip "sveikas protas". Bet tai - poezija. Poezija.

Mane nuolat žavi mūsų liaudies dainų lyrinis genialumas. Mįslių mįslė - kaip gimsta tokios subtilios eilutės... Įsivaizduokit: "cikiai pamažu ūliojo"! Širdį pjauna įsiklausius... Atrodo - kaipgi taip: iš anoniminės dvasios gelmių - taip nepasiekiamai, protu neaprėpiamai... Jei aš sudėčiau bent vieną panašią eilutę - jau ir nemirtingu, atrodo, jausčiausi... Liūdna, kad galima to nesuvokt, pamiršt.

- Gražus tavo pavyzdys. Įsivaizduot, kaip sukuriamos tokios poezijos eilutės, surandamos tokios taiklios metaforos, stebėtinai savo vietoj žodis - tikrai sunku. Mįslė. Maža to, net dainų eilėdaros, formos srity, sunku patikėt, kokių įmantrių dalykų esama. Kartais pamanai - gal mes prisigalvojam... Koks žodžio svoris ir įtaiga! Kaip ir melodijų grakštumas. Ir aš suprantu paties klausimų minorinę gaidą: liūdna, kad galima to nebejaust, užmiršt. Ką ir sakysi, liūdna.

Kūrimo procesas - paslaptis. Bet ar galima nusakyt dainų atsiradimo laikmetį. Tarkim, kalendorinės - tokią epochą, baladės - tokią, karinės vėl... Ar - kiekviena atskira daina - savo atskirą kūrimo laikmetį turi...

- Sunkūs dalykai. Su istorija labai atsargiai reikia elgtis. Labai atsargiai. Norėčiau dar pats užsiimti, ar ką nukreipti, - prie mūsų senųjų karo dainų, suvokti... na, kad ir poetinę heroiką... "Kur palikai man, broluti, Vilniaus lauke...Kniūbščias puolė - žemę žėbė, ant šonelio vėją gėrė, aukštielninkas žvaigždes skaitė..." Ta dainos pabaiga... Toks gražus giedras ir aukštas tonas... Įstatyt tai į konkrečią istorinę epochą, surasti ryšius, įtvirtinančius dainą į konkretų laikmetį, amžių - gal keturioliktąjį, ar kokį kitą... Gražus unikumas - Sudaičio sutartinė: kai palygini, tarkim, su slavų dvylikto-keturiolikto amžiaus istorinėmis dainomis, rekonstruojamomis iš metraščių, iš bylinų... Ten tik epinis nupasakojimas - visai nesukoncentruotas į poetinį vaizdą, į tą negalimumo metaforą. Klausimas - kada? Kažkurios kultūrinės epochos dvasinio pakilimo meto... Sunkus klausimas. Labai sunkus. Ir labai viliojantis. Neišspręsime tokių dalykų. Galima tik projekcija. Štai vėl - Vilniaus vaizdas. Kaip, kada įsitvirtino. Ir kokius jausmus reiškė, kaupė... Ne tik karo dainose, bet ir visoj liaudies poezijoj. Tas Vilniaus šlovinimas, net ir buitiniame kontekste - labai prasmingas. Liudija dvasinę tautos istoriją. Tik kaip mums susieti su politine istorija, konkrečiais laikmečiais... Sunkūs klausimai.

Daug kur rašėt apie liaudies dainų tinkamo įvertinimo būtinumą. Esą reikėtų lietuvių liaudies dainas įvertinti visuotinės tautų liaudies poezijos fone. O gal, sakau, tradicinės kultūros lobiai racionaliai nevertintini. Jei kažką jau vertini, tai gali ir "nuvertinti". Su kuo tada bepasiliktume... Tarkim, Dievo negalim vertinti, o tik priimti tokį, koks yra. Lygiai taip, sakau, - ir tautosaką, tegalim priimti kaip vienintelę, nepakartojamą, tokią, kokia yra...

- Na, jeigu vertini, tai pripažįsti vertę, ir tas vertinimas turi būti gyvu jausmu remiamas. Lygini su Dievu... O ir tikėjimas Dievu tikras tik tada, kai nuolat kelia abejonių. Tai ne mano vieno, tai ir dvasininkų tokia pažiūra. Be abejojimo aitrumo sunku įsivaizduoti tikėjimą. Abejonė įeina į tikėjimo sampratą. Kunigą R.Mikutavičių, atrodo, girdėjau taip šnekant. Negalima tikėti aklai...

Apie lietuvių liaudies dainyną kadaise esat pastebėjęs, kad jis netapo tautos vertybe. Kodėl taip yra, jei iš tikrųjų taip?

- Na, pasiskaitymui mūsų dainos nėra tokios įdomios, kaip kokie epiniai kūriniai. Antra vertus, leidžiant Dainyną, galėjo būti pasitelkta ir kitos etnologinės medžiagos, kaip leista Latvijoje. Įvadiniai straipsniai galėtų būti parengti ir etnografo, ir geografo, ir antropologo, ir psichologo - įdomūs, turiningi, papildantys tautosaką, " pažiūrintys" į ją iš visų "šonų". Be to, Dainyne tik kartojasi ankstesnės mokslininkų mintys, pažiūros, išdėstytos įvairiose disertacijose. Tai lyg ir ankstesnių atradimų santrauka. Jo mokslinė mintis neturi šviežumo.

Esama skirtingų nuomonių, koks Dainynas vertingesnis būtų: ar šitoks, kur variantai tik atpasakojami, ar "estiškasis" - parengtas regioniniu principu.

- Ir tas, ir tas principas geras; ir tas, ir tas turi prasmę. Leidžiant regioniniu principu, būtų labai sunku nesikartot. Dauguma dainų yra bendrų. Estų dainos epiškesnės, ir, matyt, regioniniai skirtumai ryškesni. O mes šiuo požiūriu tik kai kurių vietinių įdomybių teturime. Sunku įsivaizduot, kaip atrodytų tie regioniniai leidiniai...

Šneku todėl, kad žmonės paprasčiausiai nežino, kokios vienam ar kitam kraštui būdingos dainos. Ypač tai aktualu mokytojams.

- Taip. Taip. Kai prasidėjo tie mūsų gražūs laikai, buvau pagalvojęs, kad, sutelkus mokslininkų, kraštotyrininkų pastangas, galima būtų išleisti kokius regioninius... na - rinkinius, metodines nuorodas, chrestomatijėles galbūt... Ir ne tik tautosakos, bet ir etnografinių aprašų, krašto įžymybių sąvadą. Mano įsivaizdavimu, tai turėtų būti ne tik dainynas, bet daug platesnio pobūdžio leidinys. Manau, būtų labai reikalingas, turėtų paklausą, ypač mokyklose. Juk medžiagos yra, viskas surinkta,pilnos saugyklos, reikia tik parengti.

Prieš dešimtį metų esat rašę apie tuometinę folkloristinę situaciją Lietuvoje. Kaip ją apibūdintumėt šiandien?

- Na, pirmiausia, - jau visai kitos sąlygos nei prieš dešimtį metų. Manyčiau, kad viso kultūrinio darbo fone Lietuvoje fokloristika lyg ir neblogai atrodo. O šiaip - kultūriniame intelektualiniame mūsų gyvenime šiandien jaučiamas atsipalaidavimas. Besamanojanti kultūra. Folkloristinį sąjūdį geriau vertinčiau už visumą.

Mes įpratę dirbti, taip sakant, "visuomeniniais pagrindais", iš valdžios tenorėję, kad nekliudytų, o dabar dargi ir valdžia paremia

- tai ir visai gerai. Ar ne taip?

- Na, taip ir yra. Mažiau ambicijų. Mažiau lauki iš kitų - daugiau pats duodi.

Folkloristų reikalas - ir tradicijų, papročių, apeigų atnaujinimas, gaivinimas. Net esama specialių įstaigų tam darbui. Ar galvojat, kokiu būdu, kaip veiksmingiausiai galima būtų tą darbą dirbti?

- Gražus tai darbas. Manau, tam tikroj terpėj gal ir įmanoma tradicijas atgaivinti, palaikyt. Žmogus yra gyvenimo praktikas. Reikia siet tradicijas su darbu, su buitimi. Rumunijoj yra buvę taip: įkuriamas visas kaimas devyniolikto amžiaus pavyzdžiu. Panašiai kaip Rumšiškėse. Ir ten važiuoja studentai atlikti praktikos: arti, kulti, verpti. Šitaip gyvena visą vasarą - XIX amžiaus sąlygomis. Papročiai prilimpa prie darbo.

Bet šiandien mes visi dirbam kitokius darbus. Ar Jums neatrodo, kad gal pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kaip dabar tos senosios šventės galėtų būti žmonėms reikalingos, priimtinos. Tik tada žmogus tikrai prisimins jas. Na, gal kiek pakeis, pritaikys prie naujų sąlygų ir laikmečio, bet - išlaikys. Jei žmogui dvasiškai nereikia vieno ar kito papročio, apeigos (juk fiziškai - tikrai nebe), tai jų ir neprisimins...

- Mintis įdomi. Etnografai galėtų kreiptis į psichologus, kad tie padėtų savo paslaugomis. Ištyrę liaudies galvoseną, psichologiją, pasaulėjautą, jie tiksliau nustatytų, ar reikia žmogui tų tradicijų, kokiu būdu reikia ir pan. - "duotų diagnozę".

Pora klausimų "laisva tema". Ar galima?

- Na, ką ten turi?

Esu skaitęs tokį eilėraštį, kuriame rašoma, kad piemenėlis grojo savo dūdele prie upelio skalbiančiai žlugtą savo mylimajai, ir štai -

... po tūkstančių devynių
dūdelę žmonės rado,
dainos nebėr.

Ar tikrai "dainos nebėr"?

- Trečiojo kurso lituanistų daugumai tokios problemos nekyla. Jiems - tebėr: dalyvauja folkloro ansambliuose....

Aš ne apie tai. Mane erzina eilėraščio išvada: dūdelę žmonės esą rado. Na, - dūdelės liekanas, bet ji yra, rado, o daina nuskambėjo - ir lyg visai nebėr. Negi ji niekuo neišliko per tūkstantmečius - mūmyse..

- Gal reikia aplinkybių, atsitiktinumo ją ten atrasti. Juk ne visada ir dūdelė atrandama.

Ar tikrai "po mūsų nebus mūsų"?

- Aš nesu katastrofinės pasaulėžiūros žmogus. (Juokas).

Ką Jūs veikiat pažadintas vidurnaktį: gal nepilnatvės, gal nepasitenkinimo savim, neišsipildymų, gal gyvenimo tuštybės...

- Aš miegu ramiai. O jeigu kartais miegu neramiai, tai pykstu, kad reikės rytoj keltis ir būti nedarbingu.

Darbas užpildo ir atperka?..

- Darbas.

IŠ KŪČIŲ IR KALĖDŲ PAPROČIŲ SUVALKIJOJE

Savo krašto Kūčių papročių 1991 m. užrašė Birutė Dubinskaitė, Sabina Litvinaitė, Danutė Naujokaitienė, Vera Vasiliauskienė ir Jaunius Vylius iš Kazlų Rūdos folkloro ansamblio "Sūduona" (prisiminimų kalba beveik netaisyta); jaunas etnomuzikologas Gvidas Vilys (pats panevėžietis) 1992 m. ekspedicijoje Suvalkijoje, daugelio nuomone, naujoviškumu garsėjančiame Lietuvos krašte, susidomėjo "Šyvio" šokdinimo tradicija tarpukalėdžiu.

Sting sting kisielius

"Kūčios buvo švenčiausia metų šventė. Per Kūčias reikėjo būti geram, per visą dieną nepykti. Nuo to priklausė visi ateinantys metai: koks per Kūčias būsi, toks ir per visus metus. Jei vaikai išdykaudavo, suaugę sakė, kad neš į jaują, o ten jaučiai, žąsinai ir kitos baisybės...

(...) Eglutės mes nerėdydavom, tik vėliau, kai prasigyvenom, pradėjom. Šiaip eglutė būdavo mokykloje, visiems. Ją rėdydavo popierėliais, saldainiais, kiaušinio paukščiukais, galvytę ir akis tik papaišydavom. Iš kaulų visokių velniukų padarydavom, pušies skujukes kabydavom, kaspinėlius iš medžiagos, sudžiūvusį klevo lapą.

Žirniai buvo visos Kūčių dienos valgis, privirdavo didelį puodą, ir kas norėjo, tada valgė.

Šieno ant stalo pas mus nedėdavo. Susirinkus prie stalo, tėtukas pakalbėdavo tokią maldą: "Viešpatie, palaimink mus ir tas dovanas, kurias mes valgysim iš Tavo Apveizdos. Neleisk mums ieškotie smoko nesmoko, o tik dėl pasylijimo griešno kūno savo. Per Kristų mūsų viešpatį amen". Plotkos - Dievo pyragai. Jų visi patys pasiimdavo. Niekada nestverdavom vienas per kitą. Nuo tėtuko plotkos pirmiausia visi nusilauždavom. Po to jau visi viens nuo kito lauždavom.

Pirmas valgis buvo avižų kisielius. Jį užraugdavo duonkubilyje, kad geriau įrūgtų. Rauginti reikia bent tris dienas. Pakisielio nenupildavo. Verdant reikia visą laiką maišyti. Vaikai turėjo bėgti aplink stubą, kad jis stingtų, apibėgdavo kelias eiles ir vis šaukdavo:

Sting sting kisielius,
Parjos Motiejus
Ant šyvos kumelaitės,
Ant riestos uodegaitės.

Tas kisielius rūgštokas, tai prie jo duodavo gėrimo - miešimo, jį darydavo su geruoju cukrum. To miešimo kiekvienam įpildavo į puodelį, iš jo užsigerdavom, o kisielių valgėm iš vieno bendro bliūdelio. Kiti užsigerdavo saldžiu pienu. Po kisieliaus valgydavom kas ką nori. Virdavo blynelius, užpildavo juos dažniausiai saldžiu užpilu. Kartais net kugelį kepdavo, bet tik su aliejumi. Sausų žirnių su grietine. Silkės padarydavo ir keptos, šiaipjau Kūčioms darydavo marinavotos - acto, cukraus, pipirų, svogūnų, tas padažas pavirtas būdavo, į jį sumerkdavo silkės gabaliukus. Visada būdavo pyrago, obuolių. Blyneliai būdavo

Jonas DANAUSKAS. Betliejus. Linkuvos bažnyčia, 1910 m. Ramūno VIRKUČIO nuotr., 1982 m.

virti ir su varške, varškė sumaišyta su grietine, kaip košelė, su druska. Padėdavo ir medaus. Blynelius su varške vadindavo šaltnosiais.

Burtai - tik dėl juoko, jais niekas netikėjo. Mūsų tėvai buvo labai tikinti. Visi žmonės tada buvo tikinti."

Bronė KURAITYTĖ - ŠPAKAUSKIENĖ, gimė 1916 m., augo ir gyvena Rygiškių k., Griškabūdžio apyl., Šakių raj.

"Per Kūčias, kad kisielius sustingtų , aina apie stubą i dainuoja:

Sting sting kisielius
Parjos Motiejus
Su šyva kumele,
Su kiaušinio košele.

Aina, kolei sustingsta, o kap nesustingsta, tai aina ir aina, a šalta, a šilta - vis tiek".

Adelė ŠNIRPŪNAITĖ - VALAITIENĖ, gimė 1902 m., augo Žiūrių Gudelių kaime, Šunskų vls., gyvena Mokolų k., Marijampolės raj., Šunskų apyl.

"Kūčių dieną visi didieji darbai jau būdavo nudirbti. Tą dieną išsimaudydavo, švariai persirengdavo, susišukuodavo, puošdavo kambarį ir dengdavo Kūčių stalą. Susišukuoti reikėdavo taip, kad per Kalėdas to daryti nereikėtų. Mat per Kalėdas negalima nei kirptis, nei šukuotis, nei į svečius eiti (pirmąją dieną).

Kambarius puošdavo įvairiais karpiniais iš popieriaus - spintelių lentynas, langus, lempų gaubtus. Eglutę - savo gamybos žaislais, pakabindavo obuolių, sausainukų, iš tešlos kepdavo paukščiukus. Žaislus gamindavo iš plunksnų, popieriaus (jo nupirkdavo pas žydą), kiaušinio lukštų, iš kaštonų, gilių, samanų.

(...)

Ant stalo maisto turi būti tiek, kad nereikėtų jo papildomai atsinešti. Prieš pradėdami valgyti, visi persižegnoja ir stovėdami garsiai sukalba poterius. Vadovauja visada vyriausias šeimos narys (tėvas arba motina). Jis po maldos paima lėkštelę su plotkelėm ir visiems iš eilės padalina: motinai, seneliui ar šiaip žmogui, toliau vaikams pagal amžių. ("Šiaip žmonės" - tai benamiai ar vargšai, kuriuos pasikviesdavo Kūčioms. Senelis sakydavo: jei toks žmogus į namus, tai Dievas į namus.) Kiekvienas plotkelę paėmęs persižegnoja ir ją pabučiuoja. Dalijasi ta Kūčių duona taip: pirmiausia vaikai laužia nuo tėvų po mažą gabaliuką, paskui kaip jau kam išeina. Tik svarbu, kad visi pasidalintų. Senelė sakydavo: "Kap Dievas pasidalino su apaštalais duonos riekelę, tep mes pasidalykim plotkele." Tada jau valgydavo obuolį, padalintą į tiek dalių, kiek šeimos narių. Jeigu šeima už stalo didelė, padėdavo du, tris obuolius. Po obuolio valgydavo kūčinukus, silkę, žuvis ir t.t. Eilė ne taip svarbu. Svarbu, kad kiekvieną valgį visi valgytų kartu, neskubėdami, palaukdami nespėjančių. Jeigu kuris anksčiau baigdavo, sakydavo, kad bus rajus per visus metus. Baigę valgyti, persižegnodavo. Valgius dalina motina arba vyresnė dukra, marti, jeigu motina nepajėgia. Reikia būtinai paragauti visų ant stalo esančių valgių, kad kitais metais valgus būtum.

Jeigu šeimoje kas nors neseniai yra miręs, jam padeda lėkštutę ir palieka tuščią kėdę."

Seserys SEILIŪTĖS: Ona ČĖSNIENĖ, gimė 1918 m., gyvena Klaipėdoje, ir Stasė OŽELIENĖ, gimė 1912 m., gyvena Kazlų Rūdoje, abi gimė ir augo Brazavos k., Igliškėlių vls., Marijampolės aps.

"(...) Valgydavo, kai jau viskas būdavo aptvarkyta, gyvuliai pašerti. Apsirengdavo švariau, ne taip, kaip į bažnyčią, bet švariai.

Plotkeles atnešdavo ant lėkštukės sudėję i duodavo šeiminykė visiem pasiimt po vieną, o jau pati paėmus paskutinę duodavo visiem atsilaužt po gabaliuką i sakydavo: "Jeigu suklystume ką darydami arba jei paklystume kur išėję i namų nerastume, tai prisimykim, kap per Kūčias visi laužėm ir valgėm tą plotkelę, ka ta plotkelė vė visus sugrąžintų prie to paties stalo, ka vė visi kartu susirinktume, ka vė visi vienas kitam atleistume, ištaisytume savo klaidas i vė būtume kap viena šeima". Pirmiausiai plotkelę suvalgai, o tik paskui imi ką daugiau. Mes, prieš sėsdami prie stalo, dą poteriaudavome, ne visi kartu, bet kiekvienas sau, kas kur kamputy, kas kitur, visi pasimelsdavom. Stalą užtiesdavo balta staltiese, šieno pas mus nedėjo. (...)"

Magdelena RADUŠYTĖ - MATUKAITIENĖ, gimė 1918 m. ir augo Juodupių k., Keturvalakių vls., Vilkaviškio aps., gyvena Karklinių k., Keturvalakių apyl., Vilkaviškio raj.

"(...) Prieš vakarienę giedodavo, o jau prie stalo, stovėdami, būtinai poteriaudavo.

Visada virdavo avižinį kisielių. Kad jis sustingtų, reikėdavo bėgt tris eiles apie stubą ir šaukt:

Kis kis kisielius,
Parjos Motiejus
Pro galą stubos
Ant šyvos ožkos...

Reikėjo bėgt basiem ir neapsirengusiem - ar sniegas, ledas ar šaltis - nesvarbu.

Kisielių valgė su aguonpieniu. Silkes - su aliejumi. Virdavo bulvinių blynelių su aliejaus spirginiu. Iš miltų kepdavo kūčiukus, jie būdavo išdžiūvę, tai valgydavo su aguonpieniu. Būdavo ir raugintų grybų, jei turėdavom.

Kūčių naktį tam tikrose vietose vaidydavosi - kryžkelėse, tankumynuose, prie upelių. Nuo tų burtų ir gąsdinimų vienas vyras mūs kaime net mirė."

Kazimieras ZAKSAS, gimė 1910 m. Beržupių k., Jankų parap., Šakių aps., gyvena Višakio Rūdoje, Kazlų Rūdos apyl., Marijampolės raj.

"Eglikę puošdavom. Popierikių tę visokių, o paskui kiaušinį dą, skylutes įsibadydavai, galvutę iš tešlos usilipydavai - tai tokį paukščiuką pasidarydavai, dą kokį šiaudelį, tep tą eglikę i pasidabydavom. Tai jau pagražinimas didžiausias tos popierikės būdavo, tokios sutraukiamos popieros spalvotos, prisikarpydavom ir įsivadžiodavom visur po tas šakutes.

Prie stalo apsirengdavom jau su švariais drabužiais, poterius pakalbėdavom, paskui jau sėsdavom. Plotkeles

padėdavo lėkštikėj an stalo, paskui tėtis duodavo visiem, paskui jau mamytė, o paskui visi kiti. Duodamas laužt, tik "prašom" pasakydavai, daugiau nieko. Kas atsilaužd avo, "ačiū" pasakydavo. Tėtis i mamytė mus pagirdavo, kai duodavom atsilaužt, sakydavo: "Ve, koki geri vaikai". Pavalgę dą pasėdim kiek, mamytė su tėte dą pasišneka ką, būdavo. Staltiese stalą užtiesdavom, bet šieno nedėdavom. Burtų mes jokių nedarydavom, tėvelis buvęs Amerikoj, tai sakydavo, ka tų burtų tę jokių nereik. Svečių per Kūčias neateidavo, vieni pats švęsdavom.

Iš valgių būdavo kūčiniai. Sukočiodavo tokį apvalų pailgą i kepdavo, o paskui, kai išimdavo, tai susipjaustydavom. Tai paskui mamytė užpildavo juosius tę kokia grietenike, jau pamarkydavo tuos kūčinius. I kisielių vyrdavo, avižinį, tai mes turėdavom bėgt į lauką i tę dainuot:

Sting sting kisielius, parjos Motiejus
An šyvos kumelaitės pro galą gryčaitės.
Nutrūku vadelės, pabėgu kumelė -
Tai tau vaikščiot po turgut (į)."

Anelė ŠTARAITĖ -MYKOLAITIENĖ, gimė 1907 m., augo Plėgų k., Lukšių vls., Šakių aps., gyvena Lepšių k., Lukšių apyl., Šakių raj.

" Stuboje puošiama eglutė. Jos puošimui ruošdavosi jau iš rudens: eidavo skujų pasirinkti, jas laikydavo lauke, kad neišsiskleistų. Skujas dažydavo dažais ir kabindavo ant eglutės. Rinkdavo klevo, ąžuolo lapus, juos tarp knygos lapų sudžiovindavo. Kai jauniklės viščiukės pradėdavo kiaušinius dėti, tai stengdavosi jų nesudaužyti, o pradūrus kiaušinių galus išpūsti vidų ir iš kevalo padaryti viščiukus. Eglutę puošdavo ir spalvotų siūlų gėlytėmis, keptomis figūrėlėmis, kurias vadino lapės pyragu. (...) "

Genovaitė STALIORAITYTĖ - OLEKIĖNĖ, gyvenanti Jankų kaime, Griškabūdžio apyl., Šakių raj.

" (...) Eglę rėdė kasmet, nes visada buvo mažų vaikų, savo darbo žaislais. Močiutė kepdavo iš tešlos širdis, mėnulius, gaidžiukus, kringelius ir kabindavo ant lininių siūlų. Visada būdavo raudonų rojinių obuoliukų ir saldainių. Iš popieriaus karpė sniegules, vėliau kabino ant eglutės ir pirktinius žaislus, būtinai didelį žaislinį laikrodį.

Pavalgę visi, - vedusieji pirma, paskui kiti - per pečius atgal, pirmą vieną, paskui kitą, mesdavo savo batus, į kurį šoną batas nusisukęs, - tai reiškė, iš to šono, iš to krašto bus panelė ar jaunikis; o jei kitas batas nukrisdavo į tą pačią pusę, reiškė - tais metais ištekės arba ves."

Antano LEDO (1890-1981), kilusio iš Kelmynų k., Griškabūdžio vls., Šakių aps., vaikaitė Austė AKSOMAITYTĖ - ŠIMKEVIČIENĖ, gimusi 1957 m., gyvena Kazlų Rūdoje.

"Jei Kūčių dieną į namus ateina moteris, tai karvė atsives telyčiukę, avis - avytę, o jeigu vyras, karvė turės jautuką, kumelė - eržiliuką. Tą dieną reikia stengtis nieko neskolinti.

(...) Pavalgius persižegnojama, pabučiuojamas kryžius. Kiekvienas sėdėdamas atsisuka pasižiūrėti į savo šešėlį: kurio šešėlis šviesiausias, tas greitai mirs. Taip buvo ir su mama: tais metais ji mirė. (...)"

Danutė VAIKŠNYTĖ - LATVAITIENĖ, gimė 1940 m., augo Rūdupio k., Prienų vls., Marijampolės aps., gyvena Kazlų Rūdoje.

" (...) Buvo toks burtas - sapno pyragaitis. Jį kepti turi trys žmonės, gali būti ir vaikinai. Visi turi vieną šaukštą. Jį laikydami, visi pasemia druskos ir supila į bliūdelį ar rundeliuką, taip pat pasemia ir įpila tris šaukštus vandens ir tris miltų. Viską daro tylėdami ir nesijuokdami. Visi laiko už to vieno šaukšto, išmaišo, po to supila į keptuvę ir deda į krosnį. Kol kepa, reikia tylėt ir nesijuokt. Kai iškepa, išsiima, pasidalina į tris dalis, suvalgo ir eina miegot. O tas pyragaitis būna labai sūrus, tai ištrokšta. Ir tas, kas per sapną atneš vandens atsigerti, tas bus tavo vyras ar žmona.

Kur kiaulė buvo svilinta, į tą vietą reikia ant kačergos apsižergus nujot ir klausyt šunų - iš kur jie los, iš ten bus jaunikis."

Regina KURAITYTĖ - SAKALAUSKIENĖ, gimė 1918 m., iš Rygiškių kaimo, Griškabūdžio apyl., Šakių raj.

"Eglutę rėdydavom kap jau paaugau, visokiais skuduriukais, gražiom popierom. Šventus paveikslus mama apkaišydavo gėlėm iš popieros, gražiai mokėjo padaryt.

Kūčioj - silkę atneša, paskui prėskučių padaro, iškepa. Avižinį kisielių darydavo. Būdavo, užraugia avižų miltų, išrūgsta jisai, paskui jau verda. Tėtė maišo su samčiu, o mum liepia bėgt aplink stubą: "Bėkit, vaikai, apie stubą, ba kap jūs nebėgsit, tai kisielius nesustings." Na tai bėgam, būdavo, kokias tris ailes apibėgam, kašarai mūs dideli toki buvo. Kai parbėgam, jis būna išviręs ir sustingęs, tada jau pila valgyt, saldaus vandens an to kisieliaus užpila. Persižegnojam, papoteriaujam, i tada jau visi valgom.

Mergina tokia pas mus buvo, tai dabartės kita jai sako: tu nusirenk nuoga, pasidėk drapanas an suolo ir apibėk aplinkui stubą i sugrįžus pamatysi, kas tavo drapanas laiko. Tai su tuo vyru apsiženysi. Na tai ji tep i padarė: nusirengė nuoga, tuoj iš priemenės išlėkė, apibėgo apie tą stubą, atbėgo, žiūri - jos drapanas gaspadorius laiko. Ji tik stvėrė, ką čia, sako, mane an juoko laikot! I paskui ji tikrai su tuo gaspadorium apsiženijo, jo žmona numirė, i jis jąją paėmė.

Aš kap rengiausi ženytis, tai po Kūčiai viską gražiai išslaviau, išnešiau tas sąšlavas išmest, atsistojau, nagi mūs šuva tik au-au-au... Tai per tą šunį nieko daugiau i negirdėjau. O pas mus tą metą buvo atėjęs toks vyras, už mane daug senesnis, 35 metų, o aš tik 17-kos. I jis pas mus dyrbo, na mudu paskui ir apsiženijom. Tep i buvo.

Viena mergina turė pagiry jaunikį isirinkus. Jau, būdavo, tie šunes visada loja i loja pagiry, baisiausias lojimas. Tą Kūčių vakarą, kap jau išnešė šiukšles - visai tyka tam pagiry. Tik tę, kur toli, apie Marijampolę vos girdėt, amsėjo šuva. Na tep i buvo, ištekėjo ji už tokio vyro iš Marijampolės..."

Ona KUPČINSKAITĖ - ALEKNAVIČIENĖ (1907-1991) iš Mokolų kaimo, Marijampolės vls. ir aps.

"Šyvio" šokdinimas Vakarų Suvalkijoje

Gvidas VILYS

Įvairios tautos metų pradžią pradeda skaičiuoti skirtingu laiku. Lietuvių kultūroje metų pradžia - Kalėdos. Kūčios ir Kalėdos yra metų sankirta - riba tarp seno ir naujo. Šią metų susiliejimo ribą ženklina ir tarpukalėdis - dvi savaitės po Kalėdų arba laikas tarp Kalėdų ir Trijų Karalių.

Minėto laikotarpio apeigų aptinkama ir kitų tautų papročiuose: Moldavijoje Naujųjų Metų naktį jaunimas į žagrę įkinkydavo porą arba dvi poras jaučių, papuoštų įvairiaspalvėmis juostelėmis, eglių šakelėmis, prie plūgo pritvirtindavo papuoštą eglutę ir grodami, švilpdami, šūkaudami vežiodavo nuo namo prie namo. Vienas iš procesijos dalyvių dainuodavo specialias dainas. Taip buvo siekiama lemti vaisingumą, gausų derlių (1;65). Baltarusijoje (Gomelio sr.) per Kalėdas po kiemus vaikščiodavo vyrai, dainuodami ir skambindami varpeliais. Persirengėliai varpelį kabindavo ir "ožkai" ar "kumelei" ant kaklo. Kalėdų karnavalui (persirengėliams) specialiai buvo gaminamos kaukės ir terkšlė (2;24-25,32). Panašaus papročio būta ir Suvalkijoje.

Stanislovas Švereckas (g. 1932 m.), kurį laiką gyvenęs Vištytyje, prisimena, kad Vakarų Suvalkijoje nuo Naujųjų Metų iki Trijų Karalių kokius keturis penkis vakarus jaunimas eidavo "šokdyt Šyvio". Pateikėjų liudijimu, toks paprotys buvęs itin populiarus tarpukariu, neišnykęs net šeštojo dešimtmečio vidury. Susiburdavo aštuoniolika-dvidešimt jaunų vyrų (moteriškių ar merginų nebūdavo). "Šyvis" - padarytas arklio maketas. Tame "Šyvy" stovi žmogus (kareivis), prisirišęs maketą diržu (diržas platus, kad nespaustų). Jis "Šyvį" laiko už pavaduko, pats su antpečiais, kojos uždengtos užuolaida. "Šyvį" kiekvienais metais darydavo naują, nes šis paprastai sulūždavo, likdavo tik galva.

Palyda: *muzikantas* su armonika, daugiau nieko nesinešdavo; *keturi kareiviai ir karininkas* (penki kariškiai), apsivilkę "rusiškomis" milinėmis, vienas kareivis šokdina "Šyvį"; *čigonas* ir *čigonka* - apsivilkę kaip čigonai: ji su ilgiausiu "undaroku", spalvota palaidine, rankose "gurgutis" (krepšelis); čigonu parinkdavo " gerą liežuvį" turintį vyriškį, kuris mokėdavo išmaldos prašyti; *velnias*, būdavo, išsipaišo, į uodegą įsiveja spygliuotos vielos ("drato"), kurią užmaskuoja (paslepia), nes visi už tos uodegos tampo; *meška* su kauke, išverstais kailiniais, vaikščiodavo ir ant dviejų, ir ant keturių kojų, kraipydamasi. (Mykolas Šitkauskas, g. 1916 m., Dambaukos k., Bartininkų vls., Vilkaviškio apskr., teigė, kad būdavęs *meškininkas* su *meška*.) *Garnys* - įtaisytos dvi lentikės - snapas, kad pabarškėtų; pats užsidengęs drobule, turi virvutę; kai ją patraukia, snapas barška (garnys būdavo ne kiekvienais metais); *juokdarys* mūvėdavo didelę kepurę. Eidavo ir *žydas*. Ožių nebūdavo.

"Šyvį" šokdydavo po visą Vištyčio apylinkę: Žirgėnų, Pavištyčio, Lankupkos, Pajaunio, Gudelių ir kituose kaimuose. Kartais iš ūkininko pas ūkininką eidavo grodami, priklausomai nuo oro ir nuotolio; jeigu šalta, tai instrumentui negerai. Atėjus į kiemą armonika "spiegia", triukšmas, šunys skalija...

Į gryčią pirmiausia užeidavo "karininkas" ir šeimininkės bei šeimininko atsiklausdavo, ar galima "Šyvį" šokdyt. Jei šeimininkas sutinka, tada visi sueina į vidų. "Kareiviai" užtraukia dainą (I):

1. Oi kareivi, kareiveli,
Kur nakvojai šią naktelę?
Oi liai lylia, oi liai lialia,
Kur nakvojai šią naktelę?

2. Ar girelėj - po pušele?
Ar pas mylimą mergelę?
Oi liai lylia, oi liai lialia,
Ar pas mylimą mergelę?

Kiekvienoje troboje dainuodavo du šios dainos posmus. Kitų dainų nedainuodavo, tik šitą. Padainavę šokdina "Šyvį". O šis truputį pailsi ir vėl šoka. Aplink jį - visa svita, nešoka, o žiūri, kaip "Šyvį" šokdina. Šokdinimą pateikėjas taip nupasakojo: "Eina pirmyn, eina atgal, paskui galvą kelia į viršų ir vėl nuleidžia (lyg arklio galva būtų)... du žingsnius pirmyn, du - atgal, paskui nosį nuleidžia ir vėl galvą pakelia... na, kas kaip sugeba!" Tiksliau šokdinimo apibūdinti negalėjo. Kiti tuo metu atlieka savo vaidmenis: "kareiviai" puslankiu stovi prie durų (kaip nuotraukoje), kad būtų patogu dainuoti. "Čigonai" pakampėmis šniukštinėja, kartais ir į spintą nosį įkiša. "Garnys" vaikštinėja po virtuvę ir kambarius... Kur jauna šeima, linki šeimos pagausėjimo. "Meška" kraiposi, pavaikštinėja, vėl stovi. "Velnias" stengiasi kur nors užlipt - ant spintos, ant bufeto. Kartą Pajauny persirengėliai nuėjo į kleboniją. Buvę klebonas ir gaspadinė, o "velnias", toks visai mažiukas, - tik "lat ant spintos ir sėdi". Klebonas žiūri ir tik: "ve...", "ve...", kad "velnias", tai neištaria... Gaspadinė šį lyg už uodegos čiumpa, o tenai - "dratas"... Miestelyje "velnią" dažniausiai vaikai už uodegos tampydavo. Kai už uodegos paima, tai tik pasispjaudo ir suka į šalį ir dar kitam pasako: "Neimk, tę, sako, duria!"

Muzikantas groja "Šyvį"(II).

Kadangi pateikėjas Stanislovas Švereckas ir buvo tas muzikantas, tai pabrėžė, kad "Šyvis" - lėtas šokis: "Ant manęs šokėjas rėkdavo:... tu jau per daug..."

"Šyvį" pašokdinus, dar pagrodavo polką arba valsą; kad daugiau duotų, šokdindavo šeimininkę, dažniausiai juokdarys ("klaunas"), kar-

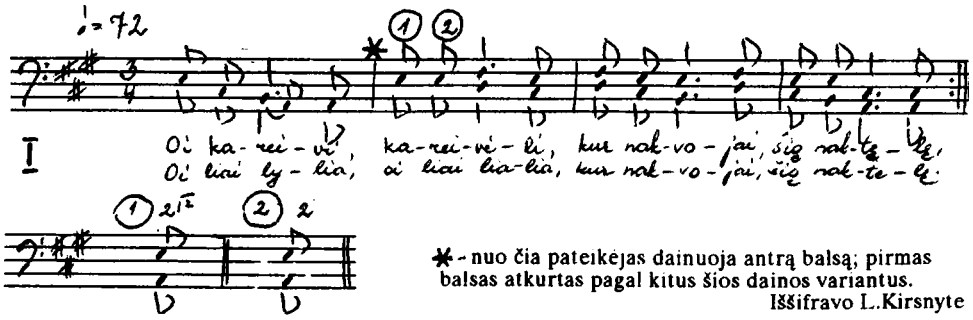

✱ - nuo čia pateikėjas dainuoja antrą balsą; pirmas balsas atkurtas pagal kitus šios dainos variantus.
Iššifravo L.Kirsnyte

Šyvininkai apie 1965 m. Vištytyje (gal kultūros namuose). I eilė (sėdi): muzikantas (S.Šverec-kas), velnias, juokdarys, meškutė (Meškaitis), čigoniukas (Bronius Uldinskas), II eilė (stovi): I kareivis (Juozas Četvertinskas, vesdavo dainą, II kareivis, Šyvis (Romas Balevičius), Karininkas, III kareivis (Vaclovas Mackevičius), žydas, čigonas, čigonka (Jonas Saukaitis). Kitų dalyvių pavardžių pateikėjas neprisimena.

tais ir čigonas.

Po to šeimininkas pavaišindavo, būdavo "stalas paklotas". O jeigu ne, tai įdėdavo "paviržių" - ar kiaušinių, ar lašinių, o kai kas ir rublį įmesdavo (kareivis valdydavo "kasą", žr. nuotrauką). "Čigonka" laikydavo " gurgutį", todėl ji daugiausia išmaldos surinkdavo. Gerti vengdavo, "kad neišeitų komedija". Į visą šią ceremoniją įsijausdavo rimtai. "Šyvio" laukdavo, žmonės nujausdavo, kaip sakė Stanislovas Švereckas: "A, jau kažką vištyčiokai organizuoja, jau "Šyvis" atjos". Po Trijų Karalių šyvininkai darydavo pabaigtuves, vėlesniais metais - kultūros namuose.

Pateikėjas "Šyvio" šokdinimo prasmės paaiškinti negalėjo, sakė - "tai sena tradicija".

Pabandysiu atsekti "Šyvio" šokdinimo prasmę.

Šyvininkų vaikščiojimo po kaimus, po kiemus apeiga siejasi su Trijų Karalių vaikščiojimu ir su kalėdautojais. Visur čia akcentuotinas lankymo (aplankymo) momentas. Išskirtini bendri momentai: įsiprašymas, linkėjimai (daina, šokiu, žodžiais), šeimininkų atsidėkojimas už linkėjimus, dažniausiai "išmalda". Be to, personažai panašūs, labiau išsiskiria "Trys Karaliai". "Šyvio" šokdinime penki kareiviai, galima manyti, sietini su Trimis Karaliais (ir trys, ir penki yra maginiai skaičiai). Sulyginus personažų paskirtį šventėse, nesunku įžvelgti jų funkcinę tapatybę.

Pastebėtina, kad įvairiose lokalinėse tradicijose ši apeiga turi skirtingus personažus, bet tą pačią paskirtį. Ten, kur šokdindavo "Šyvį", - nevaikščiodavo Trys Karaliai, nebuvo ir kalėdautojų. Visose šventėse daug triukšmo, muzikos. Tai liudija Kalėdų, tarpukalėdžio ir Trijų Karalių švenčių ciklo bendrumą.

Poetinių tekstų tyrinėtoja N.Laurinkienė, nagrinėdama žirgo simboliką, teigia, kad žirgu kartais važiuoja personifikuota Kalėdų šventės būtybė - "Kalėda", kuri siejama su šventės, ritualinės pliauskos bei ugnies semantika. Žirgas tarsi atkeliauja iš kitos - tolimos pasaulio sferos (3;80,164).

Lietuvių liaudies dainose dažniausiai sutinkami šyvos, juodos ir bėros spalvos žirgai (3;77). Lietuvių kalbos žodyne šyva spalva tautosakoje nurodoma kaip balsva, pilkšva, šyva, pilka, žila (4; 976-977). Galima manyti, kad "ŠYVAS" galėjo būti žilas, senas žmogus - protėvis. Galbūt " Šyvio" šokdinimas sietinas su protėvių kultu?

Taigi metų vartos cikle dominuoja persirengėliai. Persirengėlis nėra savas (išvirkšti kailiniai, kaukės). To *kitokio* apsilankymas, matyt, sietinas su vadinamuoju anapusiniu pasauliu. Galbūt tai protėvių (gal net totemų), kurie kažkada šiose vietose gyveno, grįžimas, savo ainių, savo namų aplankymas. Ir būtent per metų kaitą, kai dar lyg senieji nesibaigė, lyg ir naujieji prasidėjo. Galimas dalykas, kažkada tas laikas buvo vieną dvi savaites besitęsianti šventė.

Protėvių apsilankymas minėtu laikotarpiu aptinkamas ir slavų papročiuose.

Taigi "Šyvio" šokdinimas galbūt yra vieno iš protėvių apsilankymas. Įdomiausia, kad paprotys iki pat septintojo dešimtmečio vidurio buvo gyvas naujoviškumu garsėjančioje Suvalkijoje. Jo neįveikė nei vakarietiškos, nei pokarinės įtakos.

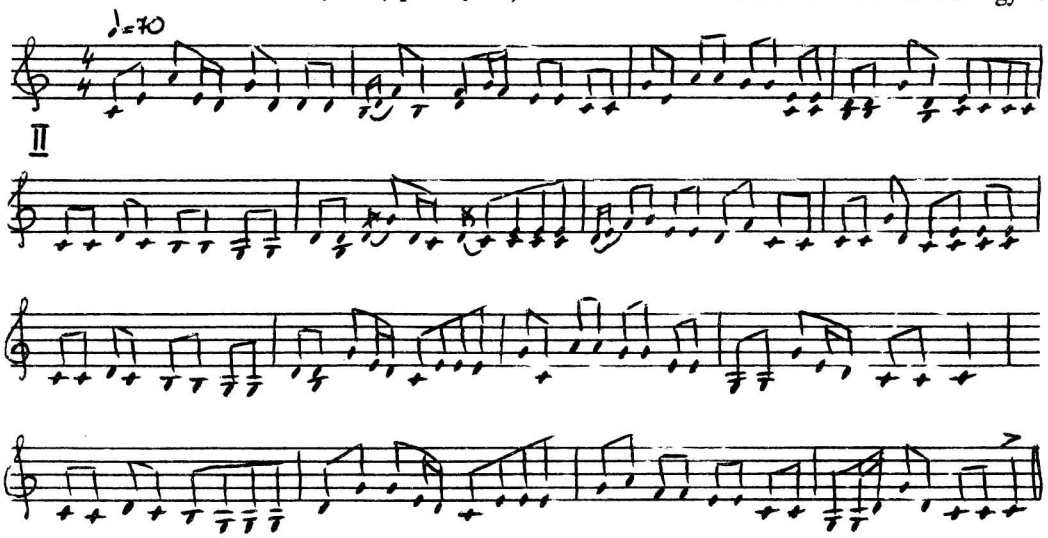

Pagrojo "Belarus" armonika, iššifruota tik melodija. Iššifravo D.Urbanavičienė

NUORODOS:

1. Atlas muzykalnych instrumentov narodov SSSR. - Vertkov K., Blagodatov G., Jazovickaja E. - M., 1975.
2. Nazina I. Belaruskije narodnyje muzikalnyje instrumenty. Samozvučiaščije, membrannyje i duchovyje. - Mn., 1979.
3. Laurinkienė N. Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. - V., 1980.
4. Lietuvių kalbos žodynas. - V., 1986., T.14.

LIETUVOS KAIMO DIEVDIRBIAI XIX a. pabaiga - XX a. pradžia

Akvilė MIKĖNAITĖ

Lietuvos muziejuose surinktų ir saugomų medinių skulptūrų autoriai daugiausia yra nežinomi. Paprastai senieji liaudies skulptoriai - dievdirbiai - savo kūriniuose nepalikdavo kokių nors autorystės pėdsakų, o ankstesniais laikais niekas jais ir nesidomėjo. Kaip ir viduramžių dailininkai, jie buvo tik amatininkai. Jiems ir į galvą neateidavo mintis, kad yra kuo nors ypatingi ar nusipelnę pagarbos bei pripažinimo. Mirdami kitoms kartoms nepalikdavo savo vardų.

Gausus koplytėlių, kryžių su skulptūromis palikimas bei pačių skulptūrų formų įvairovė rodo, kad Lietuvoje statulėlių dirbėjų būta labai daug. Vieną kitą vardą galima prikelti iš užmaršties sklaidant ekspedicijose surinktus vietinių žmonių prisiminimus. Pasakotojų atmintyje dievdirbiai tapę jau legendiniais asmenimis. Negausius faktus yra užrašę bei paskelbę kraštotyrininkai M.Čilvinaitė, J.Petrulis, B.Buračas, V.Miškinis, J.Medeikis, K.Čerbulėnas bei kiti tyrinėtojai. Gana plačioje I.Kostkevičiūtės monografijoje apie Vincą Svirskį (1966) vaizdžiai atskleisti autoriaus būdo savitumai, būdingesnieji kūrybos bruožai ir aplinka, kurioje skulptorius gyveno ir dirbo.

Liaudies menininkų paveikslus bandė įamžinti savo kūryboje P.Cvirka - " Meisteris ir sūnūs" (1936), K.Boruta - "Mediniai stebuklai" (1938). Didesnių studijų bei monografijų apie senuosius liaudies skulptorius, deja, neturime. Nors ir labai negausūs paskelbti duomenys, bet jie leidžia susipažinti su skulptūrų dirbėjų gyvenimo sąlygomis, kūrybiniais sumanymais, to meto visuomenės požiūriu į juos. Kaimo žmonės juos vadino meistrais, o jų padarytas skulptūras - dievukais, smūtkeliais, šventuolėliais ir pan. Liaudies skulptoriai, kaip ir tie medžiai, iš kurių jie drožė dievukus, buvo giliai suaugę savo šaknimis su gimtąja žeme, sutapę su tautos likimu bei jos buitimi. Daugiausia tai buvo bežemių ar mažažemių valstiečių vaikai. Jų švietimu bei auklėjimu niekas nesirūpino. Rašyti ir skaityti jie pramokdavo "vargo mokykloje", kurią vaizdžiai parodo pačių liaudies menininkų sukurtos šv. Onos su Marija statulėlės. Kai kurie dievdirbiai mokėsi pas klajojančius mokytojus "daraktorius", kaip, pavyzdžiui, skulptorius Karolis Virbalas (1870-1940), gyvenęs Ukmergės apskrityje, Želvos parapijoje (1).

Retas liaudies menininkas buvo mokęsis pradžios mokykloje. J.Rumša (1863-1911) buvo baigęs Švėkšnos pradžios mokyklos du skyrius ir savo apylinkėje laikytas mokyčiausiu žmogumi. Liaudies skulptorių polinkiai bei sugebėjimai išryškėdavo piemenaujant ar bernaujant. Daug laiko praleidžiant gamtos prieglobstyje, natūraliai formavosi iš protėvių paveldėtas panteistinis gamtos suvokimas, savaip persipindamas su krikščionybe, bei tauri kaimo žmogaus moralė, skatinta ir nusistovėjusių patriarchalinės šeimos papročių bei tradicijų.

Nepaisant menko išsilavinimo, kaimo menininkų sugebėjimai ir kūrybiniai sumanymai buvo ryškūs įvairiose srityse. Drožti statulėles, kaip ir kitų darbų, jie išmokdavo iš savo pirmtakų. Jų dirbiniai buvo reikalingi valstiečiams. Meistrai dirbo ne tik skulptūras - dažnai jie buvo ir statybininkai, staliai, dailidės, kryžių dirbėjai, kalviai, tapytojai, muzikantai bei muzikos instrumentų gamintojai. Labai sumaniai ir itin kruopščiai drožtdavo verpstes, prieverpstes, sprąsčius, lazdas, rankšluostines, šaukštdėtes, žaislus vaikams. Jų dirbiniuose šviečė saulės, žydėjo gėlės, augo medžiai, čiulbėjo paukščiai - gėrio ir gyvybės simboliai, savo ištakomis siekią tolimą praeitį.

Savo aplinkoje tai buvo žmonės "iš Dievo malonės", kurių gyvenimą taikliai apibūdina priežodis: devyni amatai, dešimtas - badas. Apie Jeronimą Rumšą, gyvenusį dabartinio Priekulės rajono Veivirženų apylinkės Jucaičių kaime, pasakojama, kad jis mokėjęs visokiausių amatų: buvęs dailiausių daiktų "staliorius", statybininkas, mūrininkas, šaltkalvis ir batsiuvys. Statulėles kaip žaisliukus pradėjęs drožti dar būdamas piemenukas. J.Rumša daręs inventorių Švėkšnos bažnyčiai, tapęs Kryžiaus kelio stotis. Tapęs paveikslus ir kitoms bažnyčioms bei koplyčioms. Spaudos draudimo laikais platinęs draudžiamą spaudą. Apie 1904 m. apsigyvenęs Rietave ir grojęs grafo Oginskio orkestre (2).

Liaudies menininkai dažnai būdavo aktyvūs visuomeninių įvykių dalyviai. Ne vienas jų dalyvavo 1863 m. sukilime. Steponas Gailevičius (gimęs 1815 m. Židikų valsčiaus Pikelių parapijos Kukių kaime, miręs 1885 m., palaidotas Ukrinų kapinėse) buvo akmenskaldys, skulptorius. Ukrinuose iš akmens pastatė koplytstulpį, į kurį įstatė dvi medines ir dvi akmenines skulptūras. Koplytstulpis sukurtas kovoms dėl baudžiavos panaikinimo įamžinti. Jame yra įrašas: STAFONAS GAILEICZI 1861. S.Gailevičius dirbo akmens ir medžio skulptūras, antkapius, kapų plokštes su užrašais. Pasakojama, kad jis buvo padirbęs "lakiojamus sparnus" (3;51-63).

Spaudos draudimo laikotarpiu tarp liaudies menininkų buvo knygnešių, platinusių lietuvišką spaudą, - Juozas Paulauskas, Kazimieras Barzdys ir kiti. J.Paulauskas (gimęs 1860 m. dab. Kretingos raj. Darbėnų miestelyje, miręs 1945 m. Grūšlaukyje) buvęs labai darbštus, padaręs daug statulėlių, kurios plačiai pasklido po apylinkes. Be to, platino uždraustą spaudą, raižinius. Dirbo koplytstulpius ir kryžius(4). K.Barzdys (gimęs 1867 m. dab. Mažeikių raj. Naujasodės kaime, miręs 1952 m. Plungėje) dirbo antkapius, skulptūras, platino raižinius. Caro valdžios metais gabeno draudžiamą spaudą, dalyvavo 1905 m. revoliuciniuose įvykiuose.

Juozapas Raibužis (gimęs apie 1882 m., miręs 1945 m. Kvėdarnoje) buvo knygnešys, platino raižinius. Caro valdžios buvo įkalintas. Jonas Valys (1852-1918 m., kilęs iš Rozalimo, Radviliškio apskr.) dirbo koplytėles, skulptūras. Jo kūriniai buvo plačiai paplitę Radviliškio, Šiaulių, Panevėžio, Biržų apksrityse. Be to, buvo pagarsėjęs muzikantas, be jo neapsieidavo nė vienos vestuvės.

SIMONAS. Verkiančioji iš "Nukryžiuotojo" grupės. Palėvene, Kupiškio valsč., Panevėžio apskr. Skulptūra, medis, polichromija. LDM LM - 389.

Liaudies menininkas Juozas Gedminas (gimęs 1838 m. Radviliškio apksr. Nirtaičių kaime, miręs 1913 m.) savo dirbiniais papuošė Nirtaičių kapines. Jis darė akmeninius antkapius su bareljefinėmis žmonių figūromis bei įvairiais iškaltais ornamentais. Savo paminklams J.Gedminas dažnai naudojo saulės motyvą. Originaliai išpuošė kapus iškaltais grybais, t.y. voveraitėmis, baravykais ir kt. Prie įėjimo ant akmeninių kapų vartų kabojo iš akmens iškaltas didelis rožančius (5;178-179 ir kt.).

Liaudies skulptoriai domėjosi įvairiomis technikomis. Toks buvo Vincas Svirskis (gimęs 1835 m. Panevėžio apskr. Glitėnų kaime, miręs 1916 m. Kėdainių apskr. Surviliškio valsčiuje). Jo darbai pasklido po Kėdainių, Panevėžio, iš dalies Kauno apylinkes. V.Svirskis garsėjo iš ąžuolo kamieno (4-5 m aukščio) padarytais kryžiais, koplytstulpiais. To paties paminklo vienoje, dviejose, trijose ar net visose keturiose pusėse iš vientisc medžio jis išdrožd davo pavienes figūras bei daugiafigūres šventųjų kompozicijas. V. Svirskio sukurti originalios formos kryžiai užima išskirtinę vietą tarp lietuvių liaudies skulptūrų. Be kryžių, jis dirbo baldus, žaislus vaikams ir kt. Meistras skyrėsi iš aplinkos ir savo gyvenimo būdu. Visu kūnu ir visa siela jis buvo atsidavęs vien kūrybai. V.Svirskio vaizduotę traukė įvairūs sumanymai. Jo laikais svajonė pakilti į orą viliojo ne vieną sumanesnį žmogų. Bedirbdamas "lakiojamus sparnus", V.Svirskis sudegino kluoną. Po to jam buvo uždrausta užsiiminėti panašiais darbais (6;206).

Skulptorius Jonas Jocys (gimęs 1837 m. Salantų apskr. Gargždelės valsčiuje) buvo padirbęs sparnus, su kuriais nulėkęs nuo klėties stogo į kanapių daržą (7). Dievdirbys Augustinas Patockis (gimęs 1852 m. Patumšių dvaro kumetyne, Telšių apskr., vėliau tėvai persikėlė į Luokės miestelį; miręs 1945 m.) garsėjo Telšių, Luokės, Pavandenės, Janapolės, Upynos, Tryškių, Užvenčio apylinkėse. Gyveno iš "staliorystės ir maliorystės" - dievukų ir kryžių dirbimo. Skulptūras - "dideles Dievo mūkas" - yra daręs Užvenčio, Luokės bažnyčioms (8;281). Daugelis kitų skulptorių taip pat dirbo bažnyčioms skulptūras. Jonas Šepetys (1853-1932, gyvenęs Ukmergės apskr. Balninkų valsč. Kazliškių kaime, palaidotas to kaimo kapinėse), be kryžių ir statulėlių, dirbo skulptūras Balninkų ir Želvos bažnyčioms.

Kai kurie liaudies menininkai garsėjo artistiniais gabumais, rengė kaimuose vaidinimus. S.Giedrimas (gyvenęs dab. Kretingos raj. Latvelių kaime) buvo padirbęs medines lėles ir aprengęs jas drabužiais. Per vestuves ir krikštynas meistras su jomis rodydavo tam tikrus vaidinimus. Kaimo žmonės juos vadino "komedijomis"(9). V.Svirskis Kristaus kančios scenoje prieš Velykas mokėjęs padaryti "griaustinį ir žaibą".

Savo kūrybinius sugebėjimus dievdirbiai geriausiai atskleidė dirbdami statulėles, kryžius, koplytėles. Juose įkūnijo esminius tautos charakterio bruožus: gėrio, grožio ir tiesos siekimą. Lietuviams būdingas gamtos sudvasinimas čia glaudžiai susijęs su krikščionybe. Jis pasireiškia tam tikru sinkretiškumu. Švedų etnologas

prof. S.Eriksonas, susipažinęs su lietuvių liaudies skulptūra, yra pasakęs: "... tiek daug kultūros bruožų, tiek daug jos dvasios momentų, kad visa tai mus supažindina su tauta daugiau nei šių laikų subjektyvūs menininkai galėtų padaryti, jeigu jiems būtų pavesta parodyti tautos kultūrinę sąmonę." (10;30).

Padirbtas statulėles meistrai realizuodavo įvairiais būdais. Nemažą jų dalį jiems užsakydavo vietos gyventojai. Pagal kaimo žmonių pageidavimus dirbo V.Svirskis. Jis neturėjo nuolatinės gyvenamosios vietos, keliavo iš kaimo į kaimą dirbdamas kryžius. Savo nuožiūra padirbtas statulėles dievdirbiai vežDavo į "kermošius", kur žmonės jas išpirkdavo. Parduodavo ir per "perkupčius" - perpardavinėtojus. Statulėles galėjo pardavinėti tik per atlaidus ir tik pašventintas. Kunigams dažnai nepatikdavo jų meninės formos, todėl tarp bažnyčios atstovų ir kaimo dievdirbių kildavo įvairių kivirčų.

Skulptūrų meistrai ir perpardavinėtojai nesitenkindavo vien savo parapija, vežDavo dirbinius ir į kitų apylinkių atlaidus. Taigi vieno ar kito liaudies menininko skulptūros plito plačiai. J.Paulausko statulėlės buvo žinomos Darbėnų, Ylakių, Plungės ir Skuodo apylinkėse. Verčiami įvairių aplinkybių, dievdirbiai išvykdavo ir iš savo krašto. J.Raibužis per Pirmąjį pasaulinį karą buvo išvykęs į Rusiją (Samarą), kur dirbo ginklų fabrike, o laisvu laiku drožė statulėles, žaisliukus (11;23). J.Orvidas (1875 - apie 1942) nuo 1900 iki 1914 m. buvo išvykęs į Ameriką (Čikagą), kaip darė daugelis to meto lietuvių, ieškodami geresnio pragyvenimo ar bėgdami nuo rekrūtų. Čikagoje jis dirbo skardos, o vėliau medinių dirbinių dirbtuvėlėse. Laisvalaikiu lietuviams darė medines statulėles, vaikams - žaislus, bažnyčioms - dideles ir mažas skulptūras, kryžius, taip pat skardines "liktarnas", kurias buvo išmokęs daryti dar Lietuvoje. Pasiilgęs gimtojo krašto - Žemaitijos, grįžo į Kražius, kur toliau valgė dievdirbio duoną (12;554-555).

Kasdienėje buityje dievdirbiai buvo idealistai, visai nepraktiški žmonės. Materialus turtas jiems beveik nerūpėjo. Svarbiausias jų gyvenimo tikslas - darbas, kūryba, - prieš jį nublankdavo visi kiti rūpesčiai ir malonumai. Kaip Dievo Apvaizdos paveiksle, kaip ir tuose Evangelijos žodžiuose, dievdirbiai nesirūpino, ką valgys, kuo vilkės - jie ėjo iš sodžiaus į sodžių, palikdami juose savo kūrinius. Tai buvo svajotojai, romantikai, mylėję savo gimtąją žemę, nors dažnai mirdavę kaip didžiausi skurdžiai - be namų, šeimos ir artimųjų.

Nusistovėjusių gyvenimo normų nepaisymas žmonėms atrodė nesuprantamas, todėl į dievdirbius neretai žiūrėta kaip į keistuolius. Apie J.Gedminą buvo pasakojama, kad dėl visokių išdaigų, nepaprastų prasimanymų ir nepelningų darbų žmonės jį laikė savotišku nevykėliu - "tingiu žemelę dirbti" (13;178-179). Bet tai būta didelių kūrybinių užmojų ir sumanymų žmogaus! Kaip gražiai jis įamžino ir pagerbė artimųjų bei protėvių atminimą, originaliai papuošdamas Nirtaičių kapines. O apie V.Švirskį I.Kostkevičiūtė taip rašo: "Visa V.Švirskio egzistencija, abejingas žvilgsnis į rytdieną, artėjančią senatvę rodo, kad svarbiausia jam buvo darbas, kūryba, prieš kurią blanko visi kiti interesai ir buities patogumai" (14;69). Tai būdinga daugeliui kaimo medinių dievukų dirbėjų - Antanui Deveikiui (1818-1929), gyvenusiam Kuktiškių apyl., Utenos apskr.; Simonui, gyvenusiam Palėvenėje, Kupiškio apskr. (tikroji

Dievdirbys Antanas DEVEIKIS (1818 - 1929). Kuktiškių apyl., Utenos apskr.

Dievdirbys Antanas DEVEIKIS (1818 - 1929). Kuktiškių apyl., Utenos apskr.

jo pavardė nežinoma - jis buvęs vienuolis, bet iš vienuolyno pabėgęs, buvęs kerdžiumi, drožinėjęs statulėles, koplytstulpius, įvairius namų apyvokos dirbinius), ir kt.

Apie dzūkų dievdirbius surinkta nedaug medžiagos. Žinoma, kad Motiejus Pateckas (gimęs XIX a. II p.) apie 1860-1870 m. Daugų apylinkėse (Dvarčėnų kaime) dirbęs koplytėles ir statulėles (15). Apie Joną Verecką (miręs 1952 m.), gyvenusį Daugų raj. Dusmenų apyl. Diržamenų kaime, pasakojama, kad buvęs beraštis, bet gabus skulptorius savamokslis (15). Mečislovo Stankevičiaus (apie 1880-1954) skulptūrų turėjo klebonas Nikodemas Švogžlys (Milžinas), gyvenęs Daugų raj., Onuškyje, kur jis nuo 1954 m. klebonavo. M.Stankevičius gyveno to paties rajono Kęstučių kaime. Buvo išsilavinęs, 1905-1910 m. bendradarbiavo to meto spaudoje pasirašydamas Perkūno slapyvardžiu (15).

Nors kaimo žmonės į liaudies menininkus žiūrėjo kaip į keistuolius, savo būdu nepritampančius prie aplinkos, bet sykiu juos ir gerbė, ir vertino, kaip labiau praprususius, daugiau svieto mačiusius, savo gabumais daugelį pralenkiančius. Tai buvo šviesuoliai, tautos savimonės žadintojai, susirūpinę jos likimu.

Kūrybingus senuosius amatininkus, jų buitį ir darbus mini XIX a. Lietuvos istorikas Simonas Daukantas. Jis rašo: "... taip pat Luoba rašto nemokėdamas iš akmenėlių paupiais surankiotais barvas trindamas abrozdus į bažnyčias ir koplyčias teplioja. Metuose 1790 Mančys dailidė nuo visų dar minimas. Ketino ratus padirbti, kurie be arklių riedės, nes negavęs nė nuo vieno 100 muštų medžiagai paskolyti, turėjo liauties nuo savo kentėjimo, nieko nenuveikęs. Pasaulė stebėtumės lietuvių kalnėnų ir žemaičių protą ir buklumą, kad būtų buvusių toje žemėje akylų didžturčių ar kunigų, kurie būtų suteikę pragumą jiems svietą regėti ir mokslą savo amato permanyti, todėl nerasdamys nė nuo ko savo globos miršta, nuo svetimo svieto nežinomys"(16;99-100).

Liaudies menininkai - tai mąstytojai humanistai, savo kūriniuose įamžinę ir atskleidę ne tik geriausius tautos bruožus, bet sykiu ir išgyventą kančią. Kiek daug baudžiauninko nedalios ir skausmo atsispindi rūpintojėliuose, skausmingosiose Dievo motinose, pietose. Kokia daugybė įvairių šventųjų, neretai pavaizduotų etnografiniais drabužiais, savo išraiška ir laikysena primena kaimo artojus, motinas, močiutes.

NUORODOS:

1. Duomenis pateikė jo sūnus J.Virbalas. Užrašė V.Miškinis 1959 m. (LDM archyvas).
2. Duomenis apie J.Rumšą pateikė Kazys Urba, gyvenęs Priekulės raj., Vejviržėnų apyl. Užrašė J.Petrulis 1958 m. (LDM archyvas).
3. Širmulis A. Prakalbinti akmenys// Kultūros barai. - 1971. - Nr.10.
4. Petrulis J., Žemaitytė Z. Tūkstančio skulptūrų meistras // Kultūros barai. - 1966. - Nr. 12.
5. Skipitis R. Mano atsiminimai apie Juozą Gedminą // Gimtasai kraštas. - Šiauliai. - 1943.; Petrulis J. Nirtaičių keistuolis. // Meno saviveikla. - 1964. - Nr. 11.; Petrulis J. Vieno liaudies menininko kūrybos bruožai // Gimtasai kraštas. - Šiauliai, 1943. - P. 172-176.
6. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. - K., 1930.
7. Lengvinas A. Koks gyvenimas dievų dirbėjo // Naujoji Romuva. - K., 1937. - Nr. 8.
8. Čilvinaitė I. Dievdirbys Augustinas Patockis // Gimtasai kraštas. - Šiauliai, 1930. - Nr. 1-2.
9. 1958 m. liaudies meno ekspedicijos užrašai (LDM archyvas).
10. Galaunė P. Lietuvių liaudies skulptūros problemos. - K., 1932.
11. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T.III. - V., 1971.
12. Buračas B. Dievdirbys Jonas Orvydas // Naujoji Romuva - 1939. - Nr. 16 (430).
13. Skipitis R. Mano atsiminimai apie Juozą Gedminą // Gimtasai kraštas. - Šiauliai, 1943.
14. Kostkevičiūtė I. Vincas Svirskis. - V., 1966.
15. Duomenis užrašė J.Petrulis 1958 m. liaudies meno ekspedicijoje Daugų raj. (LDM archyvas).
16. Daukantas S. Lietuvių būdas. - K., 1935.

IKIKRIKŠČIONIŠKOSIOS KRYŽIŲ KILMĖS TEORIJŲ APŽVALGA

Gintaras VAIDOGAS

Pirmasis, pateikęs žinių apie galimus lietuvių kryžių prototipus - stabus, buvo A.Miežynskis (1). Jis atkreipia dėmesį į M.Pretorijaus pastabas apie senovės žemaičių statomas ilgas kartis, prie kurių pritvirtinamos dovanos, bei apie didelius akmenis, kuriuos lietuviai parenka savo dievams pagerbti.

Į lietuviškų kryžių kilmę kiek profesionaliau pirmasis pažvelgia lenkų tyrinėtojas V.Šukievičius (2). Jis lietuviškuosius kryžius bando sieti su senąja prieškrikščioniška lietuvių kultūra, kurią jis laiko esminiu faktoriumi lietuviškųjų paminklų genezėje. Jo teigimu, kryžius yra vienintelis išlikęs aukštos senovinės kultūros pėdsakas, kurį labai mažai paveikė laikas ir svetimos kultūros.

Savo teiginius V.Šukievičius iliustravo lietuviškų kryžių piešiniais analizuodamas kryžių puošimo elementus, juos lygino su priešistorinio laikotarpio lietuvių keramikos ornamentika.

Jau V.Šukievičius kryžių ornamentų elementus suskirstė į dvi pagrindines grupes: kilusius iš priešistoriniais laikais lietuvių vartotų įvairių raštų ir į krikščioniškąją simboliką. Pirmosios grupės ornamentika daug senesnė, galima sakyti, išaugusi iš pačios tautos pasaulėjautos, o krikščionybės atneštas kryžiaus simbolis - tik tam tikras priimtas kompromisas. Todėl pirmosios grupės ornamentuose, anot V.Šukievičiaus, skleidėsi kryžiaus drožėjo vaizduotė, derindama turtingas kombinacijas, kartais netvarkingas, tačiau labai sumanias. Motyvai daugiausia imami iš gamtos ir aplinkos, visuomet teikiančios menininkams neišsemiamus turtus. Daug ir tokių elementų, kurie nebesuvokiami šių dienų žmogui, jie labai primena piešinius, sutinkamus ant priešistorinių laikų molio ir žalvario dirbinių.

Anot V.Šukievičiaus, ornamento atžvilgiu menininkas turėjo dar platesnę dirvą ir tuose savo darbuose jis įkūnydavo viską, ką jautė, pamilo ir ką jam tradicija iš senų laikų paliko.

V.Šukievičius pastebėjo, kad lietuviškas kryžius su visa tik jam būdinga konstrukcija ir ornamentika yra senojo lietuvių tikėjimo, kuris dar ilgą laiką buvo gajus lietuvių tautos sąmonėje ir įsigalėjus krikščionybei, aidas.

Tokios pat nuomonės laikėsi, ją praplėtė bei įtvirtino, paremdamas platesne argumentacija, dar vienas šios teorijos šalininkas - J.Basanavičius. Reikia pritarti J.Griniui (3;123), jog J.Basanavičius, pasigavęs pradinę mintį iš V.Šukievičiaus, "nužengė toli į pagonybę ir priešistorinius laikus."

Norėdamas išlikti kiek įmanoma objektyvesnis, J.Basanavičius pripažįsta, kad žinių apie senovės lietuvių statomus paminklus trūksta. Ir tai visiškai suprantama, nes tuometiniai turimi duomenys bei tyrinėjimų rezultatai dar nesuteikė galimybės bent kiek aiškiau spręsti šią problemą. Iš kronikų liudijimų mums težinoma, - sako J.Basanavičius, - kad ant didvyrių ir galiūnų kapų būdavo statomos stovylos (4;134). Anot jo, " menkesniųjų žmonių kapų paminklai, be abejo, turėjo būti labai įvairūs, maži ir daugiausia (...) mediniai" (4;134). Tai tik hipotezė, kuriai, kaip pripažįsta pats autorius, dar stinga įrodymų. Ypač populiaru cituoti Sambijos vyskupo Mykolo Jungės draudimą (1426 m.) statyti kryžius kapinėse, jame skelbiama: "kryžių ant mirusiųjų kapų tegu jie nestato, o pastatytus tegu nugriauna, už nusidėjimą bausmė - trys markės, pusė bažnyčiai, pusė teisėjui." Šiuo dokumentu naudojasi ir J.Basanavičius (4;135), kuris iš to daro išvadą, kad, jeigu vyskupas uždraudė ir įsakė juos išnaikinti, tai neabejotina, kad tai buvo pagoniški kryžiai, "tokie paminklai, nors ir vadinami "kryžiais", turėjo būti tokio pavidalo, kurio bažnyčia nepripažino - turėjo būt "pagoniški" (4;135). Bet... "kaip atrodė tie vyskupo persekiojamieji paminklai, mes tiksliai nežinome." (4;135)

Krikščioniškosios teorijos šalininkai šį draudimą statyti kryžius sieja su stipria protestantizmo įtaka. Tačiau J.Basanavičius mano kitaip. "Pas Prūsų lietuvius, protestantus, kur senovės nekrokulto yra daug likę seniausioje formoje, randame ypatingos rūšies kapų paminklų, kurie netur savyje jokių krikščionybės žymių ir kokių Didžiojoje Lietuvoje pas lietuvius katalikus, kiek žinoma, jau nebėra." (4;135) Jis pastebi, kad šie paminklai statomi ne kaip krikščionių (ties numirėlio galva), bet kapo kojagalyje - "kad vėlėms iš kapų keliant smagiau būtų, už jų pasitvėrus, atsikelti..." (4;135) Šiuos paminklus J.Basanavičius vadina " krikštais", bet čia pat perspėja, kad su "krikščionių monumentais savo išvaizda jie beveik nieko bendro neturi, nes ant jų retai užtinkame krikščionybės simbolių." (4;135) Tai įvairaus aukščio ir storio stulpai ir lentos, vyrams daromos iš ąžuolo, moterims - iš liepos arba eglės, jų ornamentika labai įvairi.

J.Basanavičius vadina šiuos paminklus ne kryžiais, bet "kapų ženklais", matydamas analogiją su senovės graikų, romėnų, žydų statytais monumentais bei lygindamas juos su dabartiniais turkų, arabų, totorių statomais paminklais.

Visa tai, pasak J.Basanavičiaus, senojo lietuvių tikėjimo liekanos, vedančios mus į tuos laikus, kai lietuviai dar buvo pagonys ir statė savo stabus, jiems meldėsi bei aukojo.

Norėdamas atsekti pradinį kryžių kilmės atskaitos tašką, J.Basanavičius konstatuoja, kad seniausios formos kapų paminklas - stulpas, kuris, be abejo, "davė pradžią visiems tiems labiau komplikuotos struktūros paminklams..."(4;138) Tolesnė vadinamojo stulpo evoliucija galėjo reikštis tuo, "kad viršuje stulpo dvi lenteli žemyn iš šalių prikalus, mes pirmučiausia gauname prastą paminklą su stogeliu"(4;139). Taip mums pradeda ryškėti stogastulpio kontūrai. Toliau jis dėsto, kaip ant šių stulpų pavidalo paminklų prikalant iš šalių dvi lenteles, pasidaro dvišalis stogelis; taip, prikalant jas iš keturių šonų, galima padaryti keturkampį stogelį... Toliau dauginant stogelio kampų skaičių - darant jų 6, 8, 10 ir t.t., galima tą stogelį apskritu paversti.

Stengdamasis išlikti objektyvus, J.Basanavičius prideda, jog nėra tiksliai žinoma, kada aprašomosios formos kapastulpiai su stogeliais galėjo pas mus atsirasti. Galima tik spėti, jog "tie prastesnieji (...) turėjo būt ir lietuviams pažįstami jau tais laikais, kada suomių gentės buvo dar aisčių kultūros įtekmėje."(4;140)

Remdamasis M.Brenšteinu ir A. Jaroševičiumi (5), J.Basanavičius nurodo koplytėlių atsiradimo prielaidas. Pirmiausia, jo manymu, pradėti dabinti stulpo pastogėje esantys šonai. Iš tų ornamentų ilgainiui pradėti daryti įvairių formų pilioriai ir sienos pačioms koplytėlėms. Koplytėlės pastogė gali būti iš vienos, dviejų arba iš visų keturių stulpo pusių; tai priklausė nuo statomų jose statulėlių skaičiaus, kuris, tikriausiai, turėjo įtakos aukštų skaičiui.

Menininkas, norėdamas prie stulpo patalpinti kuo daugiau šventųjų statulėlių, koplytėles ėmė dėstyti aukštais. Taip atsirado dviaukštės ir triaukštės koplytėlės, be to, patys aukštai buvo dalinami į atskiras dalis, norint kiekvieną šventąjį pastatyti atskirai.

Remdamasis kitų tautų analogijomis ir archeologine medžiaga, J.Basanavičius teigia, kad "ornamentikos proistoriškumo nėra niekur kitur tiek daug likę, kaip pas lietuvius."(4;143) Geometriniai lietuvių kryžių puošimo motyvai lyginami su senovės Trakijos, Dakijos, Graikijos ir kitų tautų senosiose kultūrose randama archeologine medžiaga. J.Basanavičius buvo vienas pirmųjų tyrinėtojų, kuris konkrečiai išskyrė geometrinius,augalinius,dangaus kūnų ornamentikos simbolius, lygino juos su archeologiniuose radiniuose aptinkamais keramikos

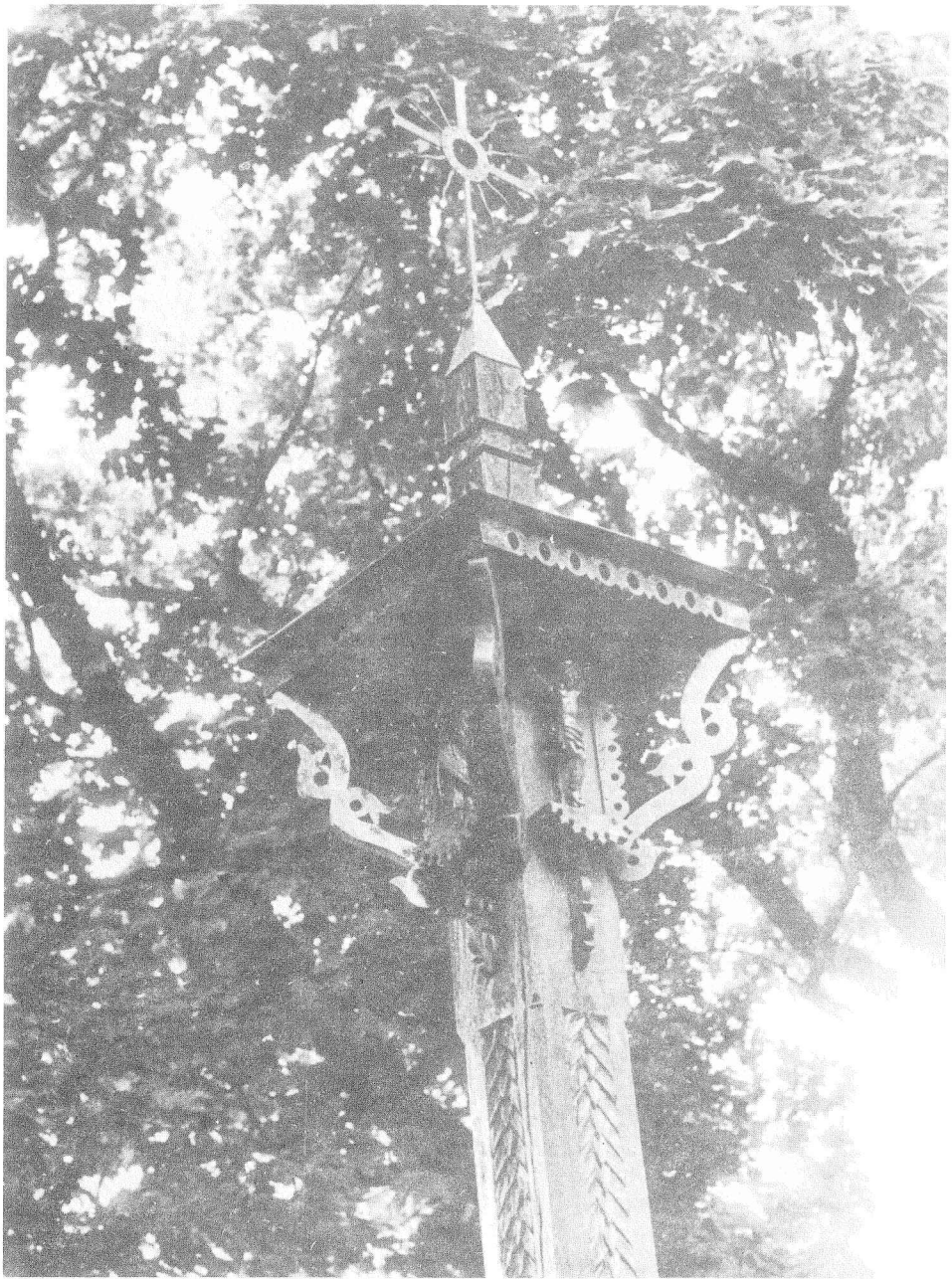

Koplytstulpis Anykščių rajone.

bei puošybos elementais, nusakydamas jų prieškrikščionišką kilmę. Visa šita senąja dvasia persunkti ornamentai, jų simbolika buvo perkelta į paminklus, senuosius lietuvių tikėjimo simbolius. Anot J.Basanavičiaus, kryžiui davė pradžią dar giliausioje senovėje ugnies ženklas, svastika.

Jei prieš įvedant Lietuvoje krikščionybę, stogastulpiai ir koplytstulpiai buvo statomi pakelėse ir kapinėse, tai galima manyti, kad po stogeliais ir koplytėlėse buvo statomi "tautos dievai, dievaičiai ar kokie šventieji."(4;152)

Mažojoje lietuvių architektūroje gausu dangaus kūnų, saulučių, mėnulių, žvaigždučių. Ilgą laiką jie buvo pagrindinis ir vienintelis paminklų puošybos elementas, simbolizavęs jungtį tarp dangaus ir žemės, gyvybingumą ir atsinaujinimą, atgimimą. Tačiau Lietuvoje įsigalint krikščionybei, "viršum stogelių, kur seniau rasit tik saulę, mėnulį ir žvaigždes tedėjo, ėmė statyti ir kryželių, tačiau dažnai taip juos supindami su anų emblemomis, kaip mes juos dar šiandien matome. Stogelių pastogėse ir koplytėlėse pradėjo statyt įvairius krikščionių šventuosius, tačiau patsai paminklo tipas - stulpas su visa ornamentika, kaip buvo seniau, taip ir dabar krikščionybės metu tas pats liko, tik prie kitos tikybos sąlygų prisitaikęs."(4;153)

Apibendrindamas savo darbą, J.Basanavičius daro išvadą, kad "tie visi kryžiai yra (...) likučiai senovinės lietuvių dailės, kuri, dėl istorijos atsitikimų žuvus visoms Lietuvoje kultūros šakoms, kaipo nekrokulto dalis, prisišliejus prie numirėlių, ir liko ant jųjų kapų."(4;155)

J.Basanavičius pirmasis bandė analizuoti ir spręsti kryžių kilmės klausimą pasitelkęs mokslinę medžiagą (archeologinius radinius). Nežiūrint kai kurių netikslumų, J.Basanavičiaus teorija turi didelę pažintinę ir mokslinę reikšmę - jis pradėjo diskusiją, kuri tęsiasi ligi mūsų dienų. Savo darbo pabaigoje autorius rašo, kad Lietuvos kryžiams tyrinėti jis stengėsi padėti tik pirmuosius archeologijos akmenis. Jis tiki, kad ateitis suteiks daugiau žinių, kai bus surinkta ir paskelbta daugiau medžiagos. (4;155)

Žymus lietuvių liaudies meno tyrinėtojas P.Galaunė taip pat mums pateikia minčių apie lietuviškus kryžius. Jis analizuoja įvairias lietuvių liaudies meno šakas, kurios, anot autoriaus, tarpusavyje susijusios tiek dvasinėje plotmėje, tiek materialinės išraiškos formomis. Liaudies meno kilmės pradas, mano P.Galaunė, yra mistinis, pagrįstas žmogaus noru per jo kuriamas menines formas tiesiogiai bendrauti su paslaptingomis gamtos jėgomis. Liaudies menas - tai natūralus tautos gilios praeities tikėjimo atspindys, tautą supančio pasaulio atvaizdavimas, jos pažiūrų į supantį pasaulį įvaizdis... (6;13) Tai ypač gerai išreikšta mažojoje lietuvių architektūroje - mediniuose kryžiuose, kurie dėl medžiagos, iš kurios buvo gaminami, pigumo buvo lengviausiai prieinami ir naudojami. Be kita ko, P.Galaunė yra užsiminęs, kad mūsų mediniai kryžiai nekristų į akis svetimšaliams, jeigu jie "tebūtų tik paprastos krikščioniškos kryžiaus formos" (6;103), pridurdamas, kad "mūsų mediniai kryžiai yra turtingi be galo savotiška menine gražbylyste, vaizdžiai kalbančia apie lietuvių tautos gilią praeitį, tos praeities kultą ir su juo susijusį vidujinį pasipasakojimą."(6;101)

P.Galaunė laikėsi nuomonės, kad lietuviški paminklai yra tautinės kilmės. Kruopščiai išanalizavęs lietuviškų paminklų simboliką, jų puošybos elementus bei statymo motyvus, P.Galaunė laikė kryžių vieninga visuma tiek materialine, tiek dvasine prasme - kryžiai yra vienas iš didžiausių ir paslaptingiausių mūsų tautinės kultūros ir meno turtų, nesvarbu, kuriuo atžvilgiu juos imtume: etnografiniu, kulto ar psichologijos. Kiekvienu atveju, kalbėdami apie mūsų kryžius, "galime tiek daug pasakyti apie lietuvių tautą, kiek daug ji įdėjo savo į jų turinį."(6;102)

P.Galaunė taip pat mėgina spręsti lietuviškų paminklų kilmės problemą. Jo nuomone, lietuviškas kryžius negali būti krikščioniškos kilmės, nes "lietuvių stabmeldystės pradai, kaip žinoma iš mūsų praeities ir krikščionybės istorijos, nesiderina į krikščionybės pradus. Kaipgi tas galėtų būti suderinama lietuviškuose kryžiuose? Vadinasi, išeina, kad mūsų kryžiai

turi būti krikščionybės padarinys. Tačiau taip iš tikrųjų nėra... (6;103).

Kaip pavyzdį šiam atvejui P.Galaunė pateikia dailininko K.Šimonio piešinį - antkapinį stulpą Traupio kapinėse, Ukmergės apskr. Tai savotiškos formos apvalus, aptašytas stulpas, nematyti jokių likučių, kalbančių apie tai, kad čia galėjo būti kryžmos bei koplytėlės. Tik stulpo viršūnėje matyti krikščionybės simbolis - mažas kryželis, apipintas saulės ir mėnulio formomis, senovės lietuvių kulto simboliais. Tokį stulpą vargu ar galėjo kunigas šventinti, nes jis galėjo prilygti tiems kryžiams, apie kuriuos kalbėjo Sambijos vyskupas savo "Articuli abiciendi."(6,106)

Galima būtų manyti, kad tai galėtų būti stogastulpio kryžiaus prototipas, tačiau duomenys labai neišsamūs, ir tvirtinti tai būtų per drąsu.

P.Galaunė priima J.Basanavičiaus prielaidą, kad "seniausios formos kapų paminklas - stulpas, be abejo, davė pradžią visiems tiems labiau komplikuotos struktūros paminklams "(4;136), bet nesutinka su stogastulpinio kryžiaus formos raidos aiškinimu. P.Galaunės nuomone, senesnieji pavyzdžiai rodo, kad keturšonis antkapinis stulpas virto koplytėlės pobūdžio stulpu, jo viršuje iš vieno, trijų arba netgi keturių šonų iškapojus nišas, o pačią stulpo viršūnę užbaigus piramidės forma. Jei stulpas buvo apvalus, tai jame iškapotoji niša buvo uždengiama apvaliu stogeliu. Tokiems stulpams koplytėlėms reikdavo storo medžio. Kol Lietuvoje tokių medžių buvo užtektinai, taip ir buvo daroma. Vėliau pradėtos statyti konstrukcinės formos koplytėlės - dviejų ir net trijų aukštų. (6;108)

Lygindamas lietuviškuosius su Suomijoje sutinkamais panašios konstrukcijos stogastulpiais ir juose pasitaikančiais panašaus pobūdžio ornamentais (eglutės-laipteliai), P.Galaunė daro prielaidą, kad jeigu šį ornamentą laikysime laipteliais, kuriais vėlė po žmogaus mirties kopia į savo buvimo vietą, tai galima manyti, kad koplytėlės kilmė nėra susijusi su vėlyvesniu papročiu statyti šventųjų statulėles, o yra laikinoji vėlės vieta - būstas. Toliau P.Galaunė nurodo, kad koplytėlėse šventųjų statulėlės greičiausiai buvo statomos norint paslėpti (užmaskuoti) nekrokulto liekanas, su kuriomis kovojo katalikų dvasininkai. Kovojo tol, kol mūsų stogastulpiai neįgijo koplytelės formos ir nevirto kryžmiškais kryžiais. Tai, P.Galaunės nuomone, galėjo įvykti XVII amžiaus pabaigoje arba XVIII amžiaus pradžioje...(6;110)

P.Galaunės nuomone, stogastulpinių kryžių senovės kilmę liudija jų pagražinimo elementai ir ornamentas, nes "stabmeldystės tradicijos, derinamos į krikščionybės tradicijas, aišku, turėjo savo atspindį ir kryžių elementuose." (66;111)

Pradėdamas analizę nuo paprasto antkapinio stulpo ir pereidamas prie "stogastulpinių koplytinių bei kryžmiškų kryžių", autorius pastebi, kad pagražinimo elementai ant šių paminklų nėra vien "sausi" nekrokulto ženklai, kad juose atsispindi ir "gilus liaudies grožio pajautimas." (6;111) Apie tai kalba kiekviena nauja išpjaustymo forma ir jų tarpusavio santykis.

Kitame savo darbe (7), kalbėdamas apie ornamentiką, P.Galaunė klausia - iš kur tas didelis Lietuvos kryžių formų savitumas, kuriame kryžmuo vyrauja ne savo simboliniu ryškumu, kaip kitose krikščioniškose tautose, o beveik susilieja su amžinu šviesos simboliu - saule ir amžina jos išraiškos forma apskritimu. P.Galaunė nurodo (7;3), kad daugelis tautų naudojo svastiką - amžinosios šviesos ir ugnies ženklą, tačiau Lietuvai šis simbolis visiškai nebūdingas. Jo vietoje buvo naudojama apskritimas "pusiaumėnulis", tulpė, kuriais buvo puošiami ne tik kryžiai, bet ir žalvario amžiaus sagtys, apyrankės, smeigtukai plaukams. Tai reiškia, kad lietuvių tauta liko ištikima savo archaiško meno vertybėms daugelį amžių, nes kryžių puošybos elementai mažai tepakito.

Baigiant nagrinėti P.Galaunės teoriją apie lietuvių kryžių kilmę, reiktų atkreipti dėmesį į tą faktą, kad koplytėles jis nagrinėja atskirai nuo kryžių, laikydamas jas vėlyvesnės kilmės ir kildindamas iš kai kurių didžiosios medinės lietuvių architektūros formų (bažnyčios, koplyčios, net varpinės), tačiau primena ir tai, kad kai kurios iš jų artimos koplytstulpiams.

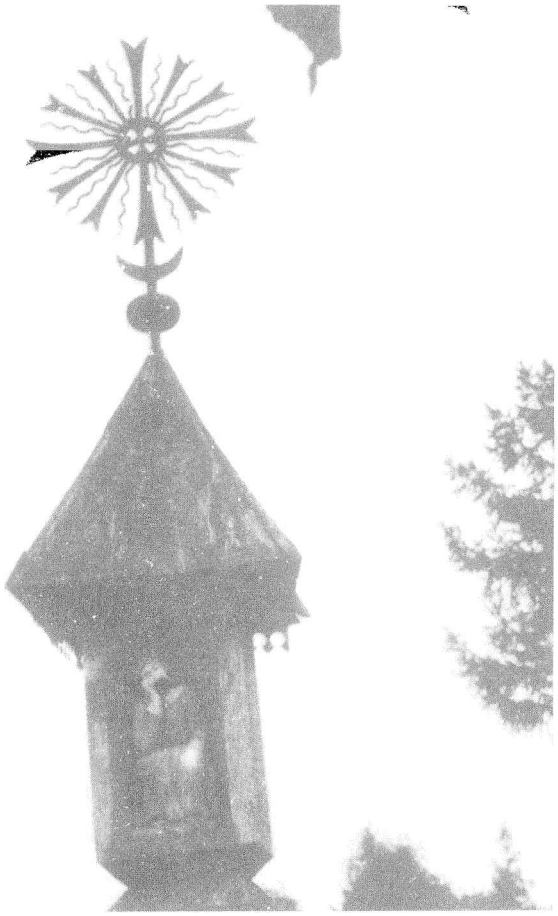

Senosios Plungės kapinės. Koplytstulpio viršūnė su pagoniškos kilmės elementais

Paprotys statyti koplytėles labiausiai paplitęs žemaičiuose ir paprastai susijęs su tam tikrais apžadais už mirusiojo šeimos nario vėlę ar yra padėkos išreiškimas Viešpačiui Dievui už laukams teikiamą derlių ir kt. Tiesiogiai užsimindamas apie jų kilmę, P.Galaunė neabejoja, jog prie medžio kabinamos "koplytėlės yra kilusios iš krikščionybės įtakos, nors gal kartais ir susijusios su ne visiškai krikščionišku tam tikrų medžių garbinimu."(6;142)

P.Galaunės surinkta ir suklasifikuota medžiaga naudojosi ne vienas lietuviškųjų paminklų tyrinėtojas.

Lietuviškų kryžių tyrinėtojo K.Čerbulėno nuomone, lietuvis dar pagonis būdamas statė antkapinius medinius paminklus. Tai liudija ir tautos psichologinis palinkimas gerbti savo mirusius didvyrius, supilant jiems pilkapius ir sukraunant akmenų krūvas, o paprastam eiliniam žmogui ir laikino medinio antkapinio paminklėlio užtekdavo. (8;88) Tyrinėtojas pabrėžia, kad lietuvis dar ilgai po krikščionybės įvedimo laidojo ne ten, kur liepė bažnyčia, o ten, kur pageidavo mirusysis ir kur niekieno nevaržomas galėjo pastatyti tradicinį antkapinį paminklą. K.Čerbulenas neigia, kad senovės lietuviai būtų garbinę stabus.

Tyrinėdamas Mažosios Lietuvos antkapinius paminklus, K.Čerbulėnas pastebėjo, kad juose dominuoja riestiniai ornamentai, kuriuos galima sutikti stogų žirgelių ir gonkų pagražinimuose.

K.Čerbulėnas, teigdamas, kad krikščionybės simbolis - kryžius šiuose paminkluose visai nedominuoja, nurodo, kad šių paminklų struktūra ir ornamentika (besibučiuojantys paukšteliai, žirgų galvos, širdelės, stilizuotos gėlės) yra grynai tautinė, orientuota į senąsias pagoniškas tradicijas.

K.Čerbulėnas mano, kad šie Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai galėjo būti sudėtingesnės struktūros paminklų kryžių prototipai. Tobulėjant lietuvio kuriamajai jėgai ir sintetiniam sugebėjimui sujungti į vieną visumą įvairių meninių formų elementus, ornamentų skaičius didėjo, žinoma, šalia tradicinių

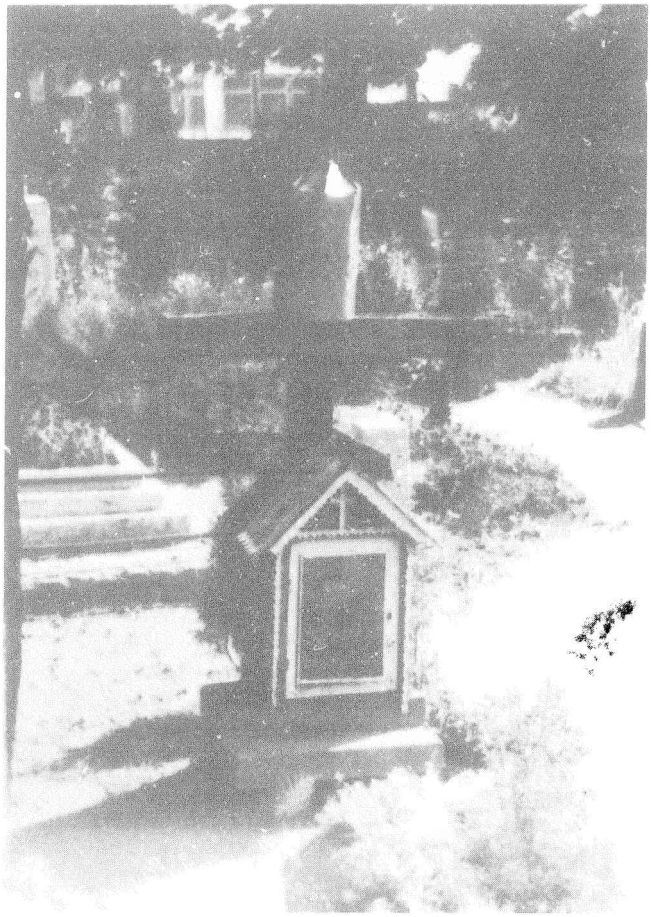

Senosios Plungės kapinės. Koplytėlė.

pagoniškų pagražinimų įpinant naujų krikščionių ikonografijos elementų, kurių įjungimas turbūt buvo daugiau kompromisinis nusileidimas bažnyčios vadų reikalavimams. (8;90)

K.Čerbulėnas tikriausiai vienas pirmųjų pabandė kryžių kilmės klausimą spręsti profesionaliai analizuodamas paminklų ornamentiką bei simboliką. Ornamentai buvo perduodami, paveldimi kaip tradiciniai iš kartos į kartą, ir daugelis jų liko nepakitę arba labai mažai pakeitė savo formą. Geometrinį ornamentą laikydamas pirmuoju ir paprasčiausiu lietuviškos kilmės pagražinimo elementu, K.Čerbulėnas sako, kad lietuvis jau senovėje mokėjo ornamentus išdėstyti pagal ritmo ir simetrijos dėsnius, o tas jo sugebėjimas dar aiškiau pasireiškia kryžių ornamentuose. Teigdamas, kad dabar lietuvių kryžiuose vyrauja įvairių rūšių ornamentų sintezė, K.Čerbulėnas mano, kad "senovėje lietuvis jungė vienos rūšies ornamentus - augalinius, geometrinius ar kitus"(8;90).

Aiškindamas tautinės ornamentikos ypatybes lietuviškuose kryžiuose, K.Čerbulėnas remiasi įvairiais archeologiniais radiniais su analogiškais pagražinimo elementais arba simboliais. Tai senovės lietuvių puodai ir jų šukės, žalvarinės apyrankės, šukos, žiedai, segtukai ir kiti papuošalai bei buitinio naudojimo reikmenys.

Anot K.Čerbulėno, "puošimas kryžių įvairiais gyvių formų ornamentais, neturinčiais nieko bendro su krikščionių ikonografijos simbolika, yra taip pat grynai tautinis elementas, užsilikęs tradicijos dėka." (8;90)

Kalbėdamas apie dangaus kūnų išraišką lietuvių kryžiuose, K.Čerbulėnas primena, kad ir lietuvių tautosakoje dažnai minima saulė, mėnulis, žvaigždės. Ypač dominuoja saulė - šviesos ir ugnies, apskritai kūrybos simbolis. K.Čerbulėnas mano, kad lietuvis dar ilgai tikėjo į amžinatvės pradą - šventąją ugnelę, kurią išreiškė ornamentų raštuose saulės simboliu - apskritimu, o vėliau svastika. Pagal jį, "šį saulės simbolį svastiką vėliau pakeitė kryželiu (. .), tačiau visumoje dominuoja spinduliuojanti saulė." (8;91) Įdomi mintis, kad "kryželio ornamentas lietuviui buvo žinomas jau seniai prieš krikščionybės priėmimą ir vartojamas fibulų - susegtukų formose."(8;91)

Augalinių ornamentų išraiškos formas K.Čerbulėnas kildina iš senovės lietuvių papročio garbinti miškus arba girias, taip pat atskiras gėles, tikint jų paslaptinga galia. Jiems būdingas "savotiškas ir grynai lietuviškas augalinių ornamentų charakteris."(8;91)

K.Čerbulėno nuomone, šiuolaikinis lietuviškas kryžius yra tipiškas sinkretinės kultūros pavyzdys, lietuvis niekada nebuvo aklu krikščionybės formų sekėju, bet į kryžių struktūrą sugebėjo įpinti ir savų tradicinių elementų.

K.Čerbulėno teigimu, lietuvis kryžiais pavadino savo senovinius antkapinius paminklus, įnešdamas į jų ornamentų formas kai kurių krikščioniškosios simbolikos elementų, kad šie paminklai atrodytų krikščioniški ir katalikų vyskupai nedraustų jų statyti viešai ir visose vietose. (8;92)

"Lietuvis amžiais gaivališkai kūrė. Kūrė tam, kad lietuvių tauta sugebėtų išlaikyti savitą tautinį charakterį ir neasimiliuotųsi kitų tautų tarpe" (8;92) - šią vieno didžiausių medinės lietuvių architektūros žinovų mintį stengėsi įrodyti pati žymiausia mūsų proistorės tyrinėtoja archeologė Marija Alseikaitė-Gimbutienė, kurios darbai vainikuoja ikikrikščioniškosios kryžių kilmės aiškinimo teoriją.

Pagal M.Gimbutienę, jau ankstyvaisiais priešistoriniais laikais baltų gentys žinojo ir vartojo simbolius, kurie dar ir dabar sutinkami lietuvių kryžiuose. Ši simbolika bendra daugeliui tautų. Tačiau jos pirminių formų išlaikymas priklauso nuo to, kaip tose tautose reiškiasi panašios idėjos, kaip atskiros žmonių grupės jas išgyvena, interpretuoja. (9;16) Pastebėdama sėslų baltų genčių gyvenimo būdą ir jo įtakoje susiformavusią tradicinę lietuvių kultūrą, M.Gimbutienė aiškiai duoda suprasti, kad šis faktorius turėjo lemiamos reikšmės senajam lietuvių tikėjimui, kuris pradžioje reiškiasi pačiomis primityviausiomis formomis, tačiau laikui bėgant - kinta. Todėl, pasak autorės, norėdami suprasti mūsų liaudies dvasinio gyvenimo užuomazgas, daugiausia dėmesio turime skirti tiems reiškiniams, kuriuos vadiname pagoniškojo tikėjimo likučiais. Tai senosios lietuvių materialinės kultūros atspindžiai, kažkada įkūnyti ir vienoje iš lietuvių liaudies meno sričių - kryžiuose.

M.Gimbutienė liaudies meno simbolikos ir įvairių jos išraiškos formų šaknų ieško dar ankstyvuosiuose priešistoriniuose laikotarpiuose. Ji pritaria J.Basanavičiui ir K.Čerbulėnui, kad Mažosios Lietuvos antkapiai - labai akivaizdus pagoniškojo tikėjimo palikimas. Mirusiųjų kultas, anot M.Gimbutienės, yra vienas iš pačių konservatyviausių žmonių dvasinio pasaulio apraiškų. Taip sakydama, ji remiasi kitų tautų analogijomis. Ji teigia, kad kryžių (koplytstulpių, koplytėlių) pirminis pavidalas greičiausiai yra buvęs natūralus stulpas, medžio kamienas... Manoma, kad stulpų statymo reiškinys siekia laikus beveik prieš 5000 metų, vadinamuosius megalitinės (priešindoeuropinės) kultūros laikus. Megalitinė kultūra reiškiasi akmeniniais paminklais - menhyrais. Panašių stulpų statymas buvo būdingas megalitinės kultūros primityviose tautose iki mūsų laikų (Indonezijoje, Madagaskare, Indijoje), kur neakmeningose vietose vietoj akmeninių buvo statomi mediniai paminklai. (9;23)

Lyginimo su kitų pasaulio tautų išlikusia pirmykšte kultūra kelias leidžia naujai atsakyti į šį klausimą. Tačiau tai nereiškia, kad lietuviško kryžiaus kilmės problema išspręsta ligi galo. Tam reikalingos ne tik archeologų, bet ir tautotyrininkų, religijos, kultūros ir meno istorikų pastangos. Ir tik suderinus jų visų duomenis, galima daryti tikslesnes išvadas. (9;32) Apie koplytstulpių bei su jais susijusių simbolių kilmę reiktų kalbėti lyginamosios religijų istorijos bei etnologijos plotmėje, nes daugumos liaudies meno elementų kilmės paslaptis glūdi senajame tikėjime, nėra atsiradusi tik šiaip sau puošybos sumetimais. (9;32) Todėl mūsų triaukščių koplytėlių ar kryžių nereikia laikyti išsivysčiusiais iš paprastesnių vienaaukščių, nes tipologinis kildinimas ne visad teisingas. (9;32) Šiuo atveju vertėtų prisiminti, kad liaudies menas toli nuo kopijuojamojo meno. Tai religinio gyvenimo išraiška. (9;33) Primityvusis menas labai artimai susijęs su papročiais. Jų abiejų pirminė paskirtis beveik ta pati - religinė: šalinti demoniškąsias galias ir užtikrinti gerbūvį, gyvenimo sėkmingumą. Primityvusis žmogus papročiais ir menu kovoja su mirtimi, su žiema, su visomis kliūtimis,

trukdančiomis gyvybei klestėti. Senasis liaudies menas yra dinaminis, panašiai kaip paprotys ar šokis. Paprotys ir šokis yra prasmingas išorinis veiksmas, reiškiamas judesiu, primityvusis menas - prasmės įkūnijimas medžiagoje, turintis magiškos galios. (9;34) Tokiu būdu galime atsekti, kad pirmasis nesąmoningas pirmykščio žmogaus veiksmas vaizduoti (braižyti, rėžti) įvairių formų ženklus palaipsniui virsta papročiu, tradicija, kuri perduodama iš kartos į kartą. Mūsų protėvis, piešdamas tam tikrą ženklą, daugiau jautė nei galvojo, todėl ant uolų išlikę piešiniai arba ornamentai ant išlikusių keramikos gaminių nurodo būtent tos epochos dvasią, nes kaip tik mene atsispindi laikotarpio charakteris.

Ypač daug dėmesio M.Gimbutienė skiria ornamentikos tyrinėjimams. Juk kaip tik ji turi giliausias istorines šaknis, mažai kisdama, ji ryškiausiai atspindi senąją lietuvio pasaulėjautą. Simboliai, pradėti vartoti daug amžių prieš krikščionybę, Lietuvoje, laikui bėgant, buvo perkelti iš dvasinio abstrakčiojo pasaulio į kasdieniškesnį, kuriame žmogus ir dirbo, ir kūrė. Tokiu būdu simboliai nežymiai arba visai nekeisdami savo prasmės, o tik savo formą, tampa viena iš primityviojo liaudies meno sričių. Atsižvelgiant į tai, kad daug amžių simboliai tiek prasme, tiek išraiškos forma buvo organiškai susiję, mes negalime teigti, kad ta ar kita šios sąsajos dalis yra daugiau ar mažiau vertinga.

Švenčionių kapinės.

Tad kokia prasmė slypi visuose šiuose ornamentuose, kuri, kaip teigia daugelis mokslininkų (ir M.Gimbutienė), turi gilią sąsają su senąja lietuvių kultūra bei jos išraiškos formomis. Per ištisus Lietuvos priešistorinius laikus akutė, ratukas, kartais svastika, saulutė, žvaigždutė, greta taškučių ar brūkšnelių, eilučių dominuoja, puošdami žalvarinius, sidabrinius papuošalus (kabučius, seges, apyrankes, antkakles, smeigtukus, diržus ir kt.) (9;35).

Geometrinis ornamentas - nuo pat primityviausių eglučių, kripučių, pinučių, ratukų, spiralių iki iš tų pradų išsivysčiusių sudėtingesnių pavidalų. Geometrinių ornamentų prasmuo yra ratas drauge su visais homologiniais(artimos reikšmės ir formos) ženklais. Prasmės atžvilgiu į vieną visumą galime jungti įvairius pavidalus - skritulį, akutę, spiralę, svastiką, kryžių, puslankį, saulutę, žvaigždę... Rato prasmuo išreiškia kažką dinamišką, kas juda į priekį, sukasi. Juo užkertamas kelias stagnacijai, palaikoma ir skatinama gyvybė. Rato šeimos ornamentikoje akcentuojamas centras (9;56).

Pirmykščiam žmogui ratas buvo dangaus analogas žemėje. Dangaus kūnų dinamiškas judėjimas, jų formų keitimasis darė pirmykščiam žmogui didelį įspūdį. Giliai tikėdamas dangaus dėsnių pastovumu, jų įtaka žemiškajam gyvenimui, žmogus dangaus kūnus - saulę, mėnulį, žvaigždes perkelia į kasdienybę. Ypač stipriai tai pasireiškia folklore. Tą patį motyvą dažnai sutinkame ir kaip kryžių puošybos elementą. Ypač daug dėmesio skiriama saulei. Labai ilgą laiką žmogaus sąmonėje saulė buvo susijusi su ratu. (9;56)

Geometrinio pobūdžio simbolika pati primityviausia, pirminė meninės išraiškos forma. Tai liudija mums, kad mūsų protėvių akys buvo taip įpratusios prie saulės ir rato įkūnijimo savo mene, kad jiems asociavosi šios formos su viskuo, ką jie stebėjo gamtoje.

Be geometrinių motyvų, lietuvių liaudies menui dar būdingi augaliniai bei gyvuliniai motyvai. Savo teoriją M.Gimbutienė grindžia ornamentikos bei simbolikos, o ne konstrukcinių paminklų elementų nagrinėjimu. Jos nuomone, įvairūs puošybos elementai, sutinkami mūsų kryžiuose ir koplytėlėse, yra išsirutulioję iš senojo lietuvių tikėjimo. Liaudies menas, kaip ir kitas protėvių dvasinis palikimas, yra užkonservavęs protėvių pažiūras į gyvenimą, jų "gyvatos filosofiją", dinaminę, nenutrūkstamai gyvybę skatinančią, visais būdais su mirtimi ir blogiu kovojančią. Ji reiškiasi labiausiai religija, kurios pagrindinė mintis buvo ta, kad visa būtis pagrįsta tuo, jog dangaus dievybė kosmine prasme vaisina motiną - žemę, pasauliui gyvybę teikiančią (9;61).

Visa tai ir buvo stengiamasi išreikšti tokiomis formomis ir ornamentais, kokius žmogus matė ir stebėjo jį supančioje aplinkoje. Daugumą iš jų dar ir šiandien galime išvysti mūsų kryžių, koplytstulpių, koplytėlių puošybos elementų pavidalu. Liaudies ir priešistorinio meno simbolika jungia du pradus: vyriškąjį ir moteriškąjį. Visa, kas susiję su dangumi, su oru, su saule, su ugnimi, priklauso vyriškajai sferai, visa, kas susiję su žeme ir su vandeniu - moteriškajai. Iš saulės ir vandens gimsta gyvybė.

Vyriškiesiems prasmenims galėtume priskirti apskritimą, ratą, svastiką ir kitus gimininguos ir dinamiškus ženklus, taip pat ir visus vyriškos giminės gyvulius ir paukščius. Moteriškiesiems žemės prasmenims priklauso augaliniai motyvai (išskyrus saulutes-rozetes) (9;64).

Padalinęs pasaulį į du pradus, žmogus ieškojo tų atitikmenų ir kasdieniniame gyvenime. Tam jis naudojo įvairius simbolius.

Antai gyvulinės-augalinės ornamentikos (simbolikos) pradmenų reikia ieškoti žemdirbystės-gyvulininkystės užuomazgos laikotarpyje ir su juo susijusioje religijoje. Kol dangus - oras - griausmas buvo dar nesuantropomorfintas galingas dieviškos gamtos reiškinys, jo prasmenys žemės pasaulyje buvo jautis, ožys, kirvis, kuriems artimi visi minėtieji vyriškos sferos ženklai. Tie prasmenys gyvi išliko ten, kur gamtos jėgų suantropomorfinimas nebuvo toli pažengęs. Mūsų protėvių žemėje gamtos jėgų įdvasinimas labai ryškiai išlikęs, dievybių antropomorfinimas - visai blankus, - sako M.Gimbutienė (9;93).

Tai pamatysime aptarę augalinius ir gyvulinius ornamentus atskirai.

Lietuvių liaudies mene gausu augalinių motyvų. Jie dažniausiai sutinkami koncentrinių apskritimų ir segmentinių žvaigždžių pavidalu. Pavyzdžiui, abiejose kryžiaus pusėse pavaizduota arba gėlė, arba medis, arba kitoks augalinis motyvas. Tokiu ornamentu puoštų kryžių pasitaiko ir mūsų dienomis.

"Manoma, - sako M.Gimbutienė, - kad augaliniai motyvai būdingi antkapiniams paminklams, nes jie pabrėžia gyvybingumo neišsenkamumą" (9;95).

Kiekvienas medis arba gėlė simbolizuoja energiją ir gyvenimą, kiekvienas jų įrodo paslaptingą gyvenimo stebuklą ir apsaugo žmones nuo nelaimių.

Žinoma, kad senovės lietuviai nuo senų laikų tikėjo miškų ir medžių šventumu. Tai matyti iš istorinių šaltinių (XI-XV a.). Juose nuolat minimi tokie miškai, giraitės, medžiai. Svetimšaliai, ypač krikščionys, nebuvo ten įleidžiami, varomi lauk. Buvo tikima, kad savo apsilankymu jie suterš šventas vietas. Yra

žinių, kad tam tikrose vietose laužyti nuo medžio šakeles buvo griežtai draudžiama, ir šio įstatymo laikęsis net pats Lietuvos karalius Mindaugas.

Reikia atkreipti dėmesį į tą faktą, kad ne visi medžiai ir gėlės priklausė moteriškajam pradui, nes augalų, kaip ir gyvulių ar žmonių pasaulis, buvo padalintas į vyriškąjį ir moteriškąjį (9;76). Priklausomybę tai ar kitai lyčiai nulėmė pumpuras. Varpo tipo gėlės, tokios kaip lelijos, buvo moteriškojo prado, o rozetės, dobilai, linų žiedai ir visos saulės formos gėlės buvo vyriškos lyties (9;77).

Mirusių žmonių vėlės pereidavo į vyriškosios arba moteriškosios lyties augalus pagal mirusiojo lytį. Ąžuolinis kryžius reiškė vyro mirtį, o eglinis arba liepinis - moters (9;77).

Žmogus dalino pasaulį į vyriškąjį ir moteriškąjį pagal savo vaizdinius, stebėjimus. Jėga, gyvybingumas ar besikeičianti forma buvo laikomi vyriškaisiais pradmenimis. Kūnas asociavosi žmogui su žeme, duodančia gyvybę, pilna pumpurų ir vaisių, ir įsivaizduojama kaip moteris (9;78).

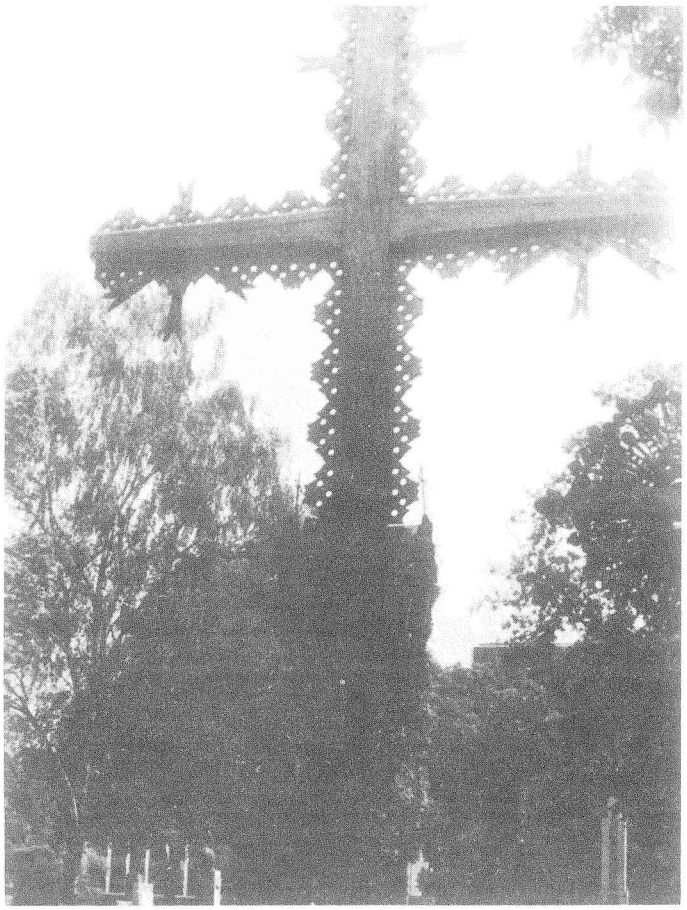

Švenčionių kapinės.

Augimui ir žydėjimui buvo skiriama ypač daug dėmesio. Netaisyklingos lapų, daigų, pumpurų formos išreiškė žydėjimo ir vystymosi gyvybingumą. Ant Velykų kiaušinių - augalų motyvai, pradedant pačiu paprasčiausiu ornamentu ir baigiant sudėtingais piešiniais. Žydinčios gėlės ant kraičio skrynių reiškė nuotakos sveikumą ir jos ateities laimę. Ypač tai pastebima folklore. Kartais tai galima atsekti kryžiuose arba koplytstulpiuose, kur pradedant nuo apatinės dalies (pagrindo, stulpo) augaliniai ornamentai vystosi, keroja ir jau viršutinėje dalyje perauga į žydintį augalą arba besiskleidžiantį pumpurą, o kryžiuose - į spinduliuojančią saulę, kuri labiausiai buvo tapatinama su gėlės žiedu, nes buvo tikima, kad augalo žiedas, kaip ir saulė, spinduliuoja šilumą ir šviesą, reikalingą gyvybei palaikyti.

M.Gimbutienė lietuviško stogastulpio, kuris chronologiniu atžvilgiu laikomas vėlyvesniu tik už paprastą antkapinį stulpą, formą sieja su gyvenimo medžiu. "Stogastulpis primena gyvenimo medį. Liaudies mene augalinis motyvas paprastai turėjo kylančio trikampio formą su smaila viršūne, kaip eglė arba pumpuras"(9;96).

Lietuvių, kaip ir daugelio Europos tautų, liaudies mene gyvenimo medis vaizduojamas ir asociuojasi su sudvigubintomis vyriškojo prado gyvulių figūromis arba galvomis, pavyzdžiui, elnio, ožio, eržilo, jaučio, gulbės. Jie įpinti tarp išmėtytų saulių, žvaigždžių, saulučių ar apskritimų, kartais ant jų nutūpę paukščiai" (9;96).

Daugelis stogastulpių labai paprasti keturkampiai arba apvalūs nuožulniu stogu aplink paprastą medinį stulpą. Tai pats primityviausias stogastulpis, bet yra sudėtingesnių, - pastebi M.Gimbutienė, - dviejų ar trijų aukštų stogastulpių, visą laiką kylančių aukštyn vis mažesnių ir smailesnių parametrų stogeliais. Įdomu dar ir tai, kad tokių kelių aukštų stogastulpių nėra nė vienoje Lietuvai kaimyninėje šalyje, bet labai įspūdingai pavaizduoti medžiai, daugiausia laimės medžiai, trijų ar net septynių aukštų, rasti Vokietijoje. M.Gimbutienė mano, kad galima atsekti ryšį tarp stogastulpio ir gyvybės medžio, nes dažnai sutinkamos medžio šakelės, kaip puošybos elementai, iš abiejų stulpo pusių. Be to, lietuviški stulpai su mažais stogeliais, mėnuliais ir saulėmis turi daug analogų indoeuropiečių ir finų-ugrų tautų tikėjimuose (9;97).

Stogastulpiai labai artimi paprastam aukštam stulpui ar namo kolonai, kuri laiko stogą. Jo viršūnėje arba išsišakojime pritvirtinami jaučio, ožio ragai ar arklio galva piktoms dvasioms vaikyti. Pagal senąjį tikėjimą, dangų remia stulpas, kuris jungia dangų ir žemę. Galbūt seniausi lietuvių stogastulpiai ir atspindi šį senąjį įvaizdį.

Labai dažnai lietuvių liaudies mene sutinkamas gyvulinis ornamentikos motyvas. Aiški prieškrikščioniška šių simbolių kilmė. Daugybėje pavyzdžių - ropliai arba gyvatės, lipantys iš abiejų stulpo stogo ar kryžiaus pusių. Vėlyvesnio laikotarpio paminklų puošybos formose taip pat yra roplių garbinimo likučių. Dažniausiai - spiralės iš dviejų arba keturių pusių, simbolizuojančios ankstesniojo laikotarpio roplius. Gyvatės piešiamos ant verpsčių, namų kampuose arba ant margintų kiaušinių, jas taip pat matome ant Vakarų ir Mažosios Lietuvos antkapinių paminklų. M.Gimbutienė sako, kad senovės lietuviai ypatingą dėmesį skyrė žalčiui, rupūžei bei kitiems ropliams ir driežams. Šių gyvūnų figūras sutinkame lietuvių liaudies mene. Ropliai ir driežai beveik išnyko iš šiuolaikinio lietuvių tikėjimo ir papročių... (9;97). Tačiau tai yra dar vienas argumentas, kad senasis lietuvių tikėjimas buvo susijęs su gyvulių gerbimu bei aukojimu. Be roplių, dar sutinkamas žirgo, jaučio, ožio motyvas. Ypač tai pasakytina apie žirgus, kurių formos ant antkapinių paminklų sutinkamos Mažosios Lietuvos protestantų kapinaitėse, taip pat naudojamos kaip stogų puošybos elementas. Žirgo motyvas vienas dažniausių priešistorinės Europos piešiniuose. Žirgas buvo siejamas su metų laikais, taip pat buvo aukojamas dangaus dievybei. Gamtai atgimstant, pavasarį (paprastai šv. Jurgio dieną) žirgai dar iki mūsų dienų buvo maudomi ir puošiami. Baltas žirgas simbolizavo meilę ir laimę.

Mūsų paminklų puošybojė ypač dažni įvairios formos, įvairaus pavidalo paukščiai. Šiuo požiūriu M.Gimbutienė pateikia daug įdomių minčių. Anot jos, paukščiai buvo tarpininkai tarp dangaus ir žemės, siejantys dieviškumą ir žmogų. Paslaptinga jų skrydžio jėga iš didelių aukščių atgal į žemę, jų nepaprastas sugebėjimas prabilti skardžiais ir įvairiais balsais veikė žmogaus jausmus. Buvo manoma, kad paukščiai įkūnija reinkarnuotas sielas, t.y. suteikia gyvenimo jėgų. Jie buvo vadinami dievo paukšteliais (9;97).

Paukščių motyvai dažnai sutinkami ant paminklinių akmenų, stogų, kraičio skrynių, langučių, durų, kultuvių. Ypač dažnas jų motyvas - lietuvių kryžiuose, kur jie vaizduojami abiejose paminklo pusėse.

Paukštis, nusileidęs ant vandens, medžio viršūnės ar obelisko, simbolizavo vandens ir žemės arba žemės ir dangaus susijungimą.

"Paukščio tradiciją liaudies menas tęsia tūkstantmečiais. Paukščiai ant antkapinių paminklų galėjo simbolizuoti sielos

reinkarnaciją į paukščio kūną, taip pat, nuosekliai pažvelgę, galime atsekti, kad paukščiai simbolizavo kosmoso dinamiškumą ir gyvenimo nenutrūkstamumą"(9;97).

Iš čia pateiktos M.Gimbutienės teorijos analizės turėtume sutikti su autore, kad simboliai neatskiriami nuo religinio ritualo; be to, jie visiškai asocijuojasi su idėjomis, kurias pirmykštis žmogus stengėsi išreikšti savo simboliniame mene. Todėl jų kilmė mus veda į gilią praeitį, kada buvo pagamintos pirmosios ankstyvojo meno figūrėlės. Kai kurie elementai, išlikę liaudies menė ir papročiuose, matyt, siekia priešžemdirbystės periodą. Pavyzdžiui, mediniai stogastulpiai su gyvulių ar paukščių kaukolėmis buvo statomi jau Mezolito arba vėlyvojo Paleolito laikotarpiais. Šie simboliai, išsilaikę tūkstantmečiais, buvo nuolat atkuriami, atkartojami... Panaši medžiaga daugelyje Europos šalių rodo kultūrų panašumą, analogiją... Simbolikos importavimas atmestinas, šie simboliai nekeliavo per laiką, t.y. per visus istorinius laikotarpius; jie nemigravo iš vieno regiono į kitą. Simbolinis menas įvairiuose regionuose savo išraiška artimas, vienu metu buvo paplitęs skirtingose vietose. Tos pačios simbolių grupės ir sistemos kartojosi tūkstantmečiais. Pavyzdžiui, gyvenimo medžio simbolis - vienas arba su vyriškosios lyties gyvuliais ar saulučių apsuptas - atsiranda beveik kiekvienu priešistoriniu laikotarpiu daugumoje to meto kultūrų Mesopotamijoje, Egipte, Šiaurės Europoje. Neolito kultūrai atstovaujanti pagrindinė simbolių grupė išreiškia esmines ikikrikščioniškosios religijos idėjas (9;99). Palyginę lietuvišką stogastulpį arba kryžių (kuriuose mėnulis kaip puošybos elementas vaizduojamas žemiau saulės motyvo) su kitų šalių naudojamais simboliais, pamatysime, kad saulė ir mėnulis sutinkami dar neolitinėse Europos kultūrose - graikų geometriniame ir Persijos mene. Šiems simboliams dauglau kaip du tūkstančiai metų.

Panašumas, paveldėtos religinės idėjos sąlygojo tų pačių elementų atsinaujinimą, tad simboliai arba jų grupės per tuos tūkstantmečius greičiau yra išlikę, o ne laipsniškai perimti ar perėję iš vieno arealo į kitą (9;99).

M.Gimbutienė į ikikrikščioniškuosius simbolius lietuvių liaudies mene žiūri kaip į simbolius, susijusius su senuoju tikėjimu, kurie ilgą laiką vyravo Europoje. Autorės nuomone (9;103), visai nebūtina nagrinėti tipologinį lietuvių kryžių tęstinumą nuo priešistorinių laikų ar sekti ankstesnį jų formų vystymąsi, nes meno stiliai per tuos tūkstantmečius kito, bet senoji religija išsilaikė dar ilgai, išlaikydama ir senuosius simbolius.

Kalbant apie mūsų paminklų kilmę, reiktų nepamiršti P.Kušnerio (Knyševo), vieno žymiausių sovietinių etnografų, darbų, nagrinėjančių ir lietuviškų kryžių kilmę. Anot jo, antkapiai ir kiti kapų paminklai, nors greitai išnykstantys (ypač mediniai), gali būti vertingais istoriniais šaltiniais, kurie kalba ne vien apie tą laikotarpį, kuriam jie priklauso, bet ir byloja apie praeitį. Autorius pastebi, kad iš visų ideologinių sričių konservatyviausios religinės apraiškos, todėl ir religinių paminklų formos per ilgus šimtmečius gali nepasikeisti ir išsaugoti senovinius bruožus" (10;37). Todėl nieko keisto, jei dėl senųjų tradicijų ir papročių įtakos krikščionybės epochos paminklai dažnai išsaugo praeities epochų formas. Tačiau, nagrinėdamas pietryčių Pabaltijo regiono antkapinius paminklus, P.Kušneris pastebi, kad dėl kontūrų stilizavimo ir suprastinto jų rašto pirmasis vaizdo motyvas ne visuomet suprantamas. P.Kušneris kelia klausimą, ar Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai pagal savo formą ir religinę esmę nėra prieškrikščioniškos religinės tradicijos reiškinys. Jeigu taip, tai prisiminus, jog pietryčių Pabaltijo regionas priėmė krikštą tik XIII-XIV a. (o Žemaitija dar vėliau), "prieškrikščioniškieji antkapių paminklai turėtų būti iš ankstyvesniųjų laikų..." (10;43).

P.Kušneris abejoja dėl griežtų tvirtinimų, kad senovės lietuviai neturėję stabų, tačiau sutinka, kad kapinėse jie nebuvo statomi.

Kalbėdamas apie gyvulių kaukoles, užmautas ant stulpų, mokslininkas sako, kad daugelis tautų turėjo tokį laidojimo paprotį: aukojamų gyvulių mėsą suvalgydavo laidojimo ceremonijų dalyviai, o odas arba nukirstas gyvulių galvas ar kaukoles užmaudavo ant smaigų ir pastatydavo prie kapo ar pilkapio (10;46). P.Kušneris,skirtingai nei J.Basanavičius, mano, kad Mažosios Lietuvos antkapinių paminklų formos vaizduoja ne stilizuotas žmonių figūras, bet įvairių gyvulių ištemptas odas.

Ši tradicija buvusi perduota ir "stoginiams antkapių kryžiams" bei kryžiams koplytėlėms. P.Kušnerio pateikta lietuviškų kryžių kilmės versija įdomi savo originalumu. Pripažindamas lietuviškų paminklų savitumą, jis lygina kryžių su Nukryžiuotaisiais po stogeliais vaizdą su ant stulpų ištemptomis odomis. Čia P.Kušneris įžiūri "nukryžiavimų" analogiją, todėl sako, kad lietuviams krikščionims toks "nukryžiavimų" pastatymas buvo tik sena pagonybės tradicija - paaukotų gyvulių odų ištempimo tąsa, ir todėl ši tradicija rodo, kad laidojimo vietos buvo paženklinamos aukštai iškeltomis kartimis su ištemptomis paaukotų gyvulių odomis (10;46).

Įdomi mokslininkės etnografės P.Dundulienės lietuviškų kryžių kilmės aiškinimo versija. Priešingai daugeliui minėtų tyrinėtojų, P.Dundulienė teigia, kad senovės lietuviai jau nuo seno turėję ir garbinę stabus. Vienu iš archaiškiausių paminklų laikydama stulpą, tolesnę jo plėtotę sieja su pirmykščiais aukos stulpais, kuriuos tapatino su Pasaulio medžiu, simbolizavusiu žemės susijungimą su dangumi, amžiną visatos gyvenimą, gyvybės nenutrūkstamumą.

Ji remiasi archeologiniais radiniais, rašytiniais šaltiniais, kalbos duomenimis. Kai kurie senieji papročiai ir tradicijos, P.Dundulienės nuomone, dar ir šiandien gyvos kalendorinėse apeigose. Ypač tai pasakytina apie ratą, kuris simbolizuoja saulę ir kurį dar sutinkame Joninių šventėse arba Užgavėnėse - vežimas su ratu ir pavažu, kuriuo vežiojami moters stabai ("Morė", "Boba", "Motinėlė"). Čia P.Dundulienė pateikia hipotezę, kad gal šie moters stabai simbolizavo pačią saulę arba moterį - gyvybės pratęsėją (11;59). Pagal autorę, kai kuriuos pagoniškųjų dievybių zoomorfinius atributus perėmė krikščionybė; pavyzdžiui, žmogaus pavidalo angelai buvo vaizduojami su sparnais. Jie, anot P.Dundulienės, atsirado iš "šventųjų paukščių" kulto, įasmeninusio ne tik "šventąją dvasią", bet ir žmonių vėles, skrendančias į dangų (11;74).

Viename iš savo straipsnių autorė nukelia mus į vėlyvąjį akmens amžių, madleninę (XV-X tūkst. pr. Kr.) bei kitas to laikotarpio kultūras, kuriose gausiai aptinkama piešinių, graviūrų, raižinių olose, akmenyse, kauluose, mamuto iltyse, simbolizuojančių įvairias geometrines figūras, dažnai sutinkamas ir Lietuvos teritorijos archeologiniuose radiniuose. P.Dundulienės nuomone, kryžiukų simbolių buvo gausu tiek visoje Europoje, tiek ir Lietuvoje dar tais laikais, kai apie krikščionybę niekas negalvojo. Todėl nėra abejonės, - sako autorė, - kad krikščionybės simbolis kryžius yra atėjęs iš pirmykščio meno simbolikos (12;55).

Visi aukščiau suminėtieji autoriai laikėsi labai panašios nuomonės dėl lietuviškų kryžių kilmės. Senieji lietuviški paminklai susiję su senuoju lietuvių tikėjimu. Jų išraiškos formos bei ornamentai pasiekė mus dar iš priešistorinių laikų, kai simbolinis menas buvo neatsiejamas nuo religijos, todėl, ikikrikščioniškosios lietuviškų paminklų kilmės teorijos šalininkų nuomone, lietuvių kryžių kilmės šaknų reikia ieškoti prieškrikščioniškame laikotarpyje.

1. Mierzyński A. Mythologiae Lithuanicae Monumenta // Źródla do mytologii litewskiej od Tacyta do końca XIII wieku, II t. - Varšuva, 1896. - 132 p.
2. Szukiewicz W. Krzyże zdobne w gubernji Wilenskej. Žr. Wisla, Krokuva 1903. - 700 p.
3. Grinius J. Lietuvių kryžiai ir koplytėlės. - Roma, 1972.
4. Basanavičius J. Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje // Rinktiniai raštai. - V., 1970. - P. 124-155.
5. Jaroszewicz J. Obraz Litwy pod względem jei ciwilizacji od czasow najdowniejszych do konca XVIII w. - Wilno, 1844. - T.1.
6. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. - K., 1930.
7. Galaunė P. Lietuvių kryžiai. - K., 1926.
8. Čerbulėnas K. Tautinis elementas lietuvių kryžiuose // Naujoji Romuva. - 1937. - Nr. 4-5. - P. 87-92.
9. Gimbutas M. Ancient Symbolism in Lithuanian folk Art. - Philadelphia, 1958.
10. Kušneris (Knyševas) P.I. Pietryčių Pabaltijo etninė praeitis. - Chicago, 1979.
11. Dundulienė P. Lietuvių etnografija. - V., 1982.
12. Dundulienė P. Lietuvių liaudies meno simbolika // Kultūros barai. - 1977. - Nr.2. - P. 54-58.

SENTIKIAI IR LIETUVA

Grigorijus POTAŠENKO

"Jie turi savo maldos namus ir knygas, trūkstant varpų maldai šaukiami daužant lentą ar geležies gabalą. Jų maldos namai padalinti į dvi puses - moterims ir vyrams; juose yra daugybė ikonų ir nepaprastai storų žvakių. Tikėjimas jiems draudžia valgyti balandžius, zuikius ir vėžius, nevartoja jie nei tabako, nei duonos vyno (...). Apskritai šie žmonės gana darbštūs ir apsukrūs; mieliau sutinka mokėti didžiausią činčą nei dirbti ponui".

Kelionė per Ukmergės pavietą į Kuršą ir Lifliandiją 1819 m. liepos ir rugpjūčio mėn. (medžiaga iš "Dziennik Wilenski",1819 - 1821 m.).

"Didžiarusiai persikėlė į šią šalį dar patriarcho Nikono laikais, apie 1655 m., kiti nuo Petro Didžiojo laikų. Beveik visi - įvairių pakraipų sentikiai, visiškai išsaugoję savo tautybę, nors daugelis gerai kalba lenkiškai. Net fiziškai jie išsaugojo tautinį tipą. Jie visi aukšto ūgio, tvirto sudėjimo, baltos veido spalvos, šviesiaplaukiai, mėlynakiai, su ūsais ir barzdomis."

A.Kirkoras apie Lietuvą ir jos žmones, iš "Živopisnaja Rosija" (1882 m.).

"...Sentikių kapinaičių sienos. Akmeninių vartų skliaute sena data... Kapinyno ūksmėj šviesa prasimuša tik atskirais pluoštais; gula ji ant akmens luitų, apsamanojusių, skendinčių žolėse tarp lazdynų. Įkypi kryžiai, bizantiškas raštas ir datos, vardai...

...Atklydo jie čia nuo Pskovo, Vladimiro, Novgorodo ar Jaroslavlio... Geri žmonės, nagingi meistrai. Kaimas juos ne kartą šelpė ištiktus gaisrų ar kitų nelaimių."

B.Radzevičius, "Priešaušrio vieškeliai" (1979 m.).

***

Šiame straipsnyje apžvelgiama dar labai mažai nagrinėta tema. Jos problematika svarbi ne vien XVII a. antrosios pusės - XX a. pradžios Lietuvos vidaus gyvenimo aspektų pažinimui, bet ir leidžia išsamiau suvokti sąlygas, reiškinius, turėjusius įtakos vėlesniems Lietuvos - Rusijos (lietuvių - rusų) santykiams. Rusų sentikių Lietuvoje istorija verta dėmesio ir dėl to, kad lietuvių ir rusų santykiai istoriniu požiūriu yra ypatingi - čia ne tiek jau daug pozityvių momentų. Dabar, kai abi tautos, ligi pastarųjų metų buvusios unitarinėje valstybėje (rusų tautos prisiimtoje, lietuvių tautai primestoje), vėl mėgina kurti (ar pratęsti) normalias, civilizuotas valstybinio ir visuomeninio gyvenimo formas, tai ypač aktualu. Bandymas apžvelgti sentikių (didelės vietinių rusų dalies) istoriją Lietuvoje būtų ir tam tikra istorijos pamoka - kaip galėjo klostytis tautiniai santykiai, gyvenant greta ir kartu. Lietuvos sentikių istorija - tai ir siekis atsekti rusų likimus pasirinktoje tėvynėje, mėginimas bent daliai Lietuvos rusų rasti gilesnes istorines šaknis, įgalinančias puoselėti pilnavertį tautiškumą bei savitą kultūrą.

Sentikių imigracija į Lietuvą

XVII a. viduryje patriarcho Nikono* reformos rusų žmones padalino į oficialiosios stačiatikių cerkvės šalininkus ir į ištikimuosius rusų cerkvės senovei. Šio religinio - visuomeninio ir socialinio judėjimo dalyviai literatūroje vadinami sentikių (starovery), senaapeigininkų (staroobriadcy) ir atskalūnų (raskolniki) vardu. Lietuvoje jie dažniausiai vadinami sentikiais. Įdomu, kad lietuviškas žodis "sentikis" turi kaip tik tą prasmę, kurią šiam reiškiniui teikia patys sentikiai. "Sentikiai, senieji rusų žmonės, - rašė M.Pašininas, - kaip niekas kitas išsaugojo ir tikėjimą, ir padavimus, buitį, papročius, senovės Rusijos kultūrą"(1). Sentikių literatūroje (cerkvės kalendoriai, istorikų darbai ir kt.) sutinkamas ir sentikių, ir senaapeigininkų pavadinimas. M.Pašinino teigimu, žodis senaapeigininkai atskleidžia tik išorinę reiškinio pusę, nes už senųjų apeigų slypi ir kitas Dievo supratimas, kitas santykis su juo. Stačiatikių cerkvės diegiamas ir valstybinių institucijų palaikomas rezervuotas, įtarus požiūris į sentikius Rusijoje išliko iki 1921 m.

Lietuvos sentikių istorijos pradžia - persikėlimas (imigracija) į Lietuvos - Lenkijos valstybę, šiaurės rytinę jos dalį, XVII a. antrojoje pusėje - XVIII a. pradžioje. Degučių** metraštininkas užfiksavo, kad 1659 m. sentikiai pradėjo kurtis Kuršo kunigaikštystėje. 1679 m. "atėjo į Lietuvą iš Maskvos šalies vyras vardu Trofimas Ivanovičius... ir įsikurdino čia, pasiliko iki mirties. Su ašarom visiems žmonėms pasakojo apie švento vienuolyno sugriovimą 7184 (1676) metais ir apie tėvus vienuolius, nukentėjusius už senąjį stačiatikių bažnytinį dievobaimingumą." (2;187) Degučių metraštininkas tiksliau nelokalizuoja šio įvykio, tačiau skiria Kuršo, Lietuvos, Livonijos istorijas. Tikslus vėlesnių įvykių atskyrimas atskirose žemių istorijose leidžia spėti, kad minima "Lietuva" apytiksliai atitinka dabartinės Lietuvos teritoriją. Tai būtų ankstyviausia šaltiniuose paminėta sentikių įsikurdinimo Lietuvoje data.

Sentikių kėlimasis į Lietuvą nebuvo vienadienis. Peréję valstybinę Rusijos sieną ir atsidūrę kaimyninėse latvių ar baltarusių žemėse, jie iš čia kėlėsi į Lietuvą. Tai buvo masinės valstiečių ir miestelėnų migracijos iš įvairių Rusijos žemių dalis. Vyko stichiškas persikėlimo procesas, kurio Rusijos valdžia nesugebėjo reguliuoti. Rusai sentikiai dažniausiai kėlėsi vakarų (Baltarusija) ir pietvakarių (Dešiniakrantė Ukraina) kryptimis, - į tuometinę Lietuvos - Lenkijos valstybės teritoriją. Rusų imigracija į Lietuvą ir Baltarusiją prasidėjo dar XVII a., o XVIII a. pirmame ketvirtyje iš Vakarų ir Šiaurės Vakarų Rusijos žemių imta emigruoti masiškai. Kaip tik tada pirmą kartą šaltiniuose minimas sentikių maldos namų Lietu-

voje atidarymas - 1709 m. Pušos kaime, netoli Kriaunų (Ukmergės apskr.).(2;190)

Šiaurės Rytų Lietuva - seniausia ir pirminė sentikių įsikurdinimo vieta, čia atidaryti ir pirmieji žinomi sentikių maldos namai. Įvairių šaltinių ir kai kurių istorikų duomenimis XVIII a. Lietuvoje priskaičiuojame 12 veikusių maldos namų. I.Prozorovas, remdamasis jam žinomais šaltiniais, mini XVIII - XIX a. pradžioje buvus "daug kitų" maldos namų. Paprastai maldos namus kurdavo susibūrus religinei bendruomenei. Tokia bendruomenė galėjo jungti kelias ar daugiau aplinkinių gyvenviečių. Neabejotina, kad, gausėjant gyventojų ir didėjant gyvenviečių skaičiui, bendruomenės tvirtėjo, kūrėsi naujos. 1709-1795 m. maždaug kas septyneri metai įvairiose Lietuvos vietose apie naujus maldos namus susiburdavo atskira bendruomenė.

"Kojomis balsavo" ne vien sentikiai, bet ir didesnės asmeninės laisvės trokštantys valstiečiai, todėl žinios apie sentikių persikėlimus negausios, neretai "ištirpusios" socialinių judėjimų tyrimuose. 1767 m. 50 tūkst. Smolensko gubernijos valstiečių buvo perėję "už lenkų sienos", žinodami tenykštes lengvatas ir laisves. Apie valstiečių bėgimus kalba ir Novgorodo gubernijos (Pskovo, Tverės, Velykije - Luki, Šelonsko apskričių) dvarininkai. XVII-XVIII a. persikėlimas per valstybinę sieną iš Novgorodo ir Smolensko gubernijų buvo trumpas, greitas ir "laisvas". Velykije - Luki apskrities dvarininkai skundėsi, kad valstiečiai bėga visomis šeimomis ir palikę savo namus "pereina į Lenkiją per sieną". 1723 m. pradėtas statyti Rygos - Velykije Luki - Smolensko pasienio ruožas buvo nesunkiai įveikiamas: 2- 3 žmonių postai kas 7-8 varstai. Pabėgėlių pervedimas per sieną virto net savotišku verslu: už vieną šeimą imdavo 5 rublius. Lietuvos dvarininkų agentai dažnai vykdavo rusų valstiečių verbuoti siūlydami persikelti į jau apsigyventi paruoštas vietas. "Dvarininkai badavo, o valstybės iždas tuštėjo", - pastebėjo vienas istorikas. Rusijos valdžia imasi administracinių ir karinių priemonių: drausta dvarininkams ir valstiečiams išvykti į užsienį, statomi ir stiprinami pasienio linijos postai, pabėgėliams grąžinti siunčiami pasienio reguliarios kariuomenės būriai, pabėgėliai gaudomi ir kitos valstybės teritorijoje. XVIII a. 8-9 dešimtmečiais rusų valstiečių pabėgimai tapo Rusijos ir Lietuvos-Lenkijos valstybės diplomatinio susirašinėjimo tema. Iniciatyvą rodė Rusija. Jos pasiuntinys Varšuvoje baronas Štakelbergas teikė notas. Žečpospolitos pasiuntinys Peterburge A.Deboli Ostermanui ir Voroncovo prašymu savo ruožtu siuntė pranešimus karaliui Stanislovui Augustui. 1786 m. Lietuvos - Lenkijos valstybės vyriausybė išleido universalą, kuris draudė priimti užsienio valstiečius ir nurodė išsiųsti juos iki artimiausių pasienio įgulų. Reikia manyti, kad universalą padiktavo Rusijos diplomatijos primygtinumas.

1772 m. Lietuvos - Lenkijos valstybės padalinimas sukėlė naują pabėgėlių antplūdį į jos žemes. 1784 m. LDK kanclerio J.Chrebtavičiaus žemių Oršos paviete valdytojas Omulskis laiške rašė: "Sakau tiesą, nei Polocko, nei Oršos, nei Rečisos, nei Mozyrio, nei net Minsko paviete nėra dvarininko, kuris nelaikytų savo valdose atėjusių iš užsienio valstiečių." (3;16) Ir pridėjo, kad grafo valdos negalėtų net sutalpinti visų pabėgėlių, kurie ėjo toliau, į Lietuvos gilumą, į Ukrainą, išgirdę apie ten esančias laisves. Imigracija į Lietuvos - Lenkijos valstybę gelbėjo rusų valstiečius (ir sentikius) nuo imperinių mokesčių ir prievolių, rekrutų ėmimo, nuo administracijos ir pono savivalės ir smurto. Persikėlimas teikė ir asmeninės laisvės perspektyvą, savo tikėjimo išpažinimo galimybę. Rusijos valdžia rengė karines egzekucijas valstiečiams susigrąžinti (1735, 1764 m. išvarymai iš Vetkos, Gomelio paviętas, 1783 m. papulkininkio Fedulino būrio ir 1784 m. Nerenčico būrio gaudynės Rečicos paviete ir kt.).

1792 m. Lietuvos - Lenkijos valstybės teritorijų apkarpymas sukėlė intensyvų sentikių persikėlimo iš užimtų žemių srautą į Kuršą ir Lietuvą. Šaltiniai liudija, kad sentikiai tada jau buvo įsikūrę 8-iose iš 11-os būsimos Vilniaus gubernijos apskrityse. Sentikių gyventa Surdegyje, Subačiuose (Kupiškio raj.), Pliaterio, Branišo, Nepokoičickio dvaruose (Ukmergės raj.), Rimkuose (Jonavos raj.), Martiniškėse, Paskutiniškėse (Kauno raj.). grafo Tyzenhauzo dvare Rokiškyje, R.Rušicavos dvare, J.Kasakausko Linkainių dvare (Vilniaus raj.) ir Trakų, Švenčionių rajonuose (4). Šiuo metu sentikiai pasiekė ir Suvalkų - Seinų žemes (5). 1794 m., Kuršą ir Lietuvą užėmus Rusijos kariuomenei, kilo sentikių persikėlimų į pietvakarius banga. Iš Kuršo sentikiai traukėsi per Lietu-

vą, pasiliko joje arba vyko į lenkų žemes. Pačioje XVIII a. pabaigoje Suvalkų paviete atsirado sentikių Glemboki - Ruv, Šūry ir kiti kaimai, Seinų paviete - Vysoka Gura, Biela Gura kaimai.

Religinis ir bendruomeninis gyvenimas

XVII a. pabaigoje sentikystė galutinai susiformuoja kaip atskira rusų stačiatikių cerkvės bendruomenė. Pagrindinis jos religinės doktrinos bruožas - eschatologinis motyvas (mokymas apie pasaulio pabaigą ir antikristą). Skirtingas eschatologinės idėjos interpretavimas lėmė dviejų svarbiausių sentikystės krypčių - popininkų ir bepopių - susiformavimą. XVII a. pabaigoje - XVIII a. pradžioje sentikystė plačiai paplinta Rusijoje ir užsienyje (Švedija, Suomija, Estija, dalis Latvijos, Lietuvos - Lenkijos valstybė, Turkija). Kartu vyksta sąlyginis teritorinis pasiskirstymas: šiaurėje, šiaurės - vakaruose, vakaruose plito bepopiai; pietryčiuose ir pietuose - popininkai.

XVIII a. pradžioje bepopių areale išsiskyrė dvi artimos ir tarpusavyje konkuruojančios pakraipos - pomorai ir fedosijininkai. Pagrindinės nesutarimų priežastys - užrašas kryžiuje, santuokos institucija. XVIII a. dauguma į Lietuvą, kaip ir į Latviją, Seinų - Suvalkų žemes persikėlusių sentikių priklausė antrai bepopių pakraipai - fedosijininkams. Jos pradininkas Fedosijus Vasiljevičius (1711 m.) buvo kilęs iš Urusovų bojarinų nuo Krestecki Jamo Novgorodo srityje. Gyvendamas Nevelio apskrityje, Lietuvos - Lenkijos valstybėje, jis suformulavo savito mokymo pagrindus, kuriuos išdėstė savo laiškuose (13 punktų nesutarimų) pomorų Vygo vienuolyno "kinovarchui" A.Denisovui (XVIII a. pirmasis dešimtmetis). Bandymai susitaikyti buvo nesėkmingi, suartėjama keleriems metams ir vėl išsiskiriama. XVIII a. pirmojoje pusėje fedosijininkų bendruomenės įsitvirtina įvairiuose Rusijos miestuose - Novgorode, Jaroslavlyje, Pskove, Rygoje ir užsienyje - Lietuvos - Lenkijos valstybėje, Austrijoje, Prūsijoje (6).

Vilniaus sentikių maldos namai A.Tyzenhauzo gatvėje.

Jevstratas, Fedosijaus Vasiljevičiaus sūnus, nesutikęs su A.Denisovo įkalbinėjimais susitaikyti (1716 m. laiškas fedosijininkams) vėl sugrįžta į Lietuvos - Lenkijos valstybę. 1728 m. jis "su broliais" įkuria vienuolyną Gudiškėse (Zarasų apskr.).

XVIII a. šaltinių duomenimis, Lietuvoje įvairiu metu veikė 12 sentikių maldos namų. Susibūrusi bendruomenė paprastai įkuria savo maldos namus, tačiau pradiniu sentikių kūrimosi metu šios taisyklės galėjo būti nesilaikoma. Sentikių bendruomenės pasižymėjo demokratiškumu - šventiką ar pamaldų vadovą parapijiečiai rinko iš savųjų arba kviesdavosi iš kitų bendruomenių. (XVIII a. pabaigoje vyraujančioje stačiatikių cerkvėje parapijų dvasininkų rinkimas parapijose virto formalia teise, o šio amžiaus paskutiniajame dešimtmetyje buvo įstatymiškai panaikintas). 1678 m. iš Maskvos eparchijos į Kuršą atvykęs dvasiškis Terentijus (- 1704) padarė pradžią Kuršo ir Lietuvos sentikių šventikų tradicijai. 1678-1839 m. kiekvieną naują Lietuvos, Latvijos ir Seinų - Suvalkų žemių sentikių šventiką palaimindavo bendrasis ganytojas arba vienas šios tradicijos šventikų.

XVIII a. - XIX a. visi sentikių maldos namai, matyt, buvo mediniai. Tai galėjo būti gana nedidelis pastatas su varpinės bokštu (ar be jo) ir skiriamaisiais išoriniais ženklais (kryžius). Kai nebūdavo varpų, į bendrą maldą kviesdavo medinis ar geležinis muštuvas (bilo). Kartais laikini ar slapti (daugiau XIX a. reiškinys) maldos namai būdavo įrengiami gyvenamojo namo kambaryje, tačiau buvo ir gana didelių sentikių religinio kulto objektų. Religiniu, kultūriniu ir švietimo centru buvo tapęs sentikių vienuolynas Gudiškėse (1728 - 1755). Greičiausiai jame Jevstratas sukūrė savo tėvo Fedosijaus Vasiljevičiaus gyvenimo aprašymą (1742 m.). Vienuolyno sentikiai, pramokę cerkvinės slavų kalbos, tikybos dalykų ir pamaldų praktikos, tapdavo šventikais. 1751 m. čia įvyko svarbiausias XVIII a. sentikių religinio ir bendruomeninio gyvenimo įvykis - Lietuvos - Lenkijos valstybės fedosijininkų suvažiavimas, kurio nutarimus pripažino ir jiems pakluso ir bendratikiai Rusijoje. Suvažiavime dalyvavo 17 šventikų iš įvairių vietovių, svarstyta ir priimta 48 punktai nutarimų, liečiančių religinį ir visuomeninį fedosijininkų gyvenimą. "Lenkų" fedosijininkai atsiribojo nuo tarp bepopių plintančio "naujųjų santuokininkų" ("novoženny") judėjimo, kuris siekė pripažinti santuokos instituciją. Kai 1755 m. rusų kariuomenė sugriovė Gudiškių vienuolyną, dalis jo brolių su Fedulu Dmitrejevičiumi persikėlė į Zlynkos gyvenvietę (Starodube, dab. Briansko sritis, Rusija), kiti po metų įkūrė vienuolyną Degučių kaime (Zarasų apskr.).

Degučiuose, valstybiniame Salako dvare, įkurtas vienuolynas (1755 - 1844) pamažu tampa Lietuvos sentikių centru, o jo įtaka jaučiama ir kaimyninėse latvių ir baltarusių žemėse, Maskvoje. Degučių vienuoliai dalyvauja atidarant kitų ben-

druomenių maldos namus. Pirmus bendrus maldos namus Degučių gyvenvietėje įkūrė iš Kuršo atvykęs T.A.Tanajevas (1779 m.). Tanajevų šeimos pastangomis ir lėšomis čia įkuriamos kapinės (1782 m., seniausios iš šiuo metu išlikusių), perstatomi ir išplečiami maldos namai (1794 m.), kaupiama religinė, poleminė literatūra, ikonos ir cerkvės reikmenys. 1790 m. surašymo duomenimis, Salako parapijoje gyveno 591 rusas (arba 8,4 proc. visų gyventojų) (7).

Lietuvos sentikiai palaikė glaudžiausius ryšius su bendratikiais Kurše, Rygoje, Lifliandijoje (buvusi Livonijos vaivadija), Selnų - Suvalkų žemėse. Juos siejo priklausymas fedosijininkų pakraipai, bendri interesai, šventikų ir dvasiškių suvažiavimų dvasinė globa, įvairiapusė parama, pagaliau giminystės ryšiai. Su bedratikiais buvo bendraujama prekybinėse kelionėse į Rygą, Dinaburgą (Daugpilį), Mitavą (Jelgavą), Vitebską ir kt. Intensyvūs kontaktai buvo palaikomi su bendratikiais Rusijoje, ypač Maskvoje. Čia XVIII a. pask. trečdalyje pirklio I.A.Kovylino pastangomis susikūrė didelis ir įtakingas sentikių fedosijininkų centras - Preobražensko kapinės (vienuolynų, cerkvių, ligoninių, prieglaudos namų, nedidelių pramonės įmonių kompleksas). Čia buvo ruošiami šventikai ir cerkvės choristai, kuriuos vėliau siųsdavo į įvairias bendruomenes. Čia galima buvo įsigyti knygų pamaldoms, ikonų, būtiniausios cerkvių įrangos dalykų, vyko aktyvus religinis, dvasinis ir visuomeninis gyvenimas. Manome, kad spėjamas Degučių metraščio autorius V.I. Zolotovas buvo Maskvos fedosijininkų auklėtinis, kurį laiką (1841 - 1853?) gyvenęs Degučiuose. Lietuvos sentikių ryšys su Preobražensko centru neabejotinas. Apie tai liudija V.Zolotovo rašytas Degučių metraštis - čia gausu faktų ir iš XVIII a. visuomeninio, politinio, konfesinio Rusijos sentikių gyvenimo, kalbama apie jų naujas knygas.

Į Vilnių sentikius traukė ne vien prekybiniai interesai. Nuo 1767 metų iki XIX a. pirmojo dešimtmečio pabaigos Trejybės vienuolyno spaustuvėje buvo leidžiamos sentikių knygos. Jų spausdinimą dažniausiai organizavo Starodubo (dabart. Rusija) sentikiai popininkai. XVIII a. antrojoje pusėje, ėmus leisti daugiau knygų, sentikiai pradėjo sudarinėti sutartis savo knygas spausdinti už Rusijos ribų - Gardine, Lvove, Varšuvoje, Jasuose, taip pat unitų vienuolynų spaustuvėse (tarp jų paprastai minimi Trejybės vienuolynas Vilniuje, Uspenės vienuolynas Počajeve ir Blagoveščensko - Supraslyje, Gardino sritis). Manoma, kad pirmasis sentikių leidinys Vilniuje buvo išleistas 1767 m. Tai Avos Dorofėjaus pamokymai (perspausdinta iš 1651 m. Maskvos leidinio). XIX a. pradžioje Vilniaus spaustuvės leidybinė programa buvo orientuota į J.Železnia-kovo spaustuvės leidinius Klincuose (Starodubo gyvenvietė). Yra žinomos 47 pavadinimų sentikių knygos, išleistos minėtu periodu unitų spaustuvėje Vilniuje (8). Dažniausiai tai religinio ir eschatologinio turinio knygos - evangelijos, šventųjų gyvenimai, pamokymai. XVIII a. išspausdinta labai daug sentikių leidinių. Vien XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje slaptos sentikių spaustuvės išleido daugiau kaip 200 leidinių. Knygų tiražai XVIII a. buvo taip pat didžiuliai; pvz., Supraslio spaustuvės vienkartinis atskiros knygos tiražas siekdavo "kelis tūkstančius egzempliorių". Atskiruose rinkiniuose pasirodydavo sentikių istorijos, poleminiai, moralinio pamokymo, hagiografijos darbai, senosios rusų literatūros kūriniai. Dalis unitų spaustuvėse išleistų knygų pasiekdavo ir sentikius Lietuvoje. Žinoma, kad XIX a. pirmojoje pusėje pasiturinčių sentikių bibliotekose ir maldos namuose buvo 29 pavadinimų spausdintų ir 9 pavadinimų rankraštinių knygų, kurių nemažai buvo išleista būtent minėtose spaustuvėse.

Sentikių bepopių organizaciją, skirtingai nuo popininkų, sudarė autonomiškos bendruomenės. Tačiau įvairiapusiai ryšiai, bendri interesai ir didėjantis šventikų ruošimo poreikis skatino glaudesnį bendradarbiavimą. XIX a. pirmojoje pusėje išsiskyrė keturios turtingesnės, gausesnės ir įtakingesnės bendruomenės Lietuvoje: Degučių, Rimkų, Vidžių ir Vilniaus. Visai nedaug žinoma apie religinį - bendruomeninį gyvenimą gausiose sentikių kolonijose grafo A.Tyzenhauzo Rokiškio dvare (950 sentikių), grafo J.Kosakovskio dvare Lukainiuose (277 sentikiai; Vilniaus raj.) ir dvarininkės Ruščicovos valdose.

Degučių sentikių vienuolynas ir gyvenvietė išliko svarbiu sentikių kulto centru. 1799 m. šventiko T.A.Tanajevo rūpesčiu ir lėšomis Degučiuose iškilo didelė cerkvė: "Šventykla su ypatinga varpine buvo labai turtinga: senovinės ikonos, retos senos knygos, turtinga įranga. Toliau nuo šventyklos buvo pastatas, kur buvo prieglauda senoliams, viešbutis atvykėliams, celės, kulto patalpos ir kita. Vienuolyną supo žemės naudmenys, buvo erdvus sodas." (9). Sutvarkomos kaimo sentikių kapinės, jos apjuosiamos pylimu. 1806 m. čia įrengiama koplyčia. Pasiturinčios Tanajevų giminės parama padeda sutvirtėti Degučių bendruomenei. Išaugo jos įtaka kitoms bendruomenėms Lietuvoje ir už jos ribų. T.Tanajevui buvo suteiktas "bendrojo Kuršo ir Lietuvos ganytojo" vardas (1807 m.). Šis garbingas ganytojo titulas atiteko ir trims kitiems Degučių šventikams po jo mirties.

1821 (1822) m. Degučiuose buvo parašytas "Rinkimas ganytojo pareigoms ir palaiminimas", kuris numatė šventikų rinkimo tvarką. Iš jų buvo reikalaujama blaivaus ir griežto gyvenimo būdo, šventikas turėjo būti pagyvenusio amžiaus, mokėti skaityti, rašyti ir "mažų mažiausiai savo supratimu aiškinti religines knygas", palaikyti ryšius su sentikiais Rygoje, Mintaujoje ir kitur. Tik ryškios ir tvirtos asmenybės gebėjo suteikti sentikystei "gyvenimą ir jėgą". XIX a. 7 deš. pradžioje caro valdininkas P.Koreckis, slapta rinkęs medžiagą apie sentikius Kauno gubernijoje, mini, kad būtent Degučių šventikai T.Tanajevas ir A.Myšniakovas buvo "svarbiausi sentikių šventikai, raštingi, protingi, pakankamai jauni, turintys didelę įtaką parapijiečiams ir tikriausiai pakankamai turtingi." (10).

XIX a. pirmame trečdalyje Degučių bendruomenės dvasinis ir kulto centras vienijo daugiau kaip 20 dabar žinomų sentikių bendruomenių Lietuvoje. Dievo Motinos šventės metu (spalio 1 d. senuoju kalendoriumi - G.P.) į Degučius atvažiuodavo tūkstančiai tikinčiųjų ir daug šventikų. Šiuo metu vykdavo susirinkimai ir dvasiniai teismai, kurie spręsdavo įvairiausius dvasinius reikalus. 1822 m. bendruomenėje buvo pradėtos vesti gimimų, santuokų ir mirties metrikinės knygos. (oficialiai nebuvo pripažįstamos, todėl neturėjo teisinės galios). Parapijiečių surašymo knygas turėjo ir kitų bendruomenių šventikai. Iš dalies tai neatitiko fedosijininkų religinių nuostatų, pagal kurias sentikiai neturėjo būti įrašomi į jokius sąrašus ir surašymus, galinčius pasitarnauti "antikristo valdžiai". Dalis šventikų pasipriešino nusistovėjusios tvarkos pažeidimams ir sušaukė dvasiškių suvažiavimą Varkovo viensėdijoje (Vitebsko gubernija, 1832 m.). Svarstytos Degučių šventiko Atonomo Akindinyčo ir kitos naujovės. Atrodo, kad "Varkovo punktai" (įstatai) neuždraudė metrikų knygų, nes po trejų metų Lietuvoje buvo parašytos santuokos sakramento suteikimo taisyklės. Metrikų knygų įvedimas, santuokos apeigų pripažinimas reiškė fedosijininkų ir pomorų suartėjimą. Skirtingas istorinis likimas Lietuvos ir Latvijos sentikius fedosijininkus išskyrė iš Rusijos fedosijininkų. XIX a. juos imta vadinti "lenkų" fedosijininkais (Kauno, Vilniaus, Suvalkų gubernijose).

1826 m. oficialiais duomenimis, Salako valstybiniame dvare gyveno 501 rusas, o pačiuose Degučiuose - 73 žmonės. Visoje Breslaujos apskrityje rusų buvo 2406 žmonės, keturi penktadaliai jų buvo sentikiai. (11)

XIX a. penktajame dešimtmetyje Degučiuose gyvenęs "Degučių metraščio" autorius V.Zolotovas tapo Nikolajaus I laikų represijų prieš Lietuvos sentikius metraštininku. Nikolajaus I laikai - rūstus išbandymas sentikių bendruomenėms, pareikalavęs drąsos pasišvęsti "savo Dievui", pagaliau - savo likimo apmąstymo.

Vilniaus sentikių pamaldos. Ramūno VIRKUČIO nuotraukos, 1993 m.

Sentikius buvo bandoma patraukti į oficialų stačiatikių tikėjimą. Zarasuose oficialiai stačiatikių parapija įsteigta dėl rusų stačiatikių pagausėjimo tiesiant plento iš Kauno į Dinaburgą ruožą, bet per trumpą laiką popas I.Lukjanovas čia perkrikštijo apie 100 sentikių - toks ir buvo parapijos įsteigimo tikslas. 1838 m. Sinodo skirtomis lėšomis Zarasuose buvo pastatyta ir atidaryta nauja stačiatikių cerkvė. (Iškart penkiems šimtams žmonių.)(12).

Nuo 1837 m. prieš Degučių sentikių bendruomenę valdančioji stačiatikių cerkvė ir vietinė valdžia ėmė kovoti energingai ir sistemingai. Rusijoje ryžtingų priemonių prieš visų pakraipų sentikius imtasi iškart po Nikolajaus I atėjimo į valdžią. Oficialiai buvo skelbiama, kad vyriausybės tikslas yra pamažu sunaikinti sentikystę ("raskol"). Imtasi priemonių, kad sentikiai nugyventų savo laiką, o nauja karta jau būtų oficialaus tikėjimo. Vyriausybės požiūriu sentikiai prilygo įstatymus pažeidusiems žmonėms, kurie savavališkai pasitraukė iš viešpataujančios cerkvės ir dėl to prarado dalį savo pilietinių teisių. Nikolajaus I valdžia nesusigaudė sentikystės kryptyse ir pakraipose, tačiau iškėlė konkrečius uždavinius: sugriauti sentikystės pagrindus, nusavinant sentikiams priklausančius turtus ir sunaikinant jų organizacijas - tiek labdaringas, tiek kulto. 1835 m. caro įsakas suskirstė religinius kitaminčius į keletą grupių: pusiau kenksmingus, kenksmingus ir ypač kenksmingus. Sentikiai bepopiai buvo priskirti antrajai, t.y. kenksmingųjų grupei.

1837 - 1838 metais popas I.Lukjanovas ir karinės apygardos viršininkas pulkininkas Komajevskis septynis kartus "įkalbinėjo" Degučių sentikius prisijungti prie oficialiosios stačiatikystės. 1838 m. Vilniaus gubernijoje buvo įsteigtas slaptas sentikių reikalų komitetas, kurio tikslas buvo koordinuoti valdžios ir cerkvės veiklą prieš sentikius, rinkti apie juos informaciją. Nuo tada penkiolika metų vyko totali kova prieš sentikius Vilniaus gubernijoje. 1840 m. kovo 23 d. Degučių maldos namai uždaromi(2;212). Nepadėjo nė šventiko T.V.Tanajevo kreipimasis į Vilniaus generalgubernatorių N.Dolgorukį. Caro valdžia siekė jėga prijungti sentikius prie viešpataujančios cerkvės. Tai sukėlė tik dar didesnį sentikių nepasitenkinimą. Sentikiai bepopiai galėjo apsieiti ir be viešų maldos namų - reikalui esant jie veikė slapta kurio nors tikinčiojo namuose. Toks sentikių nepaklusnumas paskatino naujus "įkalbinėjimus" ir grasinimus.

1841 m. rugsėjo mėn. Lietuvos stačiatikių arkivyskupo Josifo paliepimu į Zarasus atvyko grupė stačiatikių iš Vilniaus: archimandritas Platonas iš Šv. Dvasios vienuolyno su giesmininkais, archimandritas Isidoras iš Pažaislio vienuolyno ir gubernijos rūmų šventikas su 5 pagalbininkais. Įkalbinėjimams. "Pareikalautas ir pristatytas (karinio apskrities viršininko Amalickio - G.P.) Degučių šventikas T.V.Tanajevas su parapijiečiais į Zarasus. Dėl įbauginimo, greitesnio palenkimo buvo surinkti ginkluoti žmonės, miško sargai ir kaimo desimtininkai, iš viso iki 200 žmonių, visi buvo su karine apranga, kiekvienas turėjo po 6 šovinius šūvio pagal komandą atveju!" - pasakoja Degučių metraštininkas. Pradžioje per naktį buvo "įkalbinėjamas" šventikas T.Tanajevas, tačiau nesėkmingai. Nepalenkiami buvo ir kitą dieną kalbinami jo parapijiečiai. Šventikas buvo paleistas, keletas karščiausių sentikių pasodinti kelioms paroms į daboklę, kiti paleisti. Šios komandos apsilankymas Degučių sentikių bendruomenėje taip ir nedavė rezultatų: žadėta apdovanoti prisijungus prie Zarasų stačiatikių cerkvės, grasinta. Šventiko T.Tanajevo tvirtumas ir nepalenkiamumas ("Kaip protėviai mano buvo sentikiai, taip ir aš senasis stačiatikis starovieras krikščionis") įkvėpė bendratikius. Tokia sentikių laikysena sukėlė valdininkų susierzinimą: T.Tanajevas įkalinamas, jo šeima įkalbinėjama atskirai, daroma krata jų namuose, nusavinami du variniai varpai.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje priemonės prieš sentikius Vilniaus ir Kauno gubernijose sugriežtėjo: nuo "įkalbinėjimų"

(Degučiuose jie vyko 1843, 1846 ir 1851 m.), policinės priežiūros ir religinių švenčių, procesijų draudimo pereita prie bandymų galutinai sunaikinti sentikių organizacijas.

1848-1851 m. uždaryti Somanių (1847 m.), Salako - Palivarko (1847 m.) maldos namai. 1851 m. gruodžio mėn. Degučių maldos namai paverčiami oficialia stačiatikių cerkve. Buvo nusavinta dalis T.Tanajevo turto. Revizijų metu užd rausta sentikius surašinėti pagal jų metrikų knygas. Dalis Kauno, Kuršo gubernijų sentikių šventikų priverčiami palikti savo bendruomenes ir išvykti į prirašymo vietas. Dinaburgo šventikas A.A.Myšniakovas (buvęs Degučių šventikas) po suėmimo pereina į vientikystę *** (1851 m.), tačiau tais pačiais metais miršta. Jo mirtį sentikiai laikė Apvaizdos bausme už "senojo tikėjimo" išsižadėjimą. Sentikių požiūriu represijos buvo vyriausybės karas prieš juos:

"Visos Rusijos imperatorius ir lenkų caras pirmasis Nikolajus (...) 1849 metais kariavo su vengercais, o 1850 su staroviercais". (Degučių metraštis).

Po represijų prieš sentikius valdininkas P.Koreckis, susipažinęs su sentikių padėtimi Kauno gubernijoje, galėjo teigti: "Kauno gubernijoje nėra jokių atskalūniškų vienuolijų ar susirinkimų". Įvairiais duomenimis, XIX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje - 6 dešimtmečio pradžioje represijų metu užd aryta 13 (iš jų 8 sunaikinti) iš 33 žinomų sentikių maldos namų Kauno ir Vilniaus gubernijose. Vietinė valdžia ir stačiatikių hierarchai savo misionierišką darbą, pareigą sostui laikė atliktu. 1852 m. rugsėjo 20 d. Lietuvos metropolitas Josifas Semaško raportavo Sinodo oberprokurorui grafui Protasovui apie sentikius: "... Čia vyriausybei ir cerkvei yra per daug dėl ko kovoti, kad skaidytume jėgas ir dėmesį šiai saujelei gyventojų, vis dėlto rusų ir turbūt Rusijai artimesnių nei kitos konfesijos ir kitos tautybės gyventojai."(13).

Sentikių bendruomenės veikė pusiau legaliomis sąlygomis. Dvasinių poreikių tenkinti sentikiai vykdavo į artimiausias Kuršo, Vilniaus, Vitebsko gubernijas. Melstasi namie arba slapta rinktasi tikinčiųjų namuose, kur pamaldoms buvo sunešamos knygos ir ikonos. Šventikai ir toliau likdavo bendruomenėse, rengė pamaldas, o po mirties būdavo pakeičiami. Jie mokė savo parapijiečius kantrybės, tvirtumo laikantis "senojo tikėjimo", kuris, jų požiūriu, buvo "tikrasis" stačiatikių tikėjimas. Šį įsitikinimą stiprino "kankinio" dėl tikėjimo simbolis - T.V.Tanajevas, kuris užd arius Degučių maldos namus persikėlė į Subačius, o po to į Zarasus. Jo pavyzdys teikė tikintiesiems dvasinės stiprybės. Neatsisakyti tikėjimo skatino ir iš Kuršo, Lifliandijos gubernijų, Dinaburgo į Lietuvą persikeliantys sentikiai, kurie traukėsi ten sustiprėjus persekiojimams (1852 m.).

Po 1855 m. prasidėjo nauja epocha, Aleksandro II ("Išlaisvintojo") laikai, viltys, nauji išbandymai ir abejonės, protarpiais peraugančios (ne be išorinio poveikio) į dramą (vientikystė). Nikolajaus I laikai - XVIII a. represijų atgaivinimas, praeitis, įtvirtinusi pasišventimą "senajam tikėjimui" ir padidinusi įsitikinimą pasirinkto kelio teisumu. Artimiausia ateitis, nesant griežto religinio, ekonominio, visuomeninio gyvenimo "reglamentavimo", reikalavo atkurti bent tai, kas turėta.

XIX a. šeštojo dešimtmečio antroje pusėje - septintojo dešimtmečio pradžioje sentikiai pradeda atstatinėti užd arytus arba kurti naujus maldos namus: Bobriškėse (1859 m., Zarasų apskr.), Zarasuose (1859 m.), Ukmergėje (1861 m.), Sipeiliškėse (1860 m., Kauno gub-ja), Reisteniškėse (1862 m., Zarasų apskr.), Aukštakalnio kaime (1862 m., Zarasų apskr.) ir kt. (Kauno ir Vilniaus gubernijose 1863 m. žinoma buvus 27 maldos namus.)

1855 m. Degučių bendruomenės ir vienuolyno palikuonys įkūrė Aukštakalnio bendruomenę, kurios maldos namai (1862 - 1914 m.) turėjo išorinius šventovės požymius.

1859 m. sentikiai, gyvenantys Zarasuose ir jų apylinkėse, susibūrė į atskirą bendruomenę. Jos šventiku buvo pakviestas Jakobštato miestelėnas A.V.Suchorukovas. Pamaldos, nesant maldos namų, vyko miestelio pirklio A.V.Ščerbakovo name. 1857 m. Zarasuose gyveno 3469 žmonės, tarp jų 119 sentikių, 404 stačiatikiai. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje čia įsikūrė buvęs Degučių šventikas T.V. Tanajevas (-1863 m.). Ne kartą Zarasuose lankėsi vienuolis Pavlas (P.I.Ledniovas, 1821 - 1895) - įžymus sentikių publicistas ir visuomenės veikėjas, sentikystės žinovas. Kaip ir kitose vietose, čia jis sutiko savo bendraminčių ir pasekėjų, tarp kurių buvo ir šventikas A.Suchorukovas. Būtent Pavlo, tada jau Prūsiečio, perėjusio į vientikystę (1866 m.), įtakoje 7-o dešimtmečio pabaigoje Zarasų sentikių bendruomenė suskils. Dalis jos sentikių pereis į vientikystę, o buvę sentikių maldos namai taps vientikių parapijos centru. Iki suskilimo sentikiai gyveno vieningiau. Bendrai maldai rinktasi įprastai prieš šventes iš vakaro ir ryte. Rytinės pamaldos vykdavo nuo 2 val. nakties iki 6 val. ryto. Po to kuriam laikui tikintieji paprastai susėsdavo rateliu, o šventikai skaitydavo evangeliją ir kitas religines knygas; vykdavo pokalbiai, aiškintasi tikėjimo dalykus (iš XX a. pradžios Zarasų mokyklos mokytojo A.Ruseckio užrašytų sentikių pasakojimų) (12).

(Bus daugiau)

*

Tarp Nikono reformos nepripažinusių senojo tikėjimo rėmėjų išsiskyrė dvi grupės - popininkai ir bepopiai. Bepopiai patriarcho Nikono reformuotą Rusų Stačiatikių Bažnyčią laikė netekusia Dievo malonės, jos teikiamus šventinimus - netikrais. Kadangi iki reformos įšventintieji dvasininkai yra išmirę, sakramentų teikimą laiko negalimu, nepripažįsta dvasininkijos. Kulto apeigas atlieka iš jų pačių išrinkti pasauliečiai, krikštyti leidžiama kiekvienam, nuodėmės išpažįstamos bendruomenės vadovui. Popininkai pripažino dvasininkiją, su oficialiąja stačiatikybe labiausiai nesutarė dėl reformuotų apeigų - tradiciškai žegnojosi dviem pirštais, lenkėsi iki žemės, pripažino tik senąsias liturgines knygas, senąsias ikonas, tik 3 kryžmų kryžių.

**

"Degučių metraštis" - autentiškas ir vertingas XVI a. antrosios pusės - XIX a. pradžios Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos sentikių istorijos šaltinis. Spėjama, kad jo autorius buvo A.Zolotovas, 1847 - 1851 m. gyvenęs Degučiuose ir surinkęs žinias bei parašęs galutinį tekstą.

***

Vientikystė - sentikių suartėjimas su oficialia stačiatikių Bažnyčia, pripažįstant priklausomybę Sinodui, bet pasiliekant savo apeigas.

Šaltiniai ir literatūra:

1.Pašinin M.Staroobriadčestvo i prosveščenije v Latvii // Staroobriadčeskij cerkovnyj kalendarj na 1992 god. - 1991.

2. Chronograf, sireč Letopisec Kuriensko - litovskoi // Drevnechronilišče Puškinskogo Doma. Materialy i Isledovanija. - Leningrad, 1990.

3. Riabinin I.K voprosu o pobegach russkich krestian v predele Reči Pospolitoi (po pismam Ignatija Omulskogo k Ioachimu Chpentoviču) // Čtenija v Imperatorskom obščestve istorii i drevnostei Rosiiskich pri Moskovskom universitete. - M., 1911. -Kn.3.

4. Lietuvos valstybinis istorijos archyvas, f.752, ap.I, b.8, b.9, b.13, b.25,

5. Iwaniec E.Z.Dziejow staroobrzedowcow na ziemiach polskich. - Warszawwa, 1977 -P.70.

6. Makarii, mitropolit Moskovskii. Istorija russkogo raskola izvestnogo pod imenem staroobriadčestva.- Sankt-Peterburg, 1889.- C.296.

7. Jasas R., Truska L. LDK gyventojų surašymas 1790 m.-V., 1972 -P.45.

8. Kirilličeskie izdanija staroobriadčeskich tipografii konca XVIII - načala XIX b. Katalog. Sost. A.V.Voznesenskii. -Leningrad., 1991.- C.147-153.

9. Prozorov I. Istorija staroobriadčestva. -Kaunas, 1933. - S.170.

10. Koreckii P. O raskolnikach v Kovenskoi gubernii // Pamiatnaja kniga Kovenskoi gubernii na 1863 god. -Kovno, 1863-. Otdel 2. -C.45.

11. LVIA, f.752., a.I., b.22. I.27-36, b.130, I 1-191.

12. Ruseckii A.Gorod Novoaleksandrovsk. (Kratkii istoriko-statističeskii očerk)// PKKG na 1907 god. - Kovno, 1906. -S.129-131.

13. (Semaško) Iosif. Zapiski. - Sankt. - Peterburg, 1883. - t. 2. - S.580.

Arūnas ACUS

AR TURI MIESTAI ATEITĮ?

Dar visai neseniai dauguma žmonių gyveno ir mirė taip ir nepamatę miesto. Pirmieji miestai tikriausiai buvo įkurti ne anksčiau kaip prieš 5,5 tūkstančių metų, bet net prieš 200 metų tik nedaugelis juose gyveno. Dauguma gyventojų buvo įsikūrę vienkiemiuose ir mažuose kaimuose. Tik šio amžiaus pradžioje Didžioji Britanija tapo pirmąja urbanizuota visuomene istorijoje - visuomene, kurios dauguma piliečių gyvena miestuose ir nesiverčia žemės ūkiu.

Didžioji Britanija buvo pradininkė. Greitai ir kitos industrinės nacijos tapo miestų visuomenėmis. Urbanizacija - žmonių migracija iš kaimų ir vienkiemių į miestą - buvo modernizacijos rezultatas. Taigi modernizacija greitai transformavo ne tik žmonių gyvenimo būdą, bet ir vietą. 1900 m. mažiau kaip 40 proc. JAV gyventojų ir kanadiečių gyveno miestuose, o šiandien 75 proc. Šiaurės Amerikos gyventojų - miestiečiai, ir tik 4 proc. - vienkiemių gyventojai.

Greitą miestų augimą nulėmė sparti žemės ūkio industrializacija. Iki jos net ir pirmaujančiose agrarinėse visuomenėse 95 kaimo gyventojai galėjo išmaitinti tik penkis miestiečius. Dėl to miestai ir buvo labai maži. Šiandien vienas Šiaurės Amerikos fermeris sugeba aprūpinti maistu beveik penkiasdešimt miesto gyventojų.

Tad - apžvelkime industrinių visuomenių urbanizaciją, pasiaiškinkime, kodėl ir kaip vyko šis procesas, kodėl ir kaip miestai keičiasi ir auga, kaip miestai veikia žmogų - ar tikrai miestai blogina gyvenimo kokybę, sugriauna socialinių ryšių intymumą, naikina sveiką protą ir sveikatą?

Nagrinėjant šiuos klausimus, būtina turėti lyginimo bazę, todėl trumpai apžvelkime ikiindustrinius miestus. Kaip atrodė antikiniai Atėnai ir Roma? Kaip atrodė Londonas ir Paryžius be savo fabrikų, kelių, metro, priemiesčių, kuomet juose gyveno tik 40 ar 50 tūkstančių gyventojų?

Dar visai neseniai miestai buvo maži, nešvarūs, tankiai apgyvendinti, neplaningai užstatyti, tamsūs ir naktimis labai pavojingi. Juose plito ligos. Jeigu šis apibūdinimas neatitinka mūsų vaizdinių apie aukso amžiaus Atėnus, tai todėl, kad istorija nemini purvo, skurdo, nešvaros.

Tipiškame ikiindustriniame mieste paprastai gyveno ne daugiau kaip 5 tūkstančiai gyventojų, retame - daugiau kaip 10 tūkstančių.

1 lentelė

Europos sostinių gyventojų skaičius tam tikru laikotarpiu

Miestas	Gyventojai (tūkst.)	Metai
Amsterdamas	7,476	1470
Briuselis	19,058	1479
Berlynas	6,000	1470
Londonas	34,971	1377
Paryžius	59,200	1292
Roma	55,035	1526
Viena	3,836	1391

Didžiųjų nacijų sostinėse paprastai gyvendavo mažiau kaip 40 tūkstančių gyventojų ir labai retai daugiau kaip 60 tūkstančių (Russellas, 1958). Tik vienas kitas ikiindustrinės visuomenės miestas (senovės Roma) turėjo daugiau kaip 500 tūkstančių gyventojų. Be to, keičiantis situacijai, šie miestai greitai netekdavo ir teritorijos, ir gyventojų. Pagrindinė priežastis, nulėmusi labai lėtą miestų augimą, buvo transporto netobulumas. Miesto gyvybei palaikyti į jį nuolatos reikėjo gabenti maistą - jį nešė ir vežė arba žmonės, arba gyvuliai, tad iš toli jo pristatyti buvo neįmanoma. Taigi miesto gyventojų skaičius buvo toks, kokį sugebėdavo išmaitinti artimiausių apylinkių žemdirbiai. Ikiindustrinių visuomenių didieji miestai kūrėsi tik ten, kur maistą buvo galima atgabenti vandens transportu. Senovės Roma, pavyzdžiui, sugebėjo pasiekti šių dienų Vilniaus gyventojų skaičių (ir tai trumpam) tik todėl, kad Romos imperija kontroliavo visą Viduržemio jūros arealą. Iš šio plataus regiono maistas laivais buvo gabenamas į "amžinąjį miestą". Kuomet imperijos galia ėmė nykti, Romos gyventojų skaičius labai sumažėjo, nes miestas prarado svarbiausius maisto tiekimo šaltinius. Devintajame mūsų eros amžiuje Islamo valstybių jūrinė galia pasiekė Viduržemio jūros šiaurines pakrantes, ir pietų Europos miestai (taip pat ir Roma) beveik sunyko. Galima sakyti, kad devintame ir dešimtame amžiuje miestų Europoje nebeliko (Pirenne, 1925).

Miestų dydis priklausė ir nuo epidemijų, kurios nuolat juos siaubdavo, dažnumo. Iki pat dvidešimtojo amžiaus pradžios juose buvo toks didelis mirtingumas, kad reikėjo nuolat kviestis vis naujų gyventojų, nes kitaip miestai būtų paprasčiausiai ištuštėję. Visai neseniai, 1900 metais, mirtingumas Anglijos miestuose buvo 33 proc. didesnis negu kaimo rajonuose (Davis, 1965). Pagrindinė didelio mirtingumo miestuose priežastis buvo infekcinės ligos, plitusios fizinių kontaktų keliu, - kaimuose, kur buvo gyvenama erdviau, ligos plito lėčiau (McNeillas, 1976).

Ligos miestuose plito ir per užkrėstą maistą, vandenį. K.Davis (1965) pažymi, kad net po 1850 metų į Londoną vandenį gabendavo iš šaltinių ir upių, kurias teršė srautai nešvarumų iš atvirų kanalizacijos griovių, atmatų duobių, kapinių. Todėl miestą nuolat nuniokodavo choleros epidemijos.

Maisto atliekos nebuvo kaupiamos specialiai skirtose vietose, jos mėtėsi visur. Miestai buvo priversti laikyti municipalinių kiaulių bandas, kurios per naktį suėsdavo tai, ką per dieną išmėtydavo miestiečiai. Kaip sanitarinė tarnyba kiaulių bandos JAV rytinės pakrantės miestuose ganėsi iki XIX amžiaus pabaigos.

Šiandien labai rūpinamasi miestų švarumu, kovojama

prieš automobilių ir fabrikų teršalus. Bet automobiliai ir fabrikai teršia kur kas mažiau už namų židinius ir arklius. Statistika liudija, kad 1900 metais arkliai Niujorke kasdien palikdavo 13 tūkstančių tonų mėšlo ir 40 milijonų litrų šlapimo.

Viduramžiais garsusis Londono rūkas faktiškai buvo smogas, kurį sukeldavo tūkstančiai rūkstančių kaminų. Nenuostabu, kad pirmąjį žinomą įstatymą, ribojantį oro teršimą, išleido Anglijos karalius Edvardas I 1273 metais. Jis draudė naudoti labai rūkstančias anglis. Tačiau 1911 m. nuo smalkėmis užteršto oro žuvo daugiau kaip tūkstantis Londono gyventojų (Milleris, 1982).

Per didelis miesto gyventojų tankumas irgi formuodavo nesveiką miestų klimatą. Ištisos šeimos gyveno viename mažame kambaryje. Namai stovėjo vienas šalia kito, vos keletas miesto gatvių buvo platesnės kaip 10 ar 12 pėdų. Taip miestai statyti dėl kelių priežasčių. Pirmiausia - viduramžių miestai kartu buvo ir tvirtovės, apsuptos masyviomis gynybinėmis sienomis, kurios fiksuodavo miestų ribą. Taigi gausėjantys gyventojai buvo priversti grūstis fiksuotoje erdvėje. Be to, tuo metu dažniausiai buvo vaikštoma pėsčiomis, važiuojama arkliais, todėl buvo stengiamasi apsigyventi kuo arčiau miesto centro, tad atstumas nuo miesto centro iki jo pakraščių paprastai būdavo ne didesnis kaip 3 mylios (Blumenfeldas,1971). Antra - ikiindustriniai miestai negalėjo plėstis aukštyn. Tik devynioliktame amžiuje, kuomet buvo imtas naudoti konstrukcinis plienas ir pramoninis betonas, pasidarė įmanoma masiškai statyti tvirtas vertikalias konstrukcijas. Be to, kol nebuvo pradėti naudoti mechaniniai keltuvai, neapsimokėjo statyti labai aukštų pastatų, nors jie ir suteikdavo papildomą erdvę neplečiant užimamų žemės plotų.

Kaip jau minėjome, ikiindustriniai miestai buvo ne tik purvini, perpildyti, bet ir tamsūs, pavojingi. Iki devynioliktto amžiaus, kuomet gatvės imtos apšviesti dujinėmis lempomis, miestai naktimis skendėjo tamsoje - vaikščioti čia buvo įmanoma tik ginkluotomis grupėmis, lydimomis tarnų, nešančių fakelus.

Susipažinus su ikiindustriniais miestais, reikėtų klausti, kaip jie išliko, kodėl į miestus plūdo vis nauji atsikėlėliai iš kaimų ir vienkiemių?

Miestams nunykti neleido ekonominis suinteresuotumas: jie suteikdavo galimybę padidinti pajamas, nes specializacija teikė gamintojams papildomų galimybių. Vis plačiau plintantis darbo pasidalijimas, siaura profesinė specializacija skatino miestų augimą. Specialistai buvo priklausomi vienas nuo kito daugeliu aspektų, ši specializacija būtų neįmanoma, jei gamintojai gyventų toli vienas nuo kito. Todėl įgudę amatininkai, pirkliai, gydytojai apsigyvendavo miestuose. Miestai skatino prekybą ir gamybą, jie ir kurdavosi prekybinių kelių kryžkelėse (E.Gudavičius,1992). Be abejo, ekonominė miesto trauka buvo ne vienintelė apsigyvenimo jame priežastis. Miestai siūlė įdomesnio, malonesnio gyvenimo perspektyvą. Kaip pažymi Sjobergas (1965), "naujos idėjos ir inovacijos sruvo į miestus visiškai natūraliai", nes prekybos keliais žmonės idėjas gabeno taip pat sparčiai ir iš toli, kaip ir kitas prekes. Be to, specialistų koncentracija vienoje vietoje stimuliavo ne tik technikos, bet ir religijos, filosofijos, menų, mokslų inovacijas. Miestų tinklo išsiplėtimas taip pat skatino viešą vaidinimų, koncertų, sportinių varžybų organizavimą.

Miestai neabejotinai traukė žmones ir tuo, kad, palyginti su kaimo vietovėmis, gyvenimas čia buvo kur kas mažiau reglamentuojamas. Jau ankstyvieji Europos rašytojai skundžiasi smukusia miesto gyventojų morale, dažnais nusikaltimais; ir vėliau miestai išsaugojo tokią "laisvo" elgesio toleranciją, kuri būtų neįmanoma kaime (Fischeris, 1975). Vertas dėmesio ir tas faktas, kad miestai buvo santykinai anonimiški. Ikiindustriniai miestai, nors ir maži, faktiškai buvo kur kas anonimiškesni nei modernieji: jie kiekvienais metais priimdavo daug atvykėlių, kurie užimdavo mirusiųjų vietą, ir ši kaita vyko taip sparčiai, kad naujakuriai nespėdavo gerai pažinti vienas kito. Daugeliui žmonių miestuose pavykdavo nuslėpti savo praeitį. Ši galimybė viską pradėti iš naujo daugelį ir traukė į miestus, nors kartu tai reiškė, kad miestiečių tarpusavio ryšiai -gana nestabilūs.

Matyt jau galėtume daryti išvadą, - nors ir skundžiamasi šiuolaikinių miestų gyvenimu, industrializacija toli gražu nėra miestų civilizacijos pabaiga. Ikiindustriniai miestai buvo baisūs. Tačiau daugybei jaunų žmonių šis miesto gyvenimas buvo malonesnis už kaimo idilės idiotiškumą. O prasidėjus industrinei revoliucijai, mintis apie persikėlimą į miestą užvaldė ne vien nerimstantį jaunimą, bet ištisas šeimas, ir tai sąlygojo provincijų ištuštėjimą.

Industrializacija ir urbanizacija - neatskiriami procesai, negalimi vienas be kito. Industrializacija daugybei žmonių suteikė galimybę apsigyventi miestuose, ji padarė šį procesą būtinu, nes reikalavo didelės aukštos kvalifikacijos darbininkų koncentracijos. Be abejo, urbanizacijos procesui didžiulę reikšmę turėjo ir agrokultūrinė revoliucija. Detaliau jos nenagrinėdami, norime pabrėžti, kad, įdiegus industrinę technologiją žemės ūkyje, labai pakilo gamybos produktyvumas, fermeriai, gaudami didelį pelną, siekė parduoti kuo daugiau savo produkcijos miestui. Taigi jau buvo galimas didžiulių miestų egzistavimas.

Kita vertus, industrializacijai urbanizacija būtina todėl, kad ji tiesiogiai priklauso nuo didelio skaičiaus specializuotų darbininkų veiklos koordinacijos, kuri įmanoma tik juos sutelkus. Industrializacija priklauso nuo specializacijos - išsamiai paruošto darbo pasidalijimo, nes tai supaprastina gamybą. Taip industrializacija ir sukelia miestų skaičiaus augimą.

Kiek gyvenvietėje turi gyventi žmonių, kad ją galėtume pavadinti miestu? Amerikiečių demografai mano, kad, jeigu tam tikroje vietoje gyvena daugiau kaip 2500 žmonių, ją galima vadinti miestu. Todėl statistika, teigianti, kad trys ketvirtadaliai Šiaurės Amerikos gyventojų yra miestiečiai, reiškia tik tai, kad šis skaičius amerikiečių gyvena bendruomenėse, gausesnėse kaip 2500 gyventojų. Tačiau toli gražu ne visos miesto tipo gyvenvietės yra miestai, o šis nesutapimas labai apsunkina šio termino adekvatų vartojimą. Tuo labiau, kad sparčiai augdami kai kurie miestai į savo ekonominių, socialinių, teritorinių interesų ratą ėmė įtraukti kitas autonomines, tiesa, mažesnes, bendruomenes. Taip buvo pradėti vartoti pavadinimai Didysis Londonas, Didysis Torontas, Didžioji Čikaga ir pan. Apie 1910 metus buvo bandoma surasti tinkamesnį, aiškesnį miesto ribų apibrėžimą. Buvo pripažinta, kad daugelis kaimyninių teritorijų yra centrinio miesto funkcinės dalys, ir miestas su jį supančiais priemiesčiais buvo pavadintas metropoliu.

Iš pradžių metropoliu buvo vadinamas gyvenviečių konglomeratas, turintis ne mažiau kaip 200 tūkstančių

gyventojų. 1940 metais šis požiūris pasikeitė; nuo tada, kad viena ar kita teritorija vadintųsi metropoliu, jos centras turėjo turėti ne mažiau kaip 50 tūkstančių gyventojų, nekreipiant dėmesio į tai, kiek gyventojų gyvena šio konglomerato priemiesčiuose. Ir sociologai definiciją "miestas" pakeitė tikslesnėmis definicijomis "metropolis" arba "metropolio teritorija".

Kad ir užimdami milžiniškas teritorijas, modernieji metropoliai nėra visiškai beformiai. Miestai ir toliau egzistuoja kaip vieta, kur gyvenama ir dirbama. Pagal šias fundamentalias funkcijas jie formuoja savo struktūrą ir erdvę. Miestų forma ir jų struktūra pirmiausia priklauso nuo transporto. Egzistuoja dvi pagrindinės moderniųjų metropolių formos, kurias nulėmė jų augimo metu dominavęs transportas: yra bėgių transporto metropoliai, yra plentų bei "laisvų" kelių metropoliai.

Miestais ir jų užstatymo politika imta domėtis ne taip seniai. Dauguma metropolių gyventojų mano, kad miestai turi išlikti panašūs į senuosius metropolius, susikūrusius vyraujant bėginiam transportui. Šie inovacijų kritikai nepripažįsta naujų metropolio formų, ypač tų, kurios sukelia transporto rūšių pasikeitimą. Šiais klausimais kilęs disputas padėjo atskleisti pagrindinius miestų sociologijos aspektus, leidžiančius trumpai apžvelgti pagrindines miestų formas.

Ikiindustriniai miestai buvo maži ir pergrūsti, nes masinė transporto priemonė mieste buvo miestiečio kojos. Nors industrializacija sudarė sąlygas miestams plėstis, tačiau neišspręsta transporto problema vis dar sąlygojo gyventojų tankumą, vertė darbininkus gyventi šalia fabrikų. Bėginio transporto atsiradimas leido plėsti miestų teritorijas. Iš pradžių bėgiais vagonus traukė arkliai, vėliau juos pakeitė elektra ar garas. Visos šios transporto priemonės buvo greitesnės už žmogų, be to, pakankamai pigios ir suteikė galimybę apsigyventi toliau nuo savo darboviečių.

Miestai plėtė savo teritorijas gana netolygiai: tik išilgai geležinkelio linijų. Ši transporto rūšis turėjo ir blogybių - bėginės transporto priemonės buvo ne visai patogios, nemalonios, nes vagonai būdavo sausakimši, nešvarūs. Tačiau būtent bėginis transportas leido daugybei miestiečių pabėgti nuo milžiniškų, triukšmingų, nešvarių fabrikų kaimynystės, įsikurti pakankamai pigiuose užmiesčio namuose, sumažinti gyvenimo įtampą. Įsigalėjus bėginiam transportui, ir turtingos šeimos palikdavo miestus, įsigydamos dvarus ar įkurdamos prabangias užmiesčio bendruomenes.

Besiplečiantys industriniai miestai vis labiau panašėjo į vorus. Nuo tankiai užstatyto centro, kuriame koncentravosi gamyba ir biznis, metropolis plėtėsi išilgai siaurų koridorių, kuriais buvo nutiesti bėgiai (Wordas, 1971). Panaudojus erdvę apie naują geležinkelio stotelę, buvo tiesiama kita linija, ir tai buvo kartojama daug kartų. Žmonėms nebereikėjo gyventi susigrūdus, bet iškilo transporto perkrovimo "piko" valandomis problema. Bėginis transportas miesto centrus pavertė ta šerdimi, apie kurią sukosi visas metropolio gyvenimas. Kai miestų centrai tapo visiems lengvai pasiekiami, čia ėmė koncentruotis įstaigos ir parduotuvės. Gamyba taip pat buvo koncentruojama miestų centruose. Bėgiais fabrikai atsiveždavo žaliavos, bėgiais būdavo išgabenama produkcija.

Metropoliai, išaugę ėmus naudoti bėginį transportą, kūrėsi senuose industriniuose Europos miestuose, rytinėje JAV ir Kanados dalyje. Jiems būdingas užstatymo tankumas, ypač centrinėje dalyje, centrinėje gatvėje verdąs gyvenimas - dieną skubama į parduotuves, o vakarais - į restoranus, teatrus, naktinius klubus, koncertų sales, sporto arenas.

Šiandien daugelyje taip susikūrusių miestų centrinės gatvės apleistos, čia nebeliko parduotuvių, įstaigų, fabrikų, nebeverda naktinis gyvenimas. Reikėtų išeikvoti tikriausiai bilijonus dolerių, kad pavyktų atgaivinti šias centrines šerdis, prisivilioti čia universalines parduotuves, įstaigas, naktinius klubus.

Daugelis naujųjų metropolių niekados neturės tokių centrų. Kodėl? Palyginti su bėgių linijų tiesimu ir jų priežiūra, kelių ir plentų statyba gana pigi. Pradėjus masiškai gaminti automobilius ir sunkvežimius, miestai nebebuvo panašūs į vorus. Tušti arealai tarp bėginių linijų buvo lengvai prieinami. Dar daugiau, žmonės galėjo įsikurti retai apgyvendintose teritorijose, kurių nesiekė geležinkelio linijos. Metropoliai pradėjo plėstis tolygiai, juos dabar kur kas labiau formavo geografiniai barjerai (upės, įlankos, kalnai, tarpekliai) negu transporto rūšys.

Automobiliai leido žmonėms gyventi ten, kur jie nori, sunkvežimiai - decentralizuoti pramonę. Ši metropolių decentralizacija palietė ne visus miestus. Pavyzdžiui, vakarinės JAV dalies miestai išaugo tuo metu, kuomet lengvieji ir krovininiai automobiliai jau buvo išstūmę bėginį transportą. Jie niekados nebuvo tankiai užstatyti, miesto gyvenimas nesispietė apie veržlią, bet ribotą miesto ašį, jie niekados nepriminė voro. Los Andželas niekada neturėjo vieningo komercinio centro (turėjo aštuonis), čia darbininkai nuo savo darbo vietų gyveno vidutiniškai už dvidešimt mylių. Galime daryti išvadą, kad dauguma postindustrinės visuomenės miestų gyventojų mieliau sutinka įveikti didelius atstumus, nei gyventi ir dirbti susigrūdę. Tai - fundamentalus atsparos taškas svarstant, koks iš tikro turėtų būti miestas. Daugelis žmonių nori matyti decentralizuotus miestus, tai patvirtina ir tyrimų rezultatai. Pastebėta - kai tik atsiranda galimybė palikti centrą ir įsikurti priemiesčiuose, žmonės tai daro neįtikėtinai greitai. Nors tankiai apgyvendintas ir užstatytas centras siūlo intensyvų miesto gyvenimą, tačiau tuo pačiu metu verčia daugybę žmonių gyventi nepatogiai, nepatraukliuose namuose, jų vaikai priversti žaisti gatvėse. Įdomu, kad nors turtingieji turi galimybę susikurti prabangą ir ramybę net ir perpildytų miestų centruose, būtent jie pirmieji palieka miestų centrus. Gellupas Pollis (1972 m.) atliko amerikiečių apklausą. Į klausimą "Jeigu galėtumėte pasirinkti gyvenamąją vietą, Jūs gyventumėte: mieste, priemiestyje, mažame miestelyje ar fermoje?" tik 13 proc. respondentų gyvenamąja vieta pasirinko miestą, vienas trečdalis pasirinko priemiesčius, antras trečdalis - mažus miestelius, vienas penktadalis - vienkiemius. Taigi iš penkių žmonių, gyvenančių mieste, tik vienas norėtų čia pasilikti. Tai lyg ir rodytų, kad Šiaurės Amerikos gyventojai pamažu paliks milžiniškus miestus ir grįš į senuosius "aukso" laikus, kai buvo gyvenama vienkiemiuose ir mažuose miesteliuose. Bet tai ne visa tiesa. P.Gellupas tiems, kurie pageidautų gyventi mažuose miesteliuose ar vienkiemiuose, užduodavo klausimą, kokiu atstumu nuo didelio miesto jie norėtų gyventi. Trys ketvirtadaliai respondentų atsakė, kad ne toliau kaip 30 mylių atstumu (Fuguitas ir Zuichesas, 1973). Trisdešimt mylių vidutinis automobilis nuvažiuoja per pu-

sę valandos, žinant, kad trisdešimt mylių spinduliu nuo centro tęsiasi priemiesčiai, pirmuosius atsakymus koreguoja gyvenimas.

Trumpai apžvelgę miestų kūrimosi istoriją ir problemas, pabandysime panagrinėti miesto sociologijos teorinius aspektus. Devynioliktojo amžiaus vidurio šviesuomenė (tiek Europoje, tiek Amerikoje) pripažino, kad spartus miestų augimas yra blogas reiškinys, ir vieningai pasmerkė šį procesą. XIX amžiaus miestai vis dar buvo nešvarūs, pilni ligų, chaotiškai užstatyti. 1841 metais londoniečio gyvenimo trukmė buvo penkeriais metais trumpesnė nei kitų anglų. JAV miestų gyventojų gyvenimo kokybė net iki 1940 metų buvo blogesnė negu kaimo vietovėse gyvenančių (Gimonas, 1981). Augant miestams, pirmiesiems miestų sociologijos kūrėjams atrodė, kad miestų problemos darosi vis skaudesnės. Daugelis sociologų klausė - už kokią nuodėmę žmonės išraunami iš intymaus, sveiko, tradicinio gyvenimo provincijoje ir įtraukiami į nuasmenintą, nesveiką, chaotišką miesto gyvenimą? Daugelis XIX amžiaus mokslininkų, kėlusių šią problemą, pabrėždavo, kad urbanizacijos padariniai bus baisūs, antra vertus, jie nematė alternatyvos, kuri galėtų sustabdyti didžiąją migraciją į miestus.

Vienas pirmųjų socialinių mokslų atstovų, kuris detaliai aprašė urbanizacijos keliamus pavojus, buvo Ferdinandas Tonniesas (R. Starkas,1987). Jis 1880 metais pavartojo sąvokas *Gemeinschaft* (bendruomenė) ir *Gesellschaft* (asociacija), kurios atspindi kokybinį skirtumą tarp gyvenimo ikiindustriniame ir industriniame miestuose.

Sąvoką *Gemeinschaft* F.Tonniesas sutapatina su gyvenimo kokybe, kuri buvo prarasta prasidėjus urbanizacijai. Ji apibūdina mažas susietas bendruomenes, tokias kaip Europos viduramžių miesteliai. Šių bendruomenių nariai gerai pažįsta vienas kitą, yra susiję draugystės, giminystės, kasdieninio bendravimo ryšiais. Ten žmonės griežtai laikosi bendruomenės normų, ir tik vienetai išdrįsta atmesti šias konvencijas. Faktiškai tokios bendruomenės savo nariams yra pirminės grupės.

Gesellschaft - *Gemeinschaft* priešingybė, kur žmonės yra linkę mažiau bendrauti, juos vienija tiktai asmeniniai interesai, o ne bendrumo jausmas ar bendri tikslai. Čia nedaug susitarimų dėl normų ir daug įvairiausių nukrypimų nuo jų. Žmonių santykiai paviršutiniškesni ir netikri, nešilti ir neintymūs. Jeigu panaudosime marmuro metaforą, tai *Gemeinschaft* - tvirta; vientisa marmuro uola, o *Gesellschaft* - suskilusi, išmėtyta dalimis apie sukimosi ašį.

Sekdami F. Tonniesu, dauguma miestą tyrinėjusių sociologų charakterizuodavo miesto gyvenimą šiais terminais. E. Durkheimas 1897 m. rašė, kad pirmoji urbanizacijos pasekmė buvo socialinio chaoso įsigalėjimas. Miestiečiai gyvena tokioje situacijoje, teigė jis, kurioje normoms trūksta apibrėžtumo ir įtaigos, šią būseną jis pavadino "anomie" (anomalia). Praradę prisirišimą prie kitų, žmonės prarado pirminį moralinės baimės šaltinį. Kaip ir ankstyvieji kontrolės teorijos šalininkai, E. Durkheimas tikėjo, kad prisitaikymą prie normų, jų laikymąsi sąlygoja tarpusavio prisirišimas, ir todėl urbanizacija, nutraukdama šį prisirišimą, sugriauna normatyvinę tvarką. Jis dažnai lygino modernių miestų gyventojus su nevaldomais laivais anomalijų jūroje. E. Durkheimas stengėsi įrodyti, kad miestuose labiau nukrypstama nuo normų nei kaimuose.

Pirmiesiems JAV sociologams Durkheimo miesto anomalijos teorija pasirodė labai patraukli. Galbūt tai iš dalies lėmė ta aplinkybė, kad dauguma jų buvo kilę iš vienkiemių ir mažų miestelių, ir E.Durkheimo pozicija sutapo su jų asmeniniu požiūriu. Kita vertus, sociologai ilgai tikėjo, kad gyvenimas mieste yra nepalankus santykiams tarp žmonių užmegzti, todėl jie darė išvadą, kad miestas negalįs būti socialinio gyvenimo pagrindu.

Šią poziciją labai sustiprino L. Wirthas (1938) savo veikale " Urbanizacija kaip gyvenimo kelias". Jis įrodinėjo, kad mieste gyvenantis individas yra vienišas. Tai atsitinka dėl kelių priežasčių. Pirma, žmonės mieste priversti bendrauti su jiems visiškai nepažįstamais žmonėmis, šios sąveikos yra neišvengiamai beasmenės ir šis beasmeniškumas tampa įpročiu. Antra, miestas perkrauna žmonių jausmus, norus, protus, verčia juos nereaguoti į daugumą dirgiklių. Žmonės vaikšto perpildytomis gatvėmis tarp nepažįstamų žmonių; šalia plaukia automobilių masė; vilioja parduotuvių vitrinos; reklamos, sirenos, automobilių klaksonai, telefonai kelia neįmanomą triukšmą - šios miesto reginių ir garsų gausos neištvertų nė vienas, jeigu nebūtų šių dirgiklių slopintuvo. Taip veikiant slopinimui mes mieste tampame abejingi ir nejautrūs.

Po Antrojo pasaulinio karo L. Wirtho teiginiai apie miesto gyvenimą buvo įtraukti į masinių bendruomenių teorijas, kurios bandė paaiškinti, kodėl daugybė žmonių atsiliepė į nacizmo ir komunizmo kvietimą. Masinių visuomenių teoretikai įrodinėjo, kad izoliuoti, individualiai nesusieti su kitais miestų gyventojai lengvai susižavi masiniais judėjimais, ypač tais, kurie žada atstatyti tvarką ir suteikti jų pasekėjams aiškų priklausymo visumai jausmą. Šios teorijos yra korektiškos tuomet, kuomet teigia, kad anomalijų ir įvairiausių nukrypimų šaltinis yra bendrumo stoka, bet šios teorijos teiginiai klaidingi, kuomet tvirtinama, kad šios anomalijos yra charakteringos tik miestams. Daugkartiniai tyrimai rodo, kad žmonės paprastai palaiko artimus ryšius net didžiuosiuose miestuose, kad ryšiai tarp žmonių čia yra kur kas pastovesni nei manė pirmieji miesto sociologijos atstovai. Taigi žmonės prisijungia prie socialinių judėjimų ne todėl, kad jie nenormaliuose miestuose prarado tvirtą bendrumo jausmą, o todėl, kad jie prisijungia prie asmenų, kurie jau priklauso vienam ar kitam judėjimui.

Minėti argumentai nesako, kad mieste nėra vienišų, izoliuotų, nelaimingų žmonių. Yra, ir vykstantys procesai liudija, kad reiškiniai, numatyti E. Durkheimo ir kitų sociologų (alkoholizmas, savižudybės, kriminalinis elgesys, protinės ligos), egzistuoja. Tačiau šie reiškiniai būdingi tiek miestui, tiek kaimui ar mažam miesteliui.

Taigi dar visai neseniai miestai buvo maži, nesveiki, purvini, pavojingi ir pergrūsti. Todėl nenuostabu, kad, prasidėjus sparčiai urbanizacijai, kuri paryškino miestų problemas, daug kas juose atrodė tragiška. Be abejonės, daug klaidų buvo padaryta projektuojant ir administruojant šiuolaikinius miestus, tuo labiau, kad, neturint patyrimo, šios klaidos buvo neišvengiamos. Bet ir blogiausi šiandieninio miesto rajonai yra daug geresni už ikiindustrinių ar industrinės revoliucijos miestų geriausius rajonus. Dauguma Durkheimo ar Tonnieso niūrių pranašysčių neišsipildė, - šiuolaikinis miestas įveikė daugelį jam iškilusių problemų. Tai, be abejo, nereiškia, kad mieste jų neliko. Tačiau norint spręsti šias problemas, būtina į jas žiūrėti iš istorinės perspektyvos.

SENOVINIAI MŪSŲ KRAŠTO ŽIBINTAI

Genovaitė KAIRYTĖ

1863 m. sukilimo laikotarpio žibintai

Miesto valdybos potvarkiu "nuo 1864-1866 m. buvo pereita prie Vilniaus apšvietimo išimtinai spirito ir terpentino mišinio žibintais".[1] Tačiau kiemai, skersgatviai ir gatvės tebebuvo tamsios. Vilniečiai dėjosi prie sukilimo, o policija, nors ir smarkiai pagausėjusi, nesugebėjo padėties kontroliuoti. Dar 1861 rugpjūčio 6 dieną Vilniuje 5000 žmonių minia patraukė į Pogulianką, į Simono Konarskio nužudymo vietą. Tai buvo politinė manifestacija. Raiti kazokai puolė minią, mušė bizūnais, trypė. Minia gynėsi akmenimis, tvorų mietais.[2] Buvo praėję 70 metų po Žečpospolitos konstitucijos (1791 gegužės 3 d.) paskelbimo. Lietuvos miestuose buvo sulygintos miestiečių teisės, ir juose jau buvo susiformavęs sąmoningų piliečių luomas. 1862 ir 1863 metais Vilniuje skelbiama karo padėtis. "1863 m. vasarą generalgubernatorius iškėlė klausimą dėl dujų apšvietimo įvedimo mieste Peterburgo pavyzdžiu".[3] Vilniečiai nerimavo ir dėjosi prie sukilimo, o valdžiai rūpėjo jų tramdymas ir persekiojimas, tačiau policija skundėsi, kad tam trukdė tamsios gatvės ir naktį išjungtas gatvių apšvietimas.

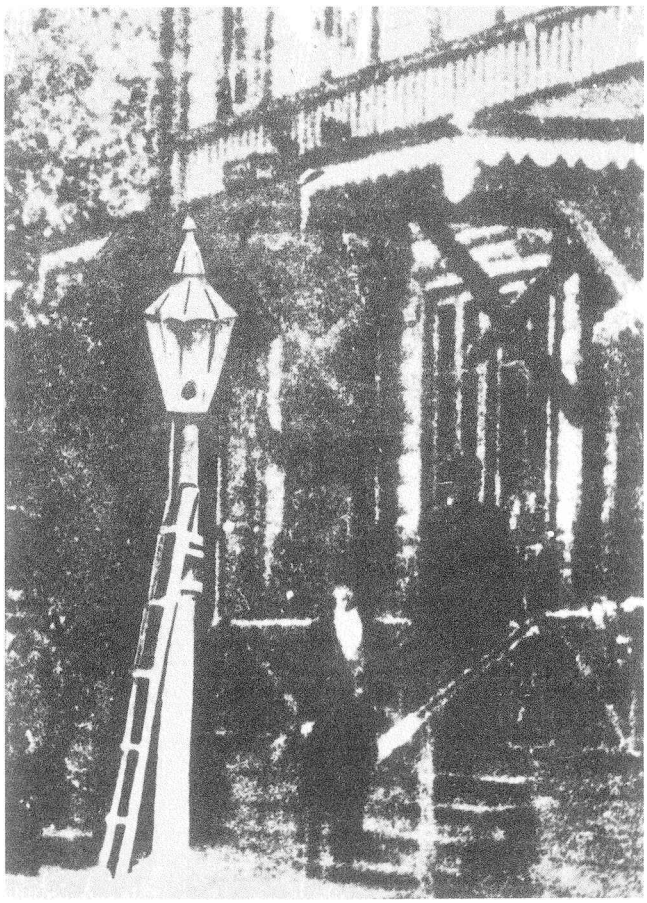

1. Pakabinamasis žibintas ir žibintininko kopėčios (Atviruko fragmentas, Kybartai, LMA CB retų sp. sk.).

1863 m. Vilniuje buvo imtasi teroro prieš sukilėlius. "Durys turėjo būti užkaltos ir užantspauduotos, praėjimai per kiemus - uždaryti. Nuo 9 val. vakaro iki vėlyvo ryto gyventojai, išeidami į gatvę, turėjo neštis uždegtą žibintą... Kiemsargiai buvo pradėti keisti ištikimais caro valdžiai, jie turėjo pamainomis budėti prie namų ir į policininko švilpuką atsiliepti tarškyne (1, 2 pav.). Iškliijuoti generalgubernatoriaus arba policijos įsakymai tuojau buvo nuplėšomi, išpurvinami. Gimnazistai ir šiaip jaunimas vaikščiojo po gatves su žibintais, pakabintais ant ilgų karčių, trukdydami judėjimą..."[4] (3 pav.).

1863 m. vasario 11 d. Vilniuje buvo paskelbta karo padėtis, o tų pačių metų "lapkričio mėnesio 19 d. Peterburgo pirklys prancūzas Lalansas su miesto dūma sudarė sutartį. Pagal ją įmonininkas gavo gatvių apšvietimo monopolio teisę 25 metams."[5]

Mieste nutarta pastatyti dujų fabriką ir medžio dujomis apšviesti gatves. Buvo kasami grioviai ir į gatves bei aikštes vedžiojami metaliniai požeminiai dujų vamzdžiai. Žibintams pakabinti buvo statomi metaliniai stulpai, prie pastatų sienų pritaisomi ketaus ar lenkto plieno kronšteinai, papuošti augalinio motyvo kompozicijomis. Žibintus imta statyti kaip Europoje - tiesiai ant stulpo viršaus arba ant atramos galo. 1864 m. spalio 22 d. sužibo 307 dujiniai žibintai. "Dujų žibintais buvo apšviesta tik centrinė miesto dalis ir pagrindinės gatvės, esančios kiek toliau nuo centro"[6], būtent visas Senamiestis.

Šie žibintai, nors ir Peterburgo pavyzdžiu padaryti, pastatymu ant stulpo priminė nuo seno Lietuvoje prie kelių mėgtus statyti koplytstulpius (4 pav.). Viena buvo neįprasta, - tai metaliniai špižiniai stulpai, kurių, vėliau pamatysime, įsivedus žibalinius žibintus, dėl brangumo ir gremėzdiškumo buvo vengiama.

2. Kiemsargis ir žibintininkas (Raižinys pagal S. Flerio fotografiją. Vilniaus miesto istorija. - V., 1986. - T.1. Įklija prie p. 304).

Dailininko iš Peterburgo V. Sadovnikovo 1854 metų litografijoje "Vilniaus katedra"[7] (5 pav.) ir litografijoje laiškų popieriuje[8] (6 pav.) matome tiesiai ant stulpų įtaisytus žibintus. Prie sienos pritvirtintą dujinį žibintą yra nutapęs S. Fleris 1910 metais (7 pav.)[9] Mėsinių gatvėje Vilniuje.

Nežinomo dailininko litografijoje "Generalgubernatūros rūmai ir Universiteto rūmai" matome dabartinę S. Daukanto aikštę, apšviestą penkių dujinių žibintų (8 pav.).[10] Paveiksle pavaizduoti žibintai pastatyti ant metalinių liedintų ketaus stulpų, apačioje įtvirtintų į cokolį. Analogiškus V. Sadovnikovas vaizdavo Verkių ansamblyje (9 pav.).[11] Stulpo viršuje buvo atbraila žibintininko kopėčioms užkabinti. Patys žibintai keturkampiai (Verkiuose šešiakampiai), įstiklinti, siaurėjantys į apačią. Žibintą sudarė metalinis karkasas ir piramidinis stogelis iš skardos. Keturkampis piramidinis stogelis ir keturkampis žibinto korpusas buvo suvožti vienas ant kito. Stogelyje buvo kaminėlis su smaile. Žibintas dugno neturėjo, jo vietoje buvo kiaurymė vėdinimui. Ties dugnu žibintas buvo varžtais prisukamas prie stulpo ar atramos.

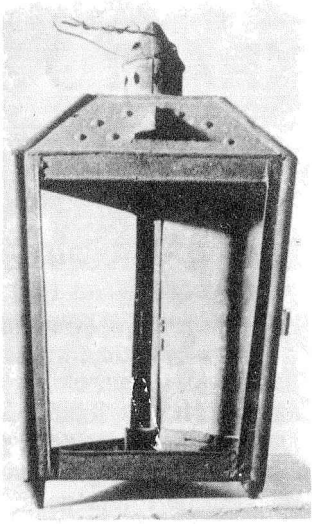

3. Nešiojamasis žibintas (Šiauliai. "Aušros" muziejus).

Dujinis apšvietimas buvo įrengtas prie miesto Rotušės ir Teatro aikštėje. Tai matyti K. Vilčinskio albumo litografijoje, atspaustoje populiariame atviruke (10 pav.).[12] Vieno pirmųjų Vilniaus fotografų, fotografavusių Vilnių ir jo apylinkes 1863 m., Alberto Sveikovskio fotografijoje "Vilniaus rotušė" matome tą patį Teatro aikštės prie Rotušės sutvarkymą. Aikštę juosė medinė horizontalių kartelių tvorelė, sutvirtinta įkaltais į žemę stulpeliais. Aikštės pakraščiais prisodinta medelių. Prie Rotušės fasado portalo, pastato visų kampų pritvirtinti dujiniai žibintai ant atra-

5. Pakabinamasis žibintas (V. Sadovnikovo "Vilniaus katedra", 1854. Litografijos fragmentas. VDM, inv. G-671).

4. Koplytstulpis (B. Radzevičiaus fotografija, Čerpinskio dovanota . LMA CB retų sp. sk.).

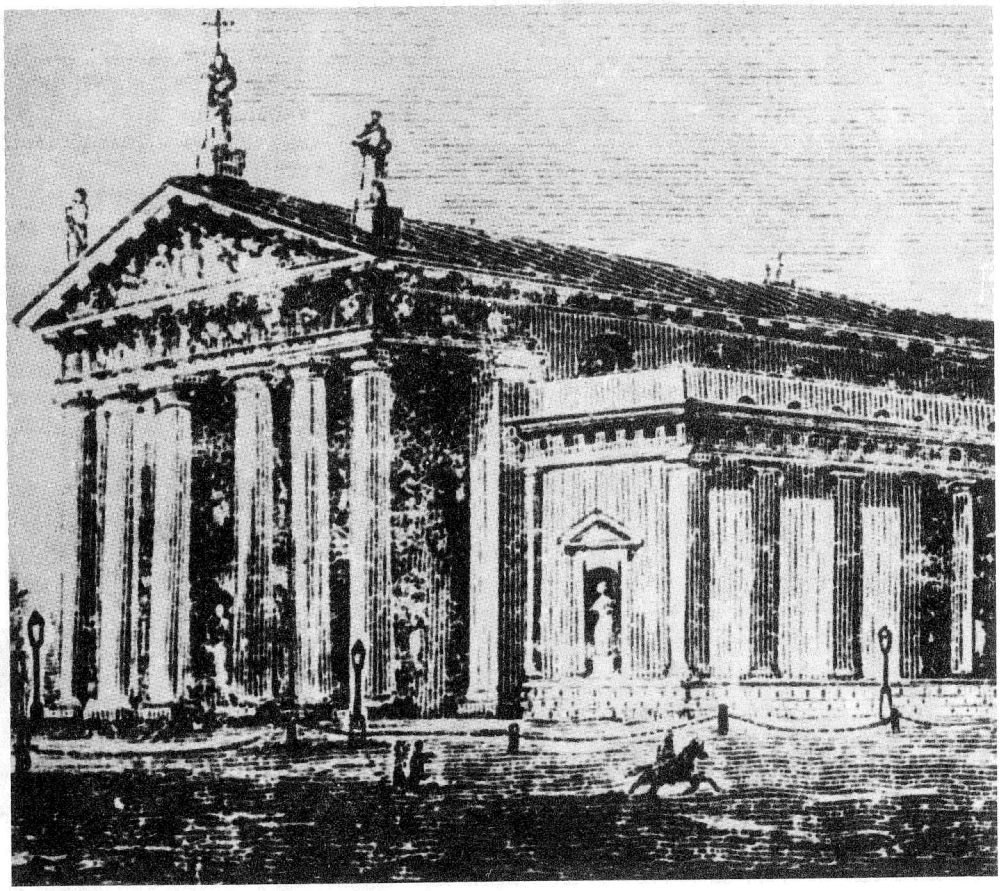

6. Pakabinamieji žibintai (Laiškų popierius. Litografijos fragmentas. LMA CB retų sp. sk. Liet1 2.4.4.).

mų, nuliedintų iš ketaus (12 pav.). Ties fasadu pastatyti žibintai ant stulpų.[13] Vėlesnių metų fotoatviruke matome aikštę pertvarkytą: aikštė aptverta žema eklektiška metaline tvorele, ovalus plotas apželdintas veja, pasodinta dekoratyvinių krūmų, tolimesniajame nuo Rotušės gale įrengtas apskritas betonuotas baseinas su fontanėliu. Visą šį plotą supa šaligatviai. Prie šaligatvių pastatyti dujiniai žibintai ant metalinių stulpų. Žibintai keturšoniai, įstiklinti, su metaliniais piramidiniais stogeliais (11 pav.).[14]

Dujomis apšviečiama Liejyklos ir Totorių gatvių kampe buvusi šv. Ignoto aikštė, Žvėryno, Žaliasis tiltai, Antakalnio gatvė iki šv. Petro ir Povilo bažnyčios (13 pav.)[15], tiltai per Vilnelę. J. Čechavičiaus leidinyje "Vilnius ir jo apylinkės", pirmojoje fotografijoje, nufotografuotas tiltelis per Vilnelę į Užupį, apšviestas dujiniais žibintais, pastatytais ant mūrinių tiltelio tvorelės stulpų. Žibintai daugiakampiai su piramidiniais stogeliais (14 pav.).[16] O ant Žvėryno tilto pastatomi po tris sugrupuoti žibintai. Tokios žibintų ant vieno stiebo puokštės buvo paplitusios visoje Europoje, ypač Vokietijoje, Prancū-

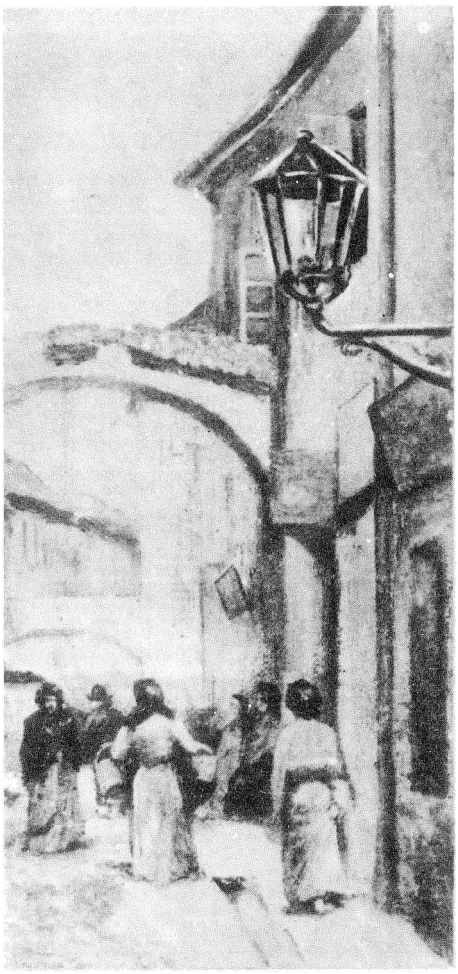

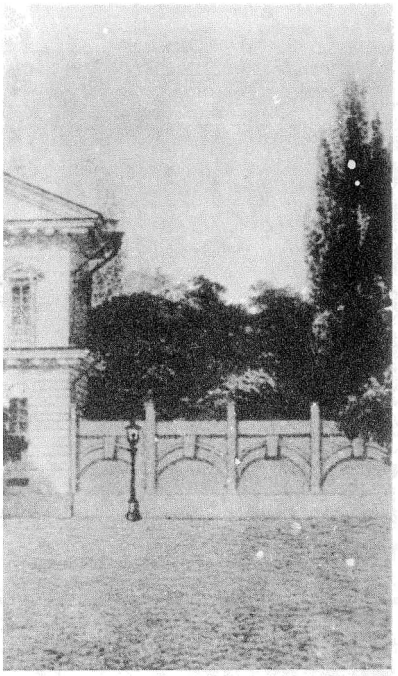

↑ 8. Pakabinamieji žibintai (Nežinomo dailininko "Gubernatūros rūmai ir Universiteto rūmai", po 1892-93 m. Litografijos fragmentas).

← 7. Pakabinamasis žibintas (S. Flerio "Arkos Mėsinių gatvėje" drobes fragmentas. VDM, inv. T-159).

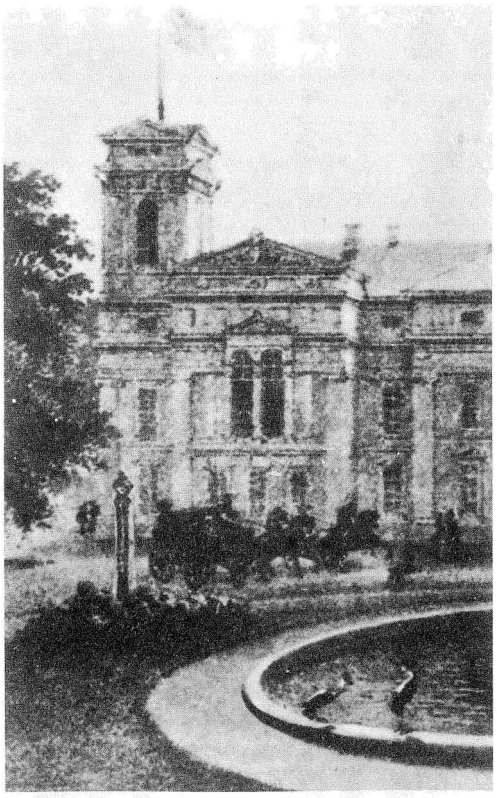

9. Pakabinamasis žibintas (V. Sadovnikovo "Verkių rūmų rytinis sparnas", 1848. Litografijos fragmentas. IEM, inv. 1Mik-1955).

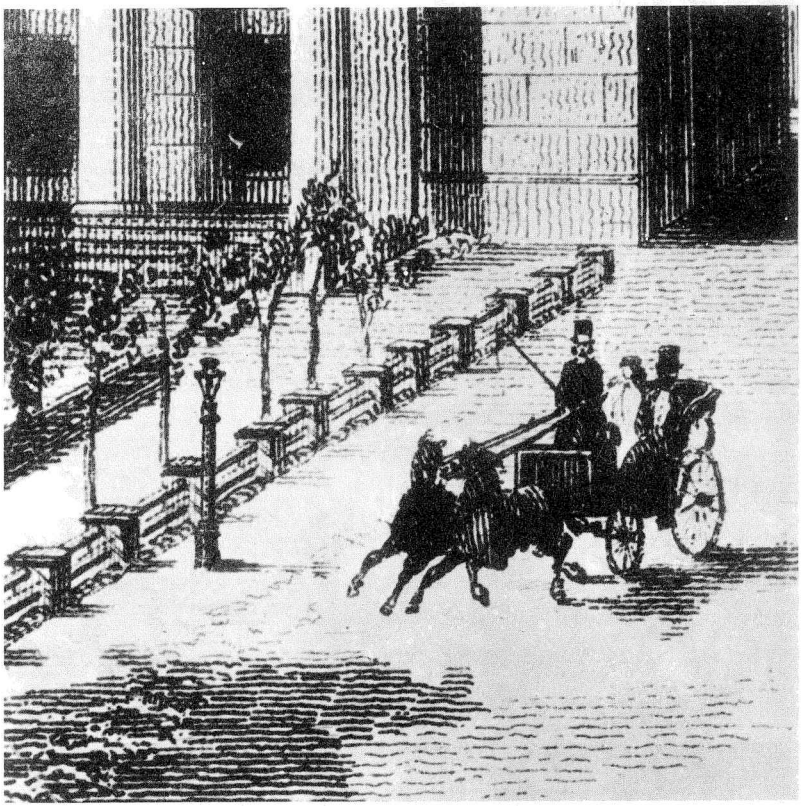

10. Pakabinamasis žibintas (Vilniaus Rotušė. Atviruko pagal K.Vilčinskio albumo litografiją fragmentas, apie 1863 m. LMA CB retų sp. sk.).

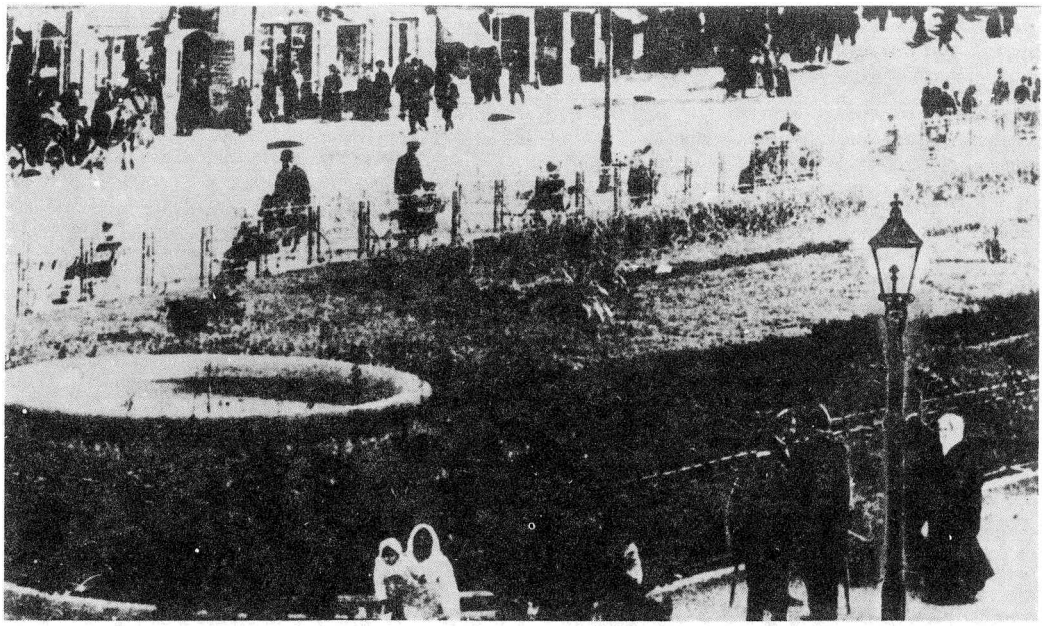

11. Pakabinamasis žibintas (Fotoatviruko "Vilnius. Didžioji gatvė" fragmentas. LMA CB retų sp. sk.).

12. Pakabinamasis žibintas (Vilniaus Rotušė. J. Čechavičiaus "Vilnius ir jo apylinkės", apie 1873.- T. 1. - 14 fotografijos fragmentas. LMA CB retų sp. sk.).

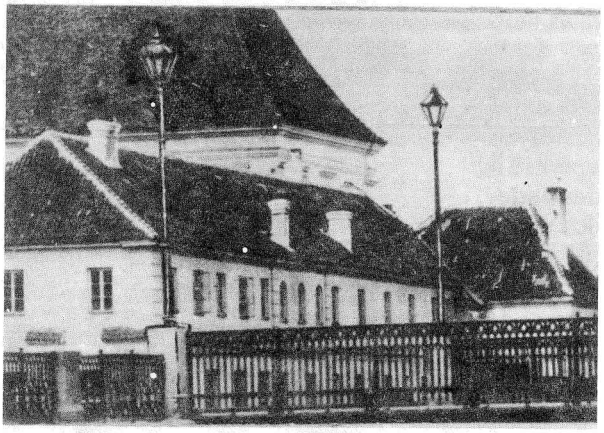

14. Pakabinamasis žibintas (Vilnius. "Tiltelis per Vilnelę į Užupį". J. Čechavičiaus "Vilnius ir jo apylinkės," apie 1873. -T.1. - I fotografijos fragmentas. LMA CB retų sp. sk.).

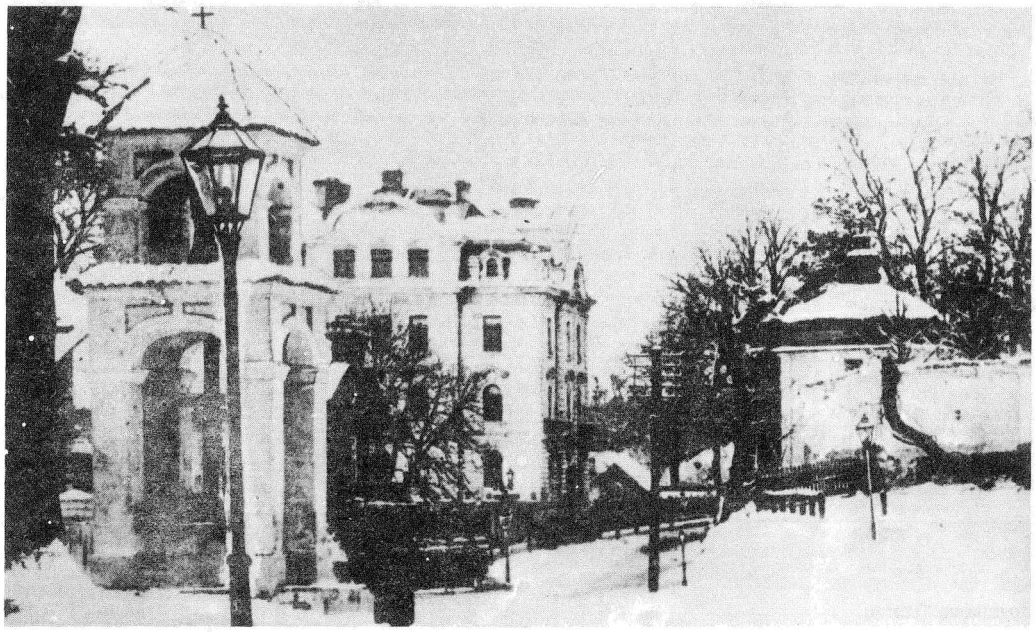

13. Pakabinamasis žibintas (Fotoatviruko "Vilnius. Šv. Petro ir Povilo bažnyčia" fragmentas. LMA CB retų sp. sk.).

zijoje, taip pat ir Peterburge. Vilniuje sugrupuotais ant vieno stiebo žibintais buvo apšviestas šv. Kazimiero bažnyčios portalas. Dujiniais žibintais mėgta apšviesti naujuosius caro įsakymu mieste pastatytus paminklus. Jais buvo apšviesta ir pati Dujų gatvė, dabartinė Vilniaus, vedusi į Žaliąjį tiltą, iš viso 32 gatvės, skersgatviai ir aikštės, taip pat miesto šuliniai. Dujiniais žibintais buvo apšviesta ir Ukmergės gatvė prie Žaliojo tilto (15 pav.).[17] Žibintai stovi ant plonų metalinių stulpų. Patys žibintai keturšoniai, įstiklinti, su piramidiniais stogeliais.

1887 m. Vilniaus Aukštutinės pilies griuvėsius caro karinė vadovybė atidavė miesto valdybai, ir piliavietėse buvo įrengtas parkas. Jis buvo apšviestas dujiniais žibintais (16, 17 pav.).[18,19]

Dujiniai žibintai skaisčiau švietė ir nereikalavo nuolatinės priežiūros, buvimo prie jų, buvo tobulesnės konstrukcijos, jų šviesios stiklinės sienelės buvo pakreiptos žemyn ir skleidė šviesą į šaligatvį, į praeivį. Pirmieji jų, kaip pastebėjome, buvo keturšoniai, bet ilgainiui buvo pagaminta šešiakampių, aštuonkampių, o šimtmečio pabaigoje įsivyravo štampuoto apskrito stiklo žibintai. Supaprastėjo ir paties žibinto konstrukcija. Jį sudarė stiklinis apskritas gaubtas ir metalinis korpusas - štampuotos skardos stogas su didoku pridengtu kaminėliu ir apskritas dugno žiedas. Abi - stogą ir apatinį žiedą - dalis

jungė du šoniniai virbai. Atsirado ir kita galimybė - įrengti žibinte keletą dagčių, dėl to žibintai tapo ypač šviesūs. Tokiais žibintais XIX a. pab.-XX a. pr. buvo apšviesta Klaipėda (18 pav.).[19] Tokių žibintų būta ir Vilniuje (19 pav.).[20]

Dujinius žibintus mieste prižiūrėjo dujų fabriko samdomi žibintininkai. Jie uždegdavo šviesas sutemus ir apie 10-12 valandą vakaro trečdalį žibintų gesindavo. Naktimis gatves apšviesdavo jau nuo liepos vidurio.[21] Gegužės viduryje naktinis gatvių apšvietimas būdavo nutraukiamas.

"Dujų fabrikas, tiekęs prastas dujas gatvių apšvietimui ir viryklėms, įsigijo konkurentą ir 1898 m. birželio 15-spalio 15 d. privalėjo mieste pašalinti savo įrengimus gatvėse... Į miesto centrinę dalį iš priemiesčių buvo perkelti stulpai žibaliniams žibintams, o priemiesčiuose pastatyti mediniai stulpai".[22]

Panaudojus apšvietimui naftos produktus, apšvietimas labai atpigo. Žibalines lempas imta vartoti ir kaime. Kaime pasibaigė balanos gadynė, o miestuose buvo daugiau šviesos.

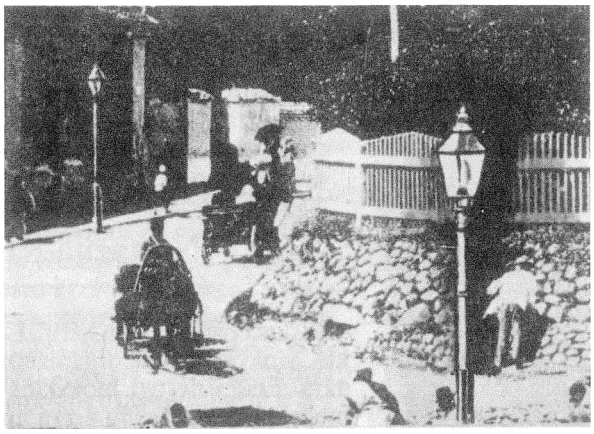

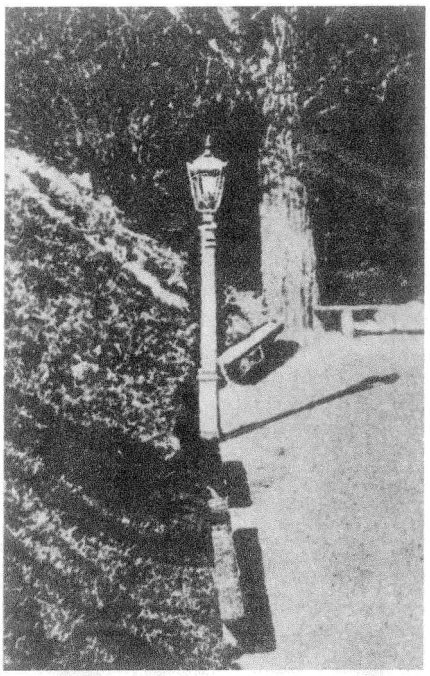

15. Pakabinamieji žibintai (Fotoatviruko "Vilnius. Šv. Rapolo bažnyčia" fragmentas. LMA CB retų sp. sk.).

16. Pakabinamasis žibintas (Fotoatviruko "Vilnius. Aukštutinės pilies kalnas" fragmentas. LMA CB retų sp. sk.).

NUORODOS:

1. Vilniaus miesto istorija. - V., 1986.-P. 295.
2. Ten pat.
3. Ten pat.
4. Ten pat.
5. Ten pat.

17. Pakabinamasis žibintas (Fotoatviruko "Vilnius. Takas į Aukštutinės pilies kalną" fragmentas. LMA CB retų sp. sk.).

18. Pakabinamasis žibintas (Fotografijos "Klaipėda. Herkaus Manto gatvė" fragmentas, autorės archyvas).

19. Pakabinamieji žibintai (B. Kužavinskio "Šulinys Katedros aikštėje", 1920. Piešinio fragmentas, IEM, inv. T-78).

6. Ten pat.
7. V. Sadovnikovas. "Vilniaus katedra", 1854. Litografija. VDM, inv. G-671.
8. "Vilniaus katedra". Litografija. Laiškų popierius. LMA CB retų sp. sk. Liet[1] 2.4.4.
9. S. Fleris. "Arkos Mėsinių gatvėje". 1910. Drobė, aliejus. VDM, inv. T-159.
10. Nežinomas dailininkas (V. Sadovnikovas?). "Generalgubernatūros rūmai ir Universiteto rūmai". Po 1892-1893 m. Litografija. VDM.
11. V. Sadovnikovas. "Verkių rūmų rytinis sparnas". 1848. Litografija. IEM, inv. 1 Mik-1955.
12. Atvirukas. Rotušė ir Didžioji gatvė Vilniuje. LMA CB retų sp. sk.
13. A. Sveikovskis. "Vilniaus rotušė". Fotografija (apie 1863), IEM, ATV 15236.
14. Fotoatvirukas. Vilnius. Didžioji gatvė. LMA CB retų sp. sk.
15. Fotoatvirukas. Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčia. LMA CB retų sp. sk.
16. J. Čechavičius. "Vilnius ir jo apylinkės", apie 1873. - T. 1. Fotografija, LMA CB retų sp. sk.
17. Fotoatvirukas. Vilnius. Šv. Rapolo bažnyčia. LMA CB retų sp. sk.
18. Fotoatvirukas. Vilnius. Aukštutinės pilies kalnas. LMA CB retų sp. sk.
19. Fotografija. Klaipėda. Herkaus Manto g. XX a. I p. Kopija iš autorės archyvo.
20. B. Kuževinskis. "Šulinys Katedros aikštėje", 1920. Piešinys, IEM, inv. T-78.
21. Vilniaus miesto istorija. - V., 1986. - T. 1. - P.295-296.
22. Ten pat.

KRAŠTOTYRA IR MUZIEJININKYSTĖ MOKYKLOJE

Nastazija KERŠYTĖ

Kilus I pasauliniam karui, Lietuvoje žlugo rusų mokykla. Mokymą bandė organizuoti vokiečių okupacinė valdžia. Leido dėstyti mokyklose lietuvių kalba. Kiek tų mokyklų buvo, tikslių žinių nėra. 1918 m. lapkričio 1 d. Vilniuje susidariusi Nepriklausomos Lietuvos vyriausybė švietimo reikalus tvarkyti pavedė Švietimo ministerijai, kuri ėmė kurti lietuvišką tautinę mokyklą. Pradžios ir kitų aukštesniųjų mokyklų įstatymų, programų rengimui buvo pakviestas Helsinkio universiteto profesorius A. Niemis. Jis 1920 m. išleido darbą "Medžiaga Lietuvos mokyklų reformai", kurį Lietuvos valstybės Švedijoje ir Estijoje atstovas Vytautas Gilys Lietuvos Švietimo ministerijai anotavo kaip švedų, suomių, vokiečių paskutiniųjų dešimtmečių mokymo patirties "ištrauką"(1). 1922 m. spalio 6 d. buvo priimtas švietimo įstatymas, numatęs 4 metų privalomą pradžios mokslą Lietuvoje. Mokyklas galėjo laikyti ne tik Švietimo ministerija, bet ir organizacijos bei pavieniai asmenys. Pedagoginė priežiūra priklausė Švietimo ministerijai. Lietuviškai tautinei mokyklai trūko mokytojų, todėl Švietimo ministerija, savivaldybės ir įvairios švietimo organizacijos organizavo įvairius paruošiamuosius kursus (2). St. Šalkauskio nuomone, mokytojui teko nepaprastai svarbus vaidmuo ne tik kuriant Lietuvos mokyklą - jis turėjo tapti lietuvių kultūrinės pažangos puoselėtoju. Mokytojų atranką St. Šalkauskis siūlė daryti vadovaujantis objektyviais pedagoginiais "kultūrinio aukštumo" reikalavimais, o ne vien rodymu ištikimybės oficialiai tautinei ir politinei ideologijai. Pastarasis kriterijus bei mokyklų suvalstybinimas, anot profesoriaus, buvo tuometinės švietimo politikos trūkumas, nes "silpnino visuomenės iniciatyvą švietimo dalykuose, suvienodino švietimo tipus pagal biurokratiškai nustatytus modelius, pašalino iš mokyklų gyvenimo laisvą lenktyniavimą už pedagoginę ir kultūrinę pažangą..." (3).

Lietuvos mokykloje tautiškumui teiktas prioritetas. Tai buvo tautos, išsivadavusios iš ilgametės nacionalinės priespaudos, savisaugos priemonė, nes tik savastimi tauta gali "sėkmingai išlaikyti tarptautines varžybas" (4), įsitvirtinti tarp kitų tautų. Nuo 1919 m. tautinės mokyklos kertiniu akmeniu Lietuvoje imta laikyti savo krašto pažinimą, nors pats kraštotyros objektas tuo metu švietimo sistemoje suvoktas įvairiai. A. Mažiulio teigimu, žodį "kraštotyra" paleido gyventi apie 1920 m. mokytojas A. Vireliūnas (1887-1925), paveiktas J. Jablonskio skatinimo gryninti lietuvių kalbą. Mokytojas tai suvokęs kaip geografijos ir etnografijos tyrinėjimą. Su kraštotyra siejo ar net tapatino tautotyrą. Tautotyros terminą, to paties A. Mažiulio teigimu, įtvirtino Panevėžio gimnazijos mokytojas lituanistas P. Būtėnas (5). Jam tai buvo etnologijos ir tautosakos barai. A. Maceina apibrėžė kraštotyros geografinius laukus - tėviškė, kurios "pažinimas yra pagrindas tautos ir tėvynės pažinimui" (6). Tai, beje, dar viduramžiais suvokta tiesa. J. Wimphelingas, Kamenijus, Pestalozzi, Herbertas tėviškės pažinimą (kraštotyrą) laikė

pagrindu įsisavinant mokomuosius dalykus, būtina jaunosios kartos auklėjimo terpe. Naujoji pedagogika atgaivino šias idėjas iš patriotinio auklėjimo paskatų (7). Lietuvos pedagogai rėmėsi užsienio pedagogikos ir metodikos tendencijomis, "kultūrpedagogika", pagal kurią, anot A. Maceinos, "kultūrinės vertybės turi ypatingos reikšmės ugdymo problemoje."(8) Kraštotyra buvo įtraukta į mokymo programas. To meto pedagogams rekomenduojant mokymą pradėti nuo savo gyvenamosios vietos tyrimo, buvo siekiama įdiegti kompleksinį aplinkos pažinimo principą (9). Ugdymo procesas kraštotyros pagalba vyko ir "už pamokos". Lituanistams, istorikams, gamtos mokslų mokytojams kraštotyra tapo labai svarbiu dalyku. P. Bugailiškio nuomone, "negali būti nė vieno mokytojo Lietuvoje, kuris nebūtų kraštotyros draugijos nariu ir nei vieno inteligento, kuris nesuprastų ir nevertintų kraštotyros reikalo" (10). Anot J. Jakšto, svarbu "sritinė" ir "provincinė" tautos istorija, kai norima "perduoti priaugančioms kartoms visokeriopas kultūros vertybes, skiepyti jas jaunimo sieloj ir tuo būdu jį padaryti sąmoningu, gyvenimą suprantančiu kultūrinės bendruomenės nariu" (11). Ir A. Maceinos nuomone - tik per tėviškę galima pažinti Tėvynę, kuri yra "tautos tėviškė" (12), nes ir "tautinės prigimties susidarymas vyksta visų pirma ryšium su gimtąja aplinka" (13). Todėl J. Jakštas siūlė "mokytojui liesti kiek galima plačiau įvairiomis programomis artimesnės mokyklos apylinkės (miestelio, miesto, parapijos, dvaro ir net kaimo) istoriją" (14). P. Bugailiškis mano, kad, be istorijos, dar labai svarbu domėtis ir tėviškės gamta: geologija, flora, fauna, vandenimis ir t.t. "Daugelyje Lietuvos mokyklų veikė kraštotyros ir gamtos būreliai, tyrinėję gyvenamąją vietovę", atlikę fenologinius stebėjimus, žiedavę paukščius, rinkę kraštotyrinę medžiagą (15), nors kraštotyros būrelių veikla mokyklose nebuvo privaloma.

To meto pedagogų J. Elisono, P. Būtėno, M. Vasiliausko, A. Vireliūno, S. Tarvydo, M. Mačernio, V. Ruzgo, A. Mažiulio ir kitų straipsniuose gausioje to meto švietimo spaudoje ("Kosmos", "Lietuvos mokykla", "Švietimo darbas", "Mokykla ir gyvenimas", "Naujoji mokykla" ir kt.), kultūros ir politikos periodiniuose leidiniuose, metodinėse rekomendacijose, vadovėliuose kraštotyrai skirta itin daug dėmesio. M. Mačernis, Klaipėdos pedagoginio instituto direktorius, straipsnių cikle "Aplinkos ir Tėvynės pažinimas" bei institute skaitytose metodikos paskaitose svarbiausiu aplinkotyros tikslu laikė vaiko empirinį patyrimą, ypač tautotyros, o taip pat gamtotyros srityse" (16). V. Čičiūnas, pradinių klasių mokytojų kursuose Ukmergėje dėstęs ir Tėvynės pažinimo metodiką, pabrėžė vaikų kūrybinį darbą (17).

Tačiau senienų rinkimas, saugojimas, įkuriant mokyklose "archyvėlius" ir "muziejėlius", nebuvo visuotinas. Tik didesnės, turinčios geresnes sąlygas mokyklos steigė mažus muziejėlius. Bet tokių buvo nedaug (18), tad mokyklos muziejėlio samprata, tikslai, reikšmė mokymo bei auklėjimo procese buvo daugelio pedagogų straipsnių, rašinių objektu. Pr. Naujokaitis manė, kad muziejus gerai mokyklai būtinas. Jis turėtų būti "tik savo apylinkės, savo gimtojo sodžiaus daiktų aplinkos rinkinys". Muziejėlyje būtų ir mokinių darbeliai (herbarai, rankdarbiai, pačių pagaminti buities daiktai - klumpės ir pan.), sudarytas apylinkės vaizdų albumas, taip pat pirktinės ir pačių pasidarytos mokymo priemonės. Atitinkantis mokinių amžių ir išprusimą, toks muziejėlis būtų tarsi "vadovėlis visų mokykloje einamųjų ir apylinkėje esamųjų dalykų" (19). Panašiai samprotavo ir pedagogas J. Vaidevutis: "Mokyklos muziejus tampa vyriausiu pagalbininku, auklėjamąja laboratorija". Tačiau jis neturėtų tapti mokyklos dirbtuve, kur mokiniai darbelius atliktų. Jame turėtų būti apylinkės istorijos ir gamtos reliktų rinkiniai. Muziejėlis turėtų duoti net praktiškų patarimų apylinkės gyventojams (20). Mokytojas J. Žilvitis siūlė kiekvienai mokyklai turėti muziejėlį, kuriame būtų ir mokinių darbelių parodėlės, duosiančios dvejopos naudos. Tas parodėles aplankytų tėvai ir apylinkės žmonės, kurie gal padovanotų muziejėliui senienų. "Per tokius kaimo žmonių apsilankymus ir pasikalbėjimus mokiniai daug ko gali pasimokyti" (21). A. Vireliūnas teigė, kad "kiekviena mokykla turi nuolat rinkti savą laikyklą-muziejų", kuriame būtų ne tik senovės daiktai, bet ir tuometinės kaimo buities, apylinkės gamtos pavyzdžiai (botkočiai, žolės ir pan.). Tai pagyvintų pamokas (22). P. Bugailiškis siūlė mokykloms domėtis visais kraštotyros aspektais: gamta, geologija, flora, fauna, vandenimis ir t.t. Manė, kad mokiniai gali dalyvauti paminklosaugos darbuose: registruoti apylinkės kultūros paminklus, juos "paviršutiniškai" aprašyti, matuoti, rinkti savo mokyklos, apylinkės, dvaro, bažnyčios, miesto ir pan. istorijoms žinias, rinkti atsiminimus ir archyvinius dokumentus, tautosaką, etnografinę medžiagą (apie sodybą, trobesius, padargus, įnagius, maistą, susisiekimą, įvairius darbus, buities dirbinius, liaudies meną ir pan. (23).

Muziejėlių būta tokių, kokius suvokė jų kūrėjai mokytojai ir mokiniai. Kūrimo istorijos panašios. Medžiagos rinkimo pobūdis atsitiktinis, nesivadovaujant planais, moksliniais tyrinėjimais. Mokytojai ir mokiniai senovės daiktus rinkę iš apylinkės žmonių. Antai Ricelių pradžios mokyklos kraštotyrininkai, 1922-1923 metais rinkę tautosaką (tą darė daugelis to meto Lietuvos mokyklų moksleivių), surado ir "senovės daiktų liekanų", kurios pradžioje tilpo sename ąsotyje. Nuo 1927 m. mokiniai aktyviau ėmė rinkti savo apylinkės praeities reliktus, kuriuos aprašė 18-oje sąsiuvinių: senovės ginklai (akmens kirvukai, titnaginiai iečių, vilyčių smaigaliai), talismanai - 2 egz., senovės pinigai - 36, Liškiavos piliakalnyje rastieji daiktai (koklių, stiklo šukės, dantys, monetos ir kt.) - 81 egz., Punios piliakalnyje (ornamentuoti kokliai) - 27 egz., okupacijos laikų daiktai (seniūnų ženklai, iškabos, herbai ir kt.) - 11 egz., suakmenėjimai (kiaušinis, korys ir kt.) - 43 egz., įvairūs akmenėliai - 16 egz., radiniai Liškiavos bažnyčioje ir vienuolyne - 3 mediniai liktoriai, senovės knygos - 4, liaudies dirbiniai - 2, apylinkės istoriją liudijančios fotografijos, pinigų kolekcijos iš caro, kaizerio, bolševikų okupacijų laikų ir t.t. 1927-1928 metais mokyklai perėjus į naujas patalpas, mokytojas Šnaideris rašė: "muziejų galutinai sutvarkiau ir įtraukiau mokinius prie senienų rinkimo /.../ Kad kiekvienas daiktas turėtų šiokius tokius metrikus, buvo užvesti sąsiuviniai, kurių dabar yra 18" (24). Mokytojo ir mokinių iniciatyva panašiai buvo organizuojami muziejėliai ir kitose mokyklose. M. Gustaičiui, Seinų gimnazijos lietuvių literatūros teorijos ir stilistikos mokytojui, važinėjant su dviračiu po Seinų-Lazdijų apylinkes ir renkant žodynui medžiagą kilo mintis steigti muziejų. 1927 m. muziejus buvo atidarytas Lazdijuose. Jį sudarė retų spaudinių ir rankraštyno (iš Lazdijų klebono gimnazijos direktorius buvo gavęs miesto istorijos duomenų, retų knygų), numizmatikos, smulkių liaudies gaminių ir etnografijos (stambiausias) skyriai. Muziejėlio pasididžiavimas buvo medinė Kristaus "kančia". 1927 m. M. Gustaičiui mirus, jo mokiniai kraštotyrininkai, deja, išsisklaidė, muziejus sunyko, išlikę dokumentai ir daiktai vėliau pateko į Alytaus muziejų (25).

Marijampolėje Rygiškių Jono gimnazijos mokytojo J. Bernoto skatinami, jo kolegos ir mokiniai surinko ak-

mens kirvukų, kaltų, durtuvų, ragų, geležinių šalmų, muštukų, medalių, metalinių pinigų, banknotų kolekcijas ir įkūrė muziejėlį, kurį tvarkė mokytojas J. Bernotas. Po atidarymo muziejėlį aplankė Kauno miesto muziejaus vedėjas prof. E. Volteris ir konservatorius Mekas (26). Įdomus muziejėlis (gamtos profilio) buvo įkurtas Alytaus Miškų mokykloje. Užkonservuotų žuvų, miško ir kitų vabalų, Lietuvos ir užsienio medžių (kurių pavyzdžių mokyklos direktorius Rukuiža 1930 m. atvežė net iš Italijos) kolekcijos, fotonuotraukos, piešiniai, įrankiai užėmė net kelis kambarius. Alytaus miesto tarybos biudžeto komisija buvo paskyrusi net 500 lt. pašalpą, norėdama tą muziejėlį perkelti arčiau miesto centro, kad daugiau žmonių matytų jo puikias kolekcijas (27), nes muziejus buvo mažai žinomas, jo nebuvo aplankiusi nė viena Alytaus mokykla.

Kai kurie mokyklų muziejiniai rinkiniai pateko į savivaldybių, kraštotyros draugijų muziejų fondus. Draugija ir muziejus"Alka" perėmė Telšių mokytojų seminarijos (1930 m. jai išsikeliant į Plungę) muziejėlį (28), kuriame buvo apie 400 įvairių senienų (daugiausia senovės pinigų). V. Valatkos manymu, mokytojo J. Gedmino iniciatyva įsteigto Telšių mokytojų seminarijos muziejaus tragiškas likimas buvo paskata įkurti pačią Telšių "Alką" - kraštotyros draugiją ir muziejų (29).

Likviduojant Panevėžio mokytojų seminariją, gausius jos muziejaus rinkinius P. Būtėnas 1934 m. perdavė Panevėžio kraštotyros muziejui (30). Visa tai buvo surinkusi seminarijos Tautotyros ir senienų rinkimo draugija, veikusi 1925-1934 metais. Ji, E. Volteriui paprašius, Kauno miesto muziejui surinko ir padovanojo 590 nėrinių, mezginių, audinių (su aprašymais); Tautosakos archyvui perdavė kelis tūkstančius dainų ir smulkiosios tautosakos, Vytauto Didžiojo universiteto knygynui - 380 senų retų knygų (31).

Senienų rinkinius ar "muziejėlių užuomazgas" turėjo Raseinių, Panevėžio berniukų (dir. J. Elisonas), Šeduvos "Saulės", Rokiškio, Alytaus, Telšių, Utenos gimnazijos, Skapiškio vid. mokykla ir net pradžios mokyklos - Eigirdžių (eksponatai pateko į "Alką"), Kernavės (įkurtas mokytojo J. Šiaučiūno rūpesčiu 1930 m. sausakimšai vos tilpęs mokyklos salėje)...(32).

Daugelis tų muziejėlių neturėjo tinkamų patalpų, nė vieno rinkiniai nebuvo pakankamai muziejiškai sutvarkyti, eksponatai išdėlioti klasėse ant stalų, suolų, spintose, pakabinti ant sienų be didesnės atrankos ar sistemos, dažnai kartu su kitais mokinių darbeliais (33). Gimė jie atskirų pedagogų kraštotyrininkų iniciatyva, gyvavo, vegetavo, ne vienas nunyko, ir jų rinkiniai pateko į kitus muziejus. Mokyklos kraštotyros sąjūdis, anot I. Čepienės, pasireiškęs įvairiapuse veikla: ekskursijomis,tautosakos užrašinėjimu, muziejų kūrimu (34), buvo stichiškas, nekoordinuotas. Lietuvos mokytojams kraštotyrininkams, taip pat ir mokiniams nepavyko suburti, kaip vokiečiams, savo kraštotyros sąjungos (35). Nebuvo pilnai įgyvendintas 1928 m. kraštotyrininkų ir muziejininkų suvažiavimui pateiktas P. Būtėno siūlymas: padedant Švietimo ministerijai visose vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose organizuoti muziejėlius, knygynėlius, draugijėles, ekskursijas (36). Mokyklų muziejėlių kūrimas, matyt, taip ir liko stichiškas reiškinys, neparemtas ministerijos lėšomis, net neįtrauktas į Švietimo ministerijos statistines žinias bei turto inventorius (37). Mokytojų kraštotyrininkų viltys, kad mokyklų muziejėliai taptų ne tik pagalbine priemone mokymui, bet ir tarpininku tarp mokyklos ir visuomenės, (38) menkai teišsipildė. Tačiau senovės liekanų rinkimo ir muziejėlių organizavimo faktas buvo svarbus jaunosios kartos patriotiniam ugdymui, tautos savasties paliudijimui, išliekamųjų vertybių saugojimui, mokomojo proceso organizavimui.

LITERATŪRA:

1. CVA F. 391, ap. 4, b. 1713, 1. 126.
2. Vokietaitis J. Pradžios mokslo plitimo 10 metų (1918-1928) apžvalga. Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. - Kaunas, 1990. - P. 312-313.
3. Šalkauskis St. Lietuvių tauta ir jos ugdymas. - Kaunas, 1922. - P. 176-177.
4. Ten pat, p. 174.
5. Mažiulis A. Kraštotyros muziejai Lietuvoje ir svetur. // Lituanistikos instituto 1973 m. suvažiavimo darbai.
6 Maceina A. Tautinis auklėjimas. - Kaunas, 1934. - P. 211.
7. Ten pat, p. 210.
8. Maceina A. Kultūros filosofijos įvadas. - Kaunas, 1936. - P. 117.
9. Dautaras J. Vyresniųjų paauglių kraštotyros tyrimo mokėjimo ugdymas. Disertacija pedagogikos mokslų kandidato laipsniui įgyti. - Vilnius, 1991, Vilniaus universitetas. - P. 18
10. Bugailiškis P. Kraštotyros darbas ir visuomenės pareiga. M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archyvas, GP- 4979, p. 4(18).
11. Jakštas J. Istorijos mokymo tikslai. // Židinys. - 1939.- Nr.1.- P.79.
12. Maceina A. Tautinis auklėjimas.- Kaunas, Šviesa, 1991.- P. 77.
13. Maceina A. Kultūros sintezė ir lietuviška kultūra. //Židinys.- 1939.- Nr. 5-6.- P. 638.
14. Jakštas J. Istorijos mokymo tikslai. // Židinys, 1939.- Nr.l. - P. 78.
15 Dautaras J. Vyresniųjų paauglių ...P. 19.
16. Čepienė I. Kraštotyros raida ir jos vieta Lietuvos mokykloje (iki 1940 m.) // Tautinė mokykla.- 1991.- Nr.l.- P. 17, 18.
17 Ten pat, p 18.
18. V.R. Kaip organizuoti pedagoginiai ir kraštotyros muziejai // Mokytojų kalendorius 1931/32 mokslo metams. - Kaunas, 1931.- P. 69.
19. Naujokaitis Pr. Mokyklos muziejus. // Mokykla ir gyvenimas.- 1926.- Nr.2/51.- P. 19-21.
20. Vaidevutis J. Mokyklos muziejus. // Tautos mokykla.- 1937.- Nr.3.- P. 70-71.
21. Žilvitis J. Mokyklos muziejėlis. Str. rankraštis. P. 3-11, 1928 m. M.K. Čiurlionio dailės muziejaus archyve, GP - 4932.
22. Vireliūnas A. Kaip mokyti kraštotyros.- Kaunas-Marijampolė, 1927.- P. 42.
23. Bugailiškis P. Kraštotyros darbas ir mokytojas. // Kultūra.- 1932.- Nr. 5.- P. 305.
24. Akiras. Lietuvos miestai ir miesteliai. I t. Alytaus apskritis.- Kaunas, 1931. - P. 447.
25. Raulinaitis Adolfas. Pirmasis Dzūkijos kraštotyros muziejus. // Kraštotyra.- 1970.- P. 314-315.
26. Lietuvos aidas, 1933.06.08, Nr.127(1799).- P. 5. "Senienų muziejus Marijampolėj".
27. Špaknis A. Tverkime muziejų Alytuje. // Alytaus dzyvas.- 1931.12.12, Nr. 19.- P. 1.
28. Mūsų balsas, 1933.10.29, Nr.43(146).- P.2.
29. Valatka V. Telšių kraštotyros muziejus. - Vilnius: Mintis, 1971. - P. 5.
30. Bakonis E. Panevėžio "Gimtajam kraštui tirti draugija". - P. 11.
31. M. Mažvydo b-ka, F.130-1543 Panevėžio mokytojų seminarijos tautotyros ir senienų rinkimo dr-jos metraštis 1924-1927 metai. Nr. 12. - Panevėžys, 1927.- P. 30(16), 38(20).
32. CVA, F 1783, ap.l, b.l, l. 174 Raseinių valdžios gimnazijos raštas "Alkos" v-bai, 1931.01.08; Bakonis E. Panevėžio "Gimtajam kraštui tirti draugija" 1923-1940. - P.3;
Lietuvos aidas, 1937.04.06 Nr. 149(3364).- P.6. Rokiškio draugijos ir muziejaus veikla; Špaknis A. Tverkime muziejų Alytuje// Alytaus dzyvas.- 1931.-Nr. 19.- P. 1;
Paduburys. Nereikalingas darbas. // Lietuva.- 1925.01.20.- Nr. 15(1811). Telšių;
Lietuvos aidas, 1933.04.27. Nr.93(1765). Steigia muziejų Utenoj;
Žilvitis J. Mokyklos muziejėlis. Str. rankraštis, 1928. - P.3-11. M.K. Čiurlionio dailės muziejaus archyvas, GP -4932, Kupiškio;
CVA F 1783 ap.l, b.5, 1. 87 Eigirdiškių pr. m-los surinktų darbelių sąrašas, vad. mok. B.Šapui, 26 daiktai įteikti 1925.09.02. "Alkai";
Gimtasai kraštas.- 1939.- Nr.2-3, p. 657, kronika. Apie Kernavės muziejų.
33 Švietimo darbas.- 1928.- Nr.9.
Skuciškių, Kazlų Rūdos pradžios mokyklų ir pavyzdinės Marijampolės mokytojų seminarijos muziejėlių vaizdai - fotonuotraukos.
34. Čepienė I. Kraštotyros raida ir jos vieta Lietuvos mokykloje (iki 1940 m.). // Tautinė mokykla.-1991.- Nr.1. - P. 17.
35. Bugailiškis P. Kraštotyros darbas ir mokytojas. // Kultūra.- 1932.- Nr. 5. - P. 308.
36. Būtėnas P. Tautosakos nagrinėjimas mokykloje. /// Švietimo darbas.- 1928.- Nr. 9.- P. 1113.
37. Švietimo ministerijos įstaigų 1927-ųjų metų apyskaita. // Švietimo darbas.- 1928.- Nr. 12. - P. 2652.
38. Vaidevutis J. Mokyklos muziejus. // Tautos mokykla.- 1937.-Nr. 3. - P. 70.

Pora neskelbtų laiškų

A.J. Greimas 1948 metais, kai Paryžiuje Durand - Ruelio meno galerijoje buvo eksponuojama Adomo Galdiko paveikslų paroda, teigė, kad A. Galdikas ir M.K. Čiurlionis yra "reprezentatyviausi Lietuvos sąmonės atstovai."[1] Kad patikėtume gerbiamo profesoriaus žodžių teisumu, nueikime į Vilniaus ir Kauno dailės muziejus, kur surengtos Adomo Galdiko jubiliejinės parodos.

"Ta nenutildoma kūrybinė ugnis, kurioj degiau lyg skauradoj, neduodavo man ramybės" (Adomas Galdikas).[2] Dar vaikystėj nerami kūrybos ugnis A.Galdiką pakurstė nusitverti paišymui mėlyną skalbimo "lazurką", iš kamino iškrėstus

Iš kairės: A.Galdikas, J.Vienožinskis, V.Didžiokas, K.Šklėris. Apie 1924 m.

suodžius -"paišas", o kai pametė teptuką - ir katės uodegos galelį.

Be "maliavojimo", mažasis Galdikas turėjo kitą aistrą, kuriai irgi atsiduodavo iki užsimiršimo: "Namuose man didžiausias malonumas būdavo knaisiotis ant aukšto, kur rasdavau visokių staigmenų: senų knygų, paveikslų, rėmų, statulėlių, baldų, papuošalų. Tai buvo tikras senienų muziejus, ir aš dulkėse prasikrapštydavau valandų valandas..."[3]

Savo muziejų, vadinamą "bobutės kraičiu" A. Galdikas nuolat papildydavo, tempdamas į jį ką įdomaus suradęs.

Tokia buvo A. Galdiko - kolekcionieriaus pradžia.

Gyvendamas Amerikoj, A. Galdikas, kun. L. Andriekaus liudijimu, "nuolat pirkinėjo senoviškus meno objektus. Kartais tai buvo originalai, kartais paprastos kopijos. Turėjo Afrikos primityvaus meno statulėlių bei kaukių, Meksikos senovinio indėnų meno reprodukcijų, kiniškų bei japoniškų vazų, staliukų ir rutulėliais susukamų paveikslų, taip pat vieną kitą statulėlę iš Indijos. Labiausiai gi pirko vertingas meno knygas...".[4] Tarpukario metais A. Galdikas rinko rusų ikonas, pirko brangias persų miniatiūras, buvo nusipirkęs Plungės kunigaikščių Oginskių skulptūrų rinkinį. Žinoma, jo namuose buvo ir mūsų liaudies skulptūrų rinkinys.

A. Galdikas buvo netipiškas kolekcionierius, nes rinko tai, kas galėjo būti penas jo kūrybiniams polėkiams, į ką jis galėjo įsiskverbti, t.y. daiktus, kūrinius, kurie traukė jį savo formomis ir ypač tuos, kurie kerėjo spalvų deriniais. Todėl jo kolekcijose buvo ir įvairių rakandų, gražiai apsamanojusių tvorlenčių ar surūdijusių keptuvių... Jis labai ilgai galėjo stovėti įsistebeilijęs į įdomiai aptrupėjusią sieną, net pats buvo pastebėjęs, kad praeiviams sukeldavo šypsnį.

A. Galdikas ne tik patrakėliškai kūrė, jis patrakėliškai kaupė, dėjo į save grožio, meniškumo apraiškas. Taip lėmė jo prigimtis ir turbūt gimtų namų aplinka, A. Galdiko žodžiais, - "vaikystės muziejus". Galdikas augo "senoj sodyboj, kaip pasakoje", "milžinais ąžuolais, beržynais, ošiančiais epušrotais ir eglėmis" apsuptoje. "Ūkio žemėje stovėjo keletas kryžiastulpių su Rūpintojėliu, Apvaizda, Dzidorėliu, Jurgeliu, kieme - aukštas kryžius su dviem kryžmomis ir Dievo mūka, o prie kelio - didoka balta koplytėlė su tėvo tapyta Madona. Kambariuose kabojo daug šventųjų spalvotų paveikslų ir spalvotas bareljefas - Kristaus galva. Svečių kambary kabojo didelė Dievo mūka ir Semiradskio dvi didelės spalvotos reprodukcijos. Klėty... stovėjo mamytės dažytos ir ornamentuotos skrynios".[5]

Natūraliai ir gausiai žemaičių buityje tarpęs liaudies menas buvo pirmasis A. Galdiko kolekcionavimo objektas. Rinkti liaudies meną Galdikas pradėjo vidurinėje mokykloje. Todėl neatsitiktinai pirmą kartą po pasaulinio karo (1920 m. vasarą) Meno kūrėjų draugija pasiuntė rinkti liaudies meno A. Galdiką ir K. Šimonį. A. Galdikas nuvyko į savo šiaurės vakarų Žemaitiją, apėjo daug kaimų, surinko nemažai liaudies tapybos, grafikos darbų, piešė kryžius, koplytėles. Liaudies meną rinko ir vėliau: jo tarnybos lape įrašyta, kad nuo 1922 m. birželio 20 d. jis laikinai paskirtas "lietuvių tautos meno kūrinių rinkėju su atlyginimu".[6] Vėliau, užsiėmęs pedagoginiu ir kūrybiniu darbu ir negalėdamas rinkti tautodailės, pats samdė žmogų liaudies menui rinkti.

A. Galdikas bene pirmasis mūsų dailėj savo natiurmortų objektais rinkosi liaudies meno pavyzdžius.

A. Galdikas 1912 metais įstojo į Štiglico mokyklą Petrapilyje ir tais metais susipažino su prof. E. Volteriu, kuris dalį A. Galdiko liaudies meno rinkinio išprašė rusų etnografiniam muziejui. Šiek tiek vėliau A.Galdikas užmezgė ryšius su Lietuvių dailės draugija, kurios liaudies meno skyriui pradėjo siųsti tautodailės kūrinius. Pavyko išaiškinti, kad 1913 metais Dailės draugijai jis atsiuntė "Kosciuškos miniatiūrą, išpjaustytą ornamentą, kankles, liktorių, lažę - šautuvą".[7]

Teprabyla į mus Adomas Galdikas, teprakalba devyniolikmetis žemaitis, savo užsispyrimo ir gabumų dėka - Štiglico meno mokyklos pirmo kurso moksleivis. Žemiau publikuojami A. Galdiko laiškai, rašyti Lietuvių dailės draugijos pirmininkui A. Žmuidzinavičiui. Tai turbūt patys ankstyviausi iš išlikusių A. Galdiko laiškų.

Skirmantė SMILINGYTĖ

Aš dar žinau vena seneli katras teip pat
gražei skombina ont konklių.
Kryžių aš jau surinkau 8 kartonus. Būčiau
surinkes daugiau kad ne litus ir mano tum-
sulei teva katrye liep muni dirbti darbus
kartu so somdininkais, no aš jų mažai
teklausau. Aš teplioju teip pat ir etiudus
ir dirbu mažus piešinelius iš gamtos.
Pas mus ira dar labai daug tipų Lietuvių
senelių, katrei ira labai įdomi.

Dovanokite mon, kad teip skubiai aš rašiau
ir Tamstą trukdinu
su pagarbu Adomas Galdykas

koke ten senele, o tas senelis taip pat nu koke ten dar senele. Ton kanklių senumą paaiškena ir tas, kad jos yra dirbtos su naminimis vinimis. Aš jas biški gavau restauriroti, kad mažasbuvau jas apmaliavojau ir išlaužiau nekurius pagražinimus, no dabarčiou jus atmeniau ir apent pagražinau.

Il b suradau pas senelę, katra tur 60 metų. Ja pasakoje, kad maža būdama gavusi nu savo dedes senele. Tos konkles taip dirbtos su namenemis vinimis iš anžola mede. Turiu dar žinomas strelbas lažes, katru yra pagražintas su labai gražes ornamentas. Už tas lažę tas žmogelius nor po 1 rub. Aš nežinau, ar galįs pirkte. Aš veną čia nupaišiau, ali nepasiseke iš greituma, o ontra nebegaliu atminte gera. Ant ontrouje lažę teip pat yra išpjaustytas žaltis, snape katro yra egle su pagražinimas.

Aš suradau veną liktorių. Jis yra dirbtas vena žemaitele poudininka iš mole ir apleitas su glazuriu. Tas liktorius tur pavyzdį onžoula viršunes, katro yra 3 gondrenes, 2 iš anų tupia gondra, o trečioje yra del žvakes, žemiau gondrinių yra 2 špokenyčios, ant katromis tupi špokai; biškį žemiau gondrinyčių yra bitių aulis, labai gražus. Iš ontros puses aule stovi peleda, žemiau aule sed senelis bitsergis ir rūka pypkę. Tas yra stebėtinas daiktas savo gražumu. Jis reiškia gyvenimą lietuvių. Tas liktorius tur apie 30 metų. Po tam turiu daug ornamentų, išpjautų iš mede, katrus radau senoj koplyčioj.

Meldžiu Tamstos patarti, ar galiu siųsti į Dailės draigije senus šventųjų stovilas? Jeigu galiu, tad meldžiu patarti, kokios yra svarbesnes. Pas mus jų yra labai daug.

Ant Šventos Traices jomarke aš matiau veną žmogelių, katras grajeie karto ant konklių, dūdelių, būgnele ir dar ant veno instrumento, katras yra padetas ant galvos. Jis labai graže grejeje. Dar negana to, jis ant galvo atsistojęs grajeie ant konklių. Jis labai stebėtinas žmogus ir kon pagrist, ton toi sugrajei.

Aš mislinu, ar negalėtų ton žmogelių nusiųsti ant busentios Petrapile *kustarnuju vystavku* (Šie du žodžiai parašyti rusiškai.-Red.) Gal Tamstos atsimenate du malorusu, katrei grajej ir labai daug pinigų užgrajeje ont šiometines parodos. Kodel mes, Lietuvę, negalime nusiųsti tokį žmogelių. Aš jo pavardę sužinojau. Jis gyven nug manęs už 16 verstų.

Aš dar žinau veną senelį, katras taip pat gražei skombina ont kanklių.

Kryžių aš jau surinkau 8 kartonus. Būčiou surinkęs daugiau, kad ne litus ir mano tumsulei teva, katrie liep muni dirbti darbus kartu so somdininkais, no aš jų mažai teklausau. Aš teplioju teip pat ir etiudus ir dirbu piešinelius iš gamtos.

Pas mus yra dar labai daug tipų lietuvių senelių, katrei yra labai įdomi.

Dovanokite mon, kad teip skubiai aš rašiau ir Tamstą trukdinu.

Su pagarba Adomas Galdykas

počt. stan. Škudij (Koven. gub.)
Masiadskaja volostj
Soda Giršinai
Meldžiu douti man atsakymą

LLMA. F 33. Ap. 1. B 21. L 283-284 a.p.

NUORODOS:
1. Greimas A.J. Adomas Galdikas // Greimas A.J. Iš arti ir iš toli. - V., 1991.
2. Pasikalbėjimas su Adomu Galdiku // Margutis. - 1964. - Rugsėjis.
3. Andriušis P. Audrų sūnus - Adomas Galdikas // Žiburėlis. - 1944. - Nr. 1-2.
4. Andriekus L. Galdikas svetimose žemėse // Adomas Galdikas. - Bostonas, 1975.
5. Adomas Galdikas // Aidai. - 1968. - Nr.8.
6. LLMA. F 61. Ap. 5. B 12.
7. LLMA. F 33. Ap. 1. B. 27,29.

Petrapilis (1913 05 08)

Gerbiamasis Pone!

Būkite taip meilingi išklausyti šin mano prašymą: Tamsto prižadejot barono Štiglica muzejuje man padovanoti albomą lietuvių kryžių.[x] Aš Petrapilieje nikaip su Tamsta nebegaliejau susitikti ir užtat meldžiu Tamstos, ar negalietumėt atsiųsti jį man per pačtą. Jis man neatbūtina yra reikalingas del to, kad aš noriu per vakancijas ne tikta rinkti daiktus, dar noriu ir paišyti kryžius, o pas mus yra daug kryžių, katrie yra panaši į kryžius, nupaišytus Jeruševiču ir del to aš nenoriu antrą kartą juo berisavoti.

Jegu Tamsto negalite padovanoti, tad meldžiu bent paskolinti, o grįždamas į Petrapilį aš Tamsta sugranžysiu /.../

Su pagarba A. Galdikas

LLMA. F. 33. Ap. 1. B 27. L 48 a.p.

(1913 06 13)

Gerbiamasis pone!

Ačiou Tamstai už Albomą. Aš jau nekek kryžių surinkau. Teip pat surinkau ir daiktų del muzejaus, ali nežinau, ar vertes siųsti, del to, kag gal jau tokių daiktų yra muzejuje.

Turiu dvi senas konkles. I a turi daugiau kaip 80 metų. Mano tevas, katras tur 69 metus, pasakoje, kad jis gavęs nu

x 1912 m. Lietuvių dailės draugijos išleistas A. Jaroševičiaus "Lietuvių kryžių" albumas.

KULTŪRINĖS EVOLIUCIJOS TĘSTINUMAS

Margaret MEAD

ANKSTYVŲJŲ KULTŪRINIO PERDAVIMO FORMŲ SĄLYGOS

Kultūra gali būti suprantama kaip procesas, kurio metu žmogus susikuria gyvenimo sąlygas ir sugeba gerinti jas, išsaugodamas ir modifikuodamas ankstesnių kartų pasiekimus, mokydamas vėlesnes kartas, perimdamas kitų žmonių grupių atradimus, atrasdamas naujus dalykus, kurie taip pat tarnaus ateinančioms kartoms. Žodis kultūra bus naudojamas būtent šia bendrąja prasme ir apibūdins kultūrą kuriančios žmonių rūšies elgesio procesą. Siuksų, baliečių, bušmenų ar XIV amžiaus Škotijos **kultūros** - šie terminai bus naudojami istoriškai unikaliam išmoktam tam tikros visuomenės elgesiui apibrėžti. Terminas **visuomenė** apibūdins didžiausią politinės autonomijos vienetą, pripažintą tam tikrame kultūriniame lygyje. Žmonės, pragyvenimui renkantys miško gėrybes, sudarytų visuomenę, jei turėtų apibrėžtą nuosavybės teisę į tam tikrą teritoriją, bet jie dar negina jos organizuotai kariaudami; miškinės dirvoninės žemdirbystės laikais visuomenės apibrėžimas apimtų tautelės, kurias skiria tai, ar jos žudo karo metu, ar vedinos kitų tikslų; šiuolaikiniame pasaulyje tokios visuomenės pavyzdys būtų nacija. Visuomenės viduje esančių geografinių regionų, klasių ar religinių bei profesinių grupių kultūriniai skirtumai bus vadinami tos visuomenės kultūros **variantais**.[1]

Kultūra, tam tikra prasme žmonėms būdingas metodas išspręsti išlikimo, kitimo ir praeities tęstinumo problemas, yra abstrakcija, suformuluota stebint įvairias kultūras.

Tokia abstrakcija gali būti pasiekta tik stebint tam tikros kultūros narių tam tikrus veiksmus arba artefaktus, išsaugojusius ankstesnių veiksmų rezultatus. Kai kurie mokslininkai dažnai priekaištauja kultūros antropologams, kad jie aiškiai neatskiria kultūros kaip abstrakcijos nuo kultūros kaip "galimų pasidalyti vertybių". Dėl šio neaiškumo dažnai kyla nesusipratimų.[2] Pasidalytinos vertybės gali būti klasifikuojamos pagal iškeltą problemą. Huxley's laiko naudingais Bidney'o terminus - *artifacts* (artefaktai, žmogaus rankų darbo rezultatai), *sociofacts* (socialinės veiklos rezultatai) mentifacts (protinio darbo rezultatai)[3], ir, žinoma, mums reikia abstraktesnių kategorijų negu tradicinės - "socialinė organizacija", "religija", "materialinė kultūra", - kuriomis naudojosi ankstesnieji etnografai, atlikdami savo tyrimus. Vis dėlto svarbiausia, įvedant šias kategorijas, yra išeities taškas. Giminystės sistema kultūroje A yra visuomenės A narių elgesio realybė, kokį būdą besirinktų mokslininkas, abstraktindamas stebimą visuomenės A narių elgesį. Jei laikysimės šio principo, nereikės tokių diskusijų, apie kurias skaitėme Buettnerio - Januscho straipsnyje apie Boaso ginčą (1887) su Otisu T. Masonu ir J. Wesley Powellu, kuriame Boasas pabrėžė empirinių duomenų išlaikymo svarbą. [4]

Pabaiga. Pradžia Nr.5

Kultūrinis elgesys - tai elgesys, kuris buvo išmoktas ir gali būti perduodamas. Naudojant kompiuterio analogiją, tai būtų įvestas į žmogaus organizmą elgesys, o ne įgimtas. (Bet tai, žinoma, pernelyg neapibrėžta analogija, nes gyvas organizmas dalyvauja mokymesi). Mes įpratę naudoti terminą *biologiškai nulemtas*, kai norime apibūdinti elgesio būdus, būdingus žmonių rūšiai, ir *išmoktas elgesys*, kai kalbame apie tam tikrų kultūrų nariams būdingą elgesį. Deja, toks terminų naudojimas apsunkina mūsų diskusiją. Įprasta sakyti, kad žmogus - tai kultūrą kuriantis gyvūnas. Šiame teiginyje sugebėjimas kurti kultūrą - kas reikštų mokėjimą sukurti susižinojimo sistemą, pasidirbdinti įrankius ir juos naudoti ir t.t., - yra traktuojamas kaip charakteringas rūšiai genotipinio elgesio faktas, kuris nepriklauso nuo mokymosi. Verčiau reikėtų sakyti, kad **Homo Sapiens** - tai rūšis, kuri gali išlikti tik žmogaus sukurtoje aplinkoje, kur žmogaus priklausomybė nuo kultūros yra rūšiai būdingas reiškinys. Toks teiginys sujungia biologiškai duotas sąlygas, kai kūdikis gan ilgą laiką visiškai priklauso nuo suaugusiųjų ir aplinkos, su genotipiniais smegenų, akių, rankų ir kt. sugebėjimais, kas įgalina išmokti kultūrą, veikti joje, ją išlaikyti, keisti ir kartais net peržengti jos ribas. Tuomet būtų galima sakyti, kad žmogus yra *kultūroje gyvenanti* būtybė. Žmogus kūdikystėje labai priklauso nuo vyresniųjų išmokto elgesio. Ši priklausomybė savo sudėtingumu skiriasi nuo kitų organinių būtybių priklausomybės nuo motinos globos ir grupinės apsaugos. Biologiškai įgimta žmogaus savybė yra tik sugebėjimas išmokti, o mokymo sugebėjimai yra įkūnyti kultūroje, o ne kokiame nors rūšiai būdingame elgesyje.

Terminas **kultūrinis perdavimas** apima įvairias kultūrai būdingas veiklos sritis, kurias galima suskirstyti į sugebėjimą išmokti, sugebėjimą mokyti ir sugebėjimą įkūnyti žinias į tokias formas, kad jas galima būtų perduoti per atstumą ir laiką. Turimomis žiniomis, paprasčiausios kultūros, sakykim, tokių tautų kaip Australijos dykumų gentys, bušmenai, Andamanų salų gyventojai, eskimai,[5] kurie neužsiėmė žemdirbyste, o priklausė nuo medžioklės ir maisto rinkimo ir užėmė tik tokią teritoriją, kuri reikalinga išlikimui, - net tokios kultūros jau turėjo išvardintų sugebėjimų užuomazgas. Jie galėjo išmokti. Iš vyresniųjų vaikai išmokdavo kaip prasimaitinti, socialinės veiklos formą, mitų, vizualinių ir plastinių šokio ir piešinio formų. Be to, iš kitų kultūrų suaugusieji galėdavo išmokti naujų piešinio ar ginklų variantų. Jie galėjo išmokyti. Suaugęs narys galėdavo sąmoningai, tikslingai paaiškinti ar pailiustruoti tam tikrą procesą, išreikšti draudimą, pakartoti nusistovėjusius garsinius derinius, parodyti šokį taip, kad kiti galėtų to mokytis (išmokti).

Šie žmonės taip pat turėjo paprastas kultūrinio kodavimo priemones: įrankius, ginklus, namus (eskimai), piešinius dažais ir ant kailio, raižinius ant kaulo, kuriuos kiti galėjo atrasti, atpažinti ir atkartoti. Australijos abori-

genai galėjo konceptualizuoti ir užkoduoti abstrakčia forma kai kuriuos kultūrinio elgesio aspektus, pavyzdžiui, vedybų ir kilmės taisykles. Klasikinis Kariera genties pavyzdys rodo, kaip keturios vedybų "klasės", reguliuojančios vedybas ir kilmę, susisieja taip, kad sudarytų ratą. Vedybų ir kilmės taisyklės Kariera gentyje, aprašytos Radcliffe'o - Browno,[6] parodytos šioje lentelėje:

Tėvas	Motina	Vaikas
Banaka	Burung	Palyeri
Burung	Banaka	Karimera
Palyeri	Karimera	Banaka
Karimera	Palyeri	Burung

Kai dvi skirtingos Australijos gentys susitinka, jos sugeba išsiaiškinti, kaip vienos grupės vedybų klasės atitinka kitos grupės vedybų klases.

Primityviausios ligi šiol išlikusios tautelės jau turėjo visus esminius kultūros kaip bendravimo sistemos elementus, net jei pirmo susidūrimo su europiečiais metu jos dar nebuvo nei išradusios, nei įsisavinusios, nei pasiskolinusios tokių veiklų kaip žemdirbystė, gyvulių auginimas, laivininkystė, metalų apdorojimas ar ratinis transportas.

Būtent šis primityvių tautelių bendravimo sistemos išbaigtumas vertė antropologus manyti, kad yra kažkas iš esmės nesukaupiamo tame vadinamajame nukrypime - "nematerialioje kultūroje". Antropologai iš patirties žinojo, kad primityviose tautelėse gyvena tokie patys žmonės, kad tai, ką galima išreikšti bet kuria kalba, galima pasakyti ir jų kalba, tik reikia kantraus, išraiškingo ir išradingo pašnekovo. Jie juto, - jei energijos panaudojimo srityje taip atsilikusiose nuo mūsų žmonių grupėse esama esminių kultūros bruožų, tai netechniniame kultūros sektoriuje evoliucijos nebuvo. Susižinojimo ir socialinių struktūrų sistema laikinai suklestėjo tik tam, kad ją pakeistų kita sistema, kuri gal buvo tvirčiau surėsta, bet iš esmės atitiko ankstesniąją - dar viena žmonijos istorijos atkarpa, kur nėra pažangos, tik ciklinis pasikeitimas. Vis dėlto šis požiūris kito stebint, kaip evoliuciniai pasikeitimai moksliniame sektoriuje sąlygoja simbolinių struktūrų pasikeitimus.[7]

Jei mes pamėgintume atsigręžti į dabartines primityvias tauteles ir pasiremti, iš vienos pusės, archeologiniais liudijimais, iš kitos - primatų elgesiu, tai galėtume įsivaizduoti įvairias pirmtakų būsenas, kai organinės būtybės, stačios, mokančios sumaniai elgtis su akmeniu ar lazda, dar nesugebėjo įkoduoti informacijos apie įrankio naudą, kad, nesant naudotojo, kitas galėtų tą įrankį atpažinti. Taip pat galima nuspėti periodą, kai dalį garsinių ženklų stabdė genetiškai sąlygoti morfologiniai ribotumai. Vis dėlto organinės būtybės galėjo išmokti atpažinti tiek genetiškai gabesnių, tiek kultūrinį turinį sukaupusių būtybių garsines sistemas.

Tokioje hipotetinėje aplinkoje svarbu atsižvelgti į tai, kad greta aptariamos grupės narių gali egzistuoti menkesnių sugebėjimų būtybių arba toliau pažengusiųjų grupės. Kaimyninė stebima grupė gali aptikti įprotį, naudojamą žemesnėje bendravimo pakopoje negu aptariamos grupės, ir jį nukopijuoti, bet atliks tai žymiai rafinuočiau.

Paskutiniai japonų beždžionių (Macaca fuscata) tyrinėjimai, plačiau apžvelgiantys naujų maitinimosi įpročių formavimą, pateikia išsamų tokios hipotezės paveikslą.[8] Šios beždžionės išmoko ėsti bulves, po to įvedė naujovę jas nuplauti. Šis veiksmas, kurį pirmiausia atliko viena iš beždžionių, paplito visoje grupėje. Vėliau grupelė prie jūros pradeda plauti bulves sūriam vandeny. Ir štai keletas beždžionių tai pakartoja. Vienos beždžionės sugebėjimas atskirti sau pasirinktą maistą galėjo pastūmėti kitas mėgdžiojant išmokti plauti bulves sūriame vandenyje. Hominidae grupė, mokanti veiksmingesnių susižinojimo būdų, galėjo pamatyti beždžiones, plaunančias bulves sūriam vandeny, ir grįžusios perduoti šį įprotį, pamėgdžiojant ar kalbos pagalba, kitiems savo rūšies nariams. Tokiu būdu pastebėti veiksmai galėjo tapti labiau išsivysčiusios grupės išmoktos veiklos dalimi.[9]

Jeigu aplinkoje yra rūšis, esanti aukštesnėje išmoktos elgsenos pakopoje, ji gali iš esmės pakeisti kitos rūšies sugebėjimą mokytis, turtinti išmoktą veiklą, pilniau panaudoti rūšiai būdingus gabumus. Šį faktą iliustruoja labai išvystytas parijų šunų elgesys Rytų miestuose, kurį Boasas citavo kaip gyvūnų kultūros pavyzdį.[10] Gatvių padalinimas į "kvartalus", santykiai tarp šunų savininkų, - visa tai yra kultūros reiškiniai. Šioje žmonių sukurtoje aplinkoje šunys sugeba diferencijuoti savo elgesį pagal grupes ir perduoti šiuos žmonių suformuotus santykius [11] kitiems šunims toje vietovėje ar netoli jos.

Tokių atvejų tyrinėjimai padeda atskleisti skiriamuosius kitų rūšių vystymosi ypatumus, būdingus kultūriniam perdavimui. Kikilių (Fringilla coelebs) atvejis parodo ypač įdomų giesmės išmokimo, esant įvairiose bendruomenėse, pavyzdį. Šios paukščių rūšies pagrindinis giesmės motyvas atrodo esąs įgimtas, o jos vystymosi nepaveikė kitų rūšių paukščių kaimynystė. Tačiau kikiliai gali įjungti svetimas gaidas į pogiesmį (kas tikriausiai padeda tikrajai giesmei). Pilnas teisingos giesmės išvystymas priklauso nuo patyrusių kikilių dalyvavimo - tai ypatybė, kurią paukščių mylėtojai jau senokai naudoja, treniruodami jaunus paukštelius, - varžybose su specialiai parinktais suaugusiais paukščiais. Kai eksperimentatoriai atskyrė kikilius nuo kikiliukų spalio-gegužės mėnesiais, kikiliukai atgamino teisingą giesmės motyvą (neabejotinai labai anksti išmoktą), skyrėsi tik kai kurie elementai, pagal buvimą bendruomenėse. Sekantys eksperimentai su dirbtinai išaugintais kikiliais parodė, kad, izoliavus juos nuo kitų paukščių, kiekviena kikilių bendruomenė išvystė visiškai vienodą, tik jai būdingą motyvą[12].

Taip pat stebina žiurkių ir kitų rūšių, kurias tyrinėjo Richteris, gabumai pasinaudoti šiuolaikinio žmogaus mokėjimu išgauti ir susintetinti biochemines medžiagas, o juk tai buvo atrasta tik paskutiniame amžiaus ketvirtyje[13]. Tiek laboratorinių, tiek laukinių, iš dalies parazitinių, kitos rūšies būtybių stebėjimai rodo "kultūrinio perdavimo" veikimo sudėtingumą. Yra daug būtybių rūšių, kurių gabumai išmokti smarkiai pralenkia sugebėjimą perduoti tai, ko jie yra išmokę. Lilly delfinų laboratorijos[14] stebėjimai atveria naujas sferas žinių išmokimo ir perdavimo sugebėjimų tyrimams.

Verta turėti galvoje ir besikeičiančio žemės paviršiaus pasekmes, kai dėl žmogaus veiklos ir jos sukeltų padarinių, tokių kaip gaisrai, keitėsi sausumos kontūrai, miško danga, pievų prigimtis, augalų ir gyvūnų rūšys. Reikia prisiminti, kad, žmogui prisitaikant prie kintančios aplinkos, vabzdžių ir žuvų gyvenimo pakitimams žmogaus veikla taip pat turėjo didelės įtakos[15]. Šioje ilgoje tarpusavy susijusių pasikeitimų grandinėje žmogus sugebėjo mokytis iš kiekvienos gyvojo pasaulio dalelės. Pavyzdžiui, plaukiančios žuvies elgesys padė-

jo sukurti povandeninį laivą, paukščio skrydis - lėktuvą; savo ruožtu, lėktuvo ir povandeninio laivo tyrinėjimai padeda stebėti paukščius ir žuvis. Kartais žmogaus pastangos prijaukinti ir dresiruoti gyvūnus suteikia jam naujos patirties, kurią jis panaudoja mokydamas vaikus ir modeliuodamas mokymą. Šunų, arklių, liūtų dresiruotojų pamokos sąlygojo "vaiko užsispyrimo palaužimo" ar "vaiko atskyrimo nuo namų" idėjas. Tokie gyvūnų mokymosi stebėjimai ir patirtis gali pakelti mokymą į aukštesnę pakopą, kaip kad Gertrude Hendrix pasinaudojo arklių pastabumo ypatumais, mokydama vaikus aukštesnės matematikos[16].

Grįžtant prie kultūros perdavimo, būtina pabrėžti, kad žmogaus sugebėjimas mokytis tėra vienas šio proceso komponentas, o mokymosi rūšių yra daug, ir kiekviena priklauso nuo mokymo stiliaus. Mokytis galima mėgdžiojant mokytojo kažkada išmoktus veiksmus, kai mokytojas sąmoningai nemokina. Tai paprasčiausias apibrėžimas, kurį priėmė pirmieji antropologai, tyrinėdami kultūras. Buvo manoma, kad kultūra turtėja prie jau turimo pridedant naujoves ir skolinantis iš kitų kultūrų, o jaunuoliai mokosi mėgdžiodami.

Didžiumą tokio mokymosi, anot Boaso, tapo "automatiška"[17]. Ši sąvoka apytikriai sutampa su psichoanalitine "priešsąmone" ir yra priskiriama tokiems elgesio tipams, kurie nėra sąmonės dėmesio centre, o jų periferinė pozicija priklauso nuo fakto, kad jie niekada nebuvo įvesti mokymosi metu į sąmonę, - nei tam, kad suvaldytų, nei kad išplėstų mąstymą.

Bet net jei kultūrą reikėtų tyrinėti iš automatiško mokymosi taško, nekreipiant dėmesio į kitus metodus, vis vien reikėtų apibrėžti kiekvienai kultūrai sferą, kurioje yra paprastas mėgdžiojimas, ir tą, kurioje sąmoningas proceso atpažinimas patvirtinamas žodžiu arba elgesiu.

Tokie kiekvienai kultūrai būdingi įgūdžiai kaip eisena, sėdėjimas, stovėsena gali būti perduoti paprasčiausiai mėgdžiojant. Kultūroje, kur vyro ir moters laikysena beveik tokia pati, jos sąmoningai mokytis nė nereikia. Bet jei laikysena per apeigas ir kasdienėje veikloje skirtinga, jei vyrų sėdėjimo būdas skiriasi nuo moterų, prireikia ir sąmoningo mokymosi. Galima identifikuoti lemiamus elementus. Pavyzdžiui, vienur teisinga moters sėdėjimo maniera gali būti patraukus kojas po savimi ir truputį į šoną, o vyro - sukryžiavus kojas. Berniukus ar mergaites auklės palytėjimu arba žodžiu, bet dauguma pataisymų bus: "Mergaitės, nesėdėkit taip!" arba "Sėdėk kaip vyras!". Kai kritiškai nusiteikęs auklėtojas gal net neturi žodžių šiems skirtumams apibrėžti, "taisyklingai" sėdinčių modelių - vyrų ir moterų - pavyzdys yra pagrindinė nuoroda. Ankstyvojoje žmogaus kovoje kuriant kultūrą nepritarimas tapo viena iš pirmųjų mokymo savybių. Vėliau atsiranda sugebėjimas žodžiais apibūdinti kultūros požiūriu taisyklingą laikyseną - kaip klūpoti, lenktis, stovėti tiesiai ir t.t., - ir šis sugebėjimas tobulėjo, drauge nurodant specifines teisingo ir neteisingo elgesio formas.

Kadangi žmogaus kūno savybių sistema glaudžiai susijusi su anatomine struktūra, fiziologine būsena ir sugebėjimu pagauti judesius, visuomenės nariai atpažįsta laikysenos - gestų sistemą ir be žodžių suvokia tai, kas už jos slypi. Angliškoji pastaba "stovėk tiesiai" teigia vertybes, kurias patvirtina tiek anglų geležinkelio stočių įrengimas be suolų, tiek ir dauguma kitų laikysenos bei moralinių nuostatų. Amerikiečiai, pavyzdžiui, sako: "Nuimk naštą nuo savo kojų" (pažod. vert.). Gi anglų požiūris į atsipalaidavusius amerikiečių kareivius, ramstančius sienas, lyg jos būtų suolai, anglų stočių laukiamuosiuose, yra ganėtinai niekinantis. "Apsileidęs", "išgveręs", sakytų jie.

Neseniai Birdwhistellio ir jo kolegų atlikti tyrinėjimai parodė, kad elgesį galima pilnai sumodeliuoti ir visiškai nuspėti, net jei jis nebus išreikštas žodžiais, nė sąmoningai išmoktas, net jei jo netraktuosime kaip "elgesio"[18]. Šiandien, kai įmanoma atlikti tikslią lingvistinę - kinezinę (Kinezika - sisteminis mokslas, nagrinėjantis santykį tarp kūno judesių (mirktelėjimas, gūžtelėjimas, paraudimas etc.) ir komunikavimo vieno su kitu - Vert.) analizę, jau galima detaliai parodyti, kas įvyksta, pavyzdžiui, per 2-3 sekundžių motinos ir vaiko pokalbio epizodą.

Mes galime manyti, kad ankstyvojo periodo žmonės mėgdžiojo nemokomi, kad mokymas tebuvo teisingo elgesio demonstravimas ir blogo elgesio pasmerkimas. Visos vėlesnės atpildo ir bausmės formos galėjo vystytis kartu su gyvūnų prijaukinimu, perimant gyvulių prisitaikymo įgūdžius, arba, atvirkščiai, "žmogiškuoju keliu", - atsargiai paveikiant žodžiu arba "argumentais".

Visos aprašytos kultūros naudojo ir nesąmoningą mėgdžiojimą, kai tėvų ir vaikų santykiai savaime suprantami, ir sąmoningą sekimą, kai vaikai kuria žaislus pagal suaugusiųjų veiklą, arba suaugusieji kuria žaislus pagal savo supratimą ir remiasi gyvenimo pavyzdžiais. Tai matyti iš įvairių kultūrų žaislų tyrinėjimų.[19] Šiaurės Amerikos prerijose indėnai padirbdindavo vaikiško dydžio daiktus - mažučius vigvamus, lopšelius, ginkliukus, - kad vaikai turėtų "su kuo žaisti."[20] Kitose kultūrose vaikai be tėvų pagalbos perduoda vienas kitam savo žaidimų pasaulį, kuriame įvairūs suaugusiųjų gyvenimo aspektai vaidinami primityvokose vaikų sukurtose versijose apie suaugusiųjų kultūrinį bendravimą. Toks vaikų mokymasis, galima sakyti, yra sąmoningos pastangos išreikšti suaugusiųjų vaidmenį, nors suaugusieji galėjo jų to ir nemokyti. Vaikas taip pat gali turėti mažą suaugusiojo darbo įnagio ar ginklo kopiją, - maža mergaitė ant galvos neša mažą krepšį, berniukui duodamas mažas lankas ir strėlikės. Kasdien sekdamas paskui suaugusįjį, vaikas naudoja krepšį ar lanką ne žaidimui, o maistui nešti ir medžioti. Vaikai taip pat žaidžia su vaikiškais žaislais - aitvarais, sukučiais, ratukais ir kt. Suaugęs žmogus ar vyresnis vaikas parodo, kaip "žaisti" su žaislu, ir vaikas žaidžia. Arba vaikai paliekami sau su jų rakandais.

Šio tipo bendravime, kuris būdingas daugumai visuomenių, dar nėra atskyrimo tarp to, ko *vaikus būtina mokyti*, nes jie to *nežino*, ir tarp nusistatymo orientuotis į vaikų elgesį, t.y. jiems bežaidžiant išmokyti įvairių įgūdžių - plaukti kanoja, joti poniu, mesti ietį. Toks bendravimas parengia dirvą mokyklai, kurioje sąmoninga reikmė išmokyti tampa viršesnė už jaučiamą norą mokytis[21].

Tarkime, kad matome žmonijos istorijos periodą, kai suaugusieji jau sąmoningai jautė poreikį išmokyti ir parengė kažkiek įvairių suprantamų veiksmų sekančiai kartai - laikyti vaiką už rankos mokant jį vaikščioti, padėti jam vandeny, kol jis išmoks plaukti, kurti mokymo žaislus ar miniatiūras, - tik jie tada dar sąmoningai nesuvokė "suaugęs žmogus - vaikui" arba "suaugęs globėjas - supažindina" modelių. Situacijos, kai reikia išmokyti, suskirstė žmones į tuos, kurie žinojo, kaip padaryti tą ar kitą daiktą, ir kurie to nežinojo.

Kitas kultūrinio perdavimo komponentas, toks pat

svarbus ir visaapimantis kaip ir kartų mokymo ir mokymosi veikla, yra sugebėjimas skolintis iš gretimos grupės kultūrinio palikimo. Todėl skirtumo tarp *mes*, kurie darome šitaip, ir *jie*, kurie daro kitaip, įvertinimas yra būtina sąlyga sąmoningam kultūros fragmentų sujungimui į visumą, idant galima būtų joje veikti. Suvokimas, kad kita žmonių grupė kalba skirtingai ir nesuprantamai, gali tik padėti ją klasifikuoti kaip "ne tokie kaip mes", arba, priešingai, priversti pripažinti, kad gali būti kultūrinės bendravimo sistemos, vadinamos "kalba", ir kad ši kita grupė kalba skirtinga kalba. Supratimas, kad vaikai išmoksta kalbos iš tėvų, ir kad tai nėra neatskiriama žmogaus ypatybė, gali atsirasti tik tada, kai esi priverstas suvokti, jog kaimyninė tauta kalba skirtinga kalba, ir patirti tai, išmokdamas bent kelis svetimus posakius. Pagrobtos moterys anksti perteikė tokią patirtį. Ta patirtis ne tik įgalino pripažinti faktą, kad egzistuoja kalbėjimas, kurį suaugusieji įvaldę, o vaikai - ne, bet taip pat, kad yra kalbos, sistemiškai skirtingos, kurios gali būti išmoktos. Naivus vidutinis amerikietis ligi šiol nesuvokia to pakankamai aiškiai. Daugelis amerikiečių mano, kad primityvių tautelių kalbos neturi gramatikos, arba nustemba išgirdę prancūziukus kalbant **taisyklinga** prancūzų kalba.

Naujojoje Gvinėjoje didžiuma tautelių, neturinčių tiksliai apibrėžtų sienų, kalba viena kitai nesuprantamomis kalbomis. Tarp susispietusių kaimelių, kalbančių viena ar kita kalba, yra kaimų, kur lingvistinė padėtis neaiški, bet žmonės "girdi" kaimyninių grupių kalbą, nors ir negali ja kalbėti. Čia vėl sugebėjimas išmokti eina pirmiau sugebėjimo mokyti. Palyginimui, Amerikoje kalbos mokymo teorijos yra pranokusios kultūriškai pagrįstą galėjimą išmokti svetimą kalbą. Deja, faktiškai pasiektas toks mokymo lygis, kur sisteminių skirtumų suvokimas, kažkada palengvinęs mokymąsi, gramatikų rankose tapo kliuviniu išmokimui.

Panašūs paradoksai pastebimi visose kultūrinio perdavimo priemonių vystymosi eigoje. Elgesys negali būti sąmoningai perduodamas be tam tikro abstrakcijos laipsnio. Reikia atskirti vaidinantįjį nuo jo vaidinamos elgesio formos. Žmogus negali patikėti, kad tėvo meistriškumą, kuris atrodo neatsiejama tik jo, ir niekieno kito, savybė, įgys kažkas kitas. Tai lygiai taip pat liečia ir elgesį, priskiriamą kuriai nors lyčiai ar grupei, - pavyzdžiui, "ritmo pajautimas" kartais priskiriamas amerikiečiams, kilusiems iš Afrikos. Kol gretimos genties namo stilius, kovos metodas, šokis ar apeigos bus laikomi jos narių fizinio būvio dalimi, tol jie nepaplis. Žinoma, pagrobta moteris gali išmokti pagrobėjų kalbos, išmokti pinti jų stiliaus kilimėlį ir pašokti jų šokį, bet ji jau tampa viena iš jų. Sekantis žingsnis, kuriame tauta A skolinasi kurį nors elgesio punktą iš tautos B, reikalauja besąlygiškai pripažinti, kad toks elgesys buvo išmoktas tų, kurie jį dabar rodo, ir todėl gali būti ir kitų išmokstamas.

Pripažinimas, kad tam tikras elgesys yra išmokstamas, gali tapti vieno ar dviejų žmonių, platinančių jį, kultūrinės sąmonės dalimi. Pagal tai jį pavadinsime bruožu. Bruožas yra kultūros vienetas - ugnies užkūrimas, įnagio dirbimas, krepšio pynimas, apeigos atlikimas, - kuris gali plisti iš vienos kultūros į kitą, nepriklausomai nuo elgesio komplekso, į kurį jis yra įtraukiamas. Kartais etnografai apibrėžia kultūrą kaip bruožų sankaupą.[22].

Toks apibrėžimas, ypač kai jis suderinamas su kiekvieno bruožo paplitimo žemėlapiu, sudaro įspūdį, kad kiekviena kultūra yra paprasčiausiai duomenų, atrinktų iš platesnio turimų duomenų sąrašo,rinkinys. Tačiau būdingų bruožų pasiskirstymas pateiktame plote gana tiksliai atspindi kultūrinės sąmonės būklę: kas gali paplisti, išmokant kitus ir "parduodant" kitoms tautoms, arba kitiems patiems išmokstant, perkant ar pavagiant, ir kas negali paplisti.

Pažymėtina, kad nusistovėjęs terminas paplitimui apibūdinti yra "skolinimas", tarsi etnografas abejotų dėl tikslaus bruožo statuso. Jei įmanoma pirkti, tai imamas be užmokesčio bruožas, turbūt, tik skolinamas. Tokiu pat keliu atėjo lingvistinis žodžių, perėjusių iš vienos kalbos į kitą, terminas - "skolinys", kuris atspindi požiūrį, kad žodyno vienetai priklauso vienai kalbai, o kita kalba gali tik pasiskolinti.[23].

Kultūros nevienodai lengvai suvokia savąją sistemą kaip išmokstamą ir išmokomą ir yra nevienodai imlios kitų kultūrų bruožams. Susiduriant skirtingų technologinių lygių kultūroms, aukštesnės kultūros nariams gali būti aišku, kad metodai, kuriais jie dirba ir drėkina žemę, sėja ir pjauna, yra žmonių išrasti ir lengvai išmokstami, o žemesnio technologinio lygio nariams tai nėra savaime suprantama. Kai Dobu genties žmonėms buvo parodyta, kad misionieriai augina batatus be magijos pagalbos (dobuaniečiams daržo magija būtina), jie paprasčiausiai atsisakė patikėti, kad derlius tinkamas vartoti.[24] Naujosios Gvinėjos čiabuvis taip pat nesuvokia ribos, iki kurios techniniai bruožai gali plisti, prašydamas europiečio "išmokyti" jį padaryti popierių ir stiklą. Europiečiui sunku išaiškinti, kad nors jie naudoja popierių ir stiklą ir iš tikrųjų atstovauja aukštesnei techninei kultūrai, kurioje žmonės žino, kaip pagaminti popierių ir stiklą, - jis pats visiškai nesugeba jų padaryti ir negali to išmokyti kitų.

Ši mūsų medžiaga teigia, kad kiekviena kultūros grupė turėtų konceptualiai nuspręsti, kuriuos bruožus būtų naudinga platinti, o kuriuos ne. Tam reikalinga daugiasluoksnė tipologija, kuri ligi šiol nėra išplėtota, bet kurią jau galima būtų sudaryti naudojant kompiuterius.

Tauta, kuri semiasi patirties iš švento mitinių protėvių sukaupto lobyno, nuo pradžių pradžios iki dabartinio labiau dvasinio negu biologinio giminės pratęsimo, traktuoja kultūrą kaip tik jai savybingą, kaip savo kultūrinės savasties dalį. Tokia tauta, žinoma, neskubės pasinaudoti savo kaimynų naujovėmis. Dar daugiau, jei tokia tauta susidurs su tauta, turinčia daug sudėtingesnę technologiją, prie kurios ji negalės prisitaikyti mokydamasi dalimis, ji, tikriausiai, ne tik nepasieks pažangos, bet netgi stengsis primityviau prisitaikyti, nes atras būdų nesimokyti iš kitos kultūros.[25] Toks negalėjimas prisitaikyti gali net priversti vietinius gyventojus pasitraukti iš savo ploto, kurį užvaldo aukštesnės kultūros atėjūnai, kaip kad Rytų Bolivijos Siriono[26] ar kitų Pietų Amerikos miškuose gyvenančias tauteles. Arba - amerikiečiai niekino užsienio kalbą, kuria kalba persikėlėliai. Anot jų, emigrantai, kalbėdami "darkyta anglų kalba", demonstruoja savo nepilnavertiškumą ir todėl negali būti laikomi lygiaverčiais amerikiečiais. Neprisitaikymas taip pat sąlygoja savęs nuvertinimą, kai technologiškai atsilikusi ir politiškai kitiems pavaldi tauta priima aukštesnės kultūros vertingumą ir save traktuoja kaip "nesugebančią" išmokti, ką išmoksta "europiečiai", "baltieji" ar "japonai".[27] Naujoji Gvinėja galėtų būti pateikta kaip zona, kurioje kultūros kaip mokymosi elgesio konceptualizacija vystėsi mažai nutuokiant apie skirtingus kelių genčių sugebėjimus išmokti ir neatkreiptas dėmesys į ypatybes, kuriomis tokie bruožai kaip keramikos **naudojimas** skyrėsi nuo keramikos **gamybos**, o šie savo

ruožtu skyrėsi nuo vedybų papročio vesti tėvo sesers dukterį. Sepik Aitape regione bet kuris kultūros pavyzdys gali būti parduotas ir nupirktas. Įsigiję kultūros bruožą, iš vienos pusės suinteresuoti jį panaudoti ir pritaikyti, iš kitos - parduoti jį tiems, kurie tuo istorijos tarpsniu neturi tokių daiktų, techninių procesų ar kultūrinių institucijų.[28]

Kiekvienas žinomos kultūros, nuo paprasčiausios iki sudėtingiausios, vertinimo matas turėtų būti jos sugebėjimas konceptualizuoti kultūrinį elgesį taip, kad jis būtų tinkamas tiek mokymui, tiek ir nebyliam mokymuisi, kad vyktų sąmoningas tikslinis kultūrinis skolinimas ar sąmoningas kultūros plitimas. Tai šiandien atsispindi požiūryje į perimamumą tokių politinių sistemų kaip komunizmas, arba demokratijos, ar religinės krikščionybės bei islamo sistemos, kurios kontrastuoja su Dalai Lamos institucija,ir Judaizmas, su pabrėžtu apeigiškumu, pilnai išreiškiančiu ortodoksinio Žydo visumą. Tai pastebima, kai vadovėlio nenaudingumas naujo tipo kompiuteriui maišomas su tikėjimu, kad tik įvedant žmogų, kuris naudosis kompiuteriu, į kompiuterizuotą kultūrą, galima išmokyti juo naudotis. Panaši sumaištis kyla skirtinguose abstrakcijų lygiuose, gerinant kitų tautų gyvenimo sąlygas: pavyzdžiui, ar kūdikius kitose šalyse būtina maitinti pienu, kaip pas mus, ar priimtini ir kiti maistingi pakaitalai.

Diametrialiai priešingas požiūris į kultūros abstraktinimą ir fragmentavimą, mokymą ir skolinimą, sutinkamas tarp individų, kurie gyveno keliose kultūrose. Atitinkamose sąlygose jie gali elgtis pagal kultūrą A ar kultūrą B, galvoti apie tam tikrus dalykus ta ar kita kalba, bet patys jie visai nesugeba abstraktinti, izoliuoti ar mokyti stiliaus elementų. 20-ame amžiuje sulyginus juos su ankstyvųjų amžių pagrobtomis moterimis, kurios imdavo kalbėti kaip jų pagrobėjai, jie atrodo kaip rafinuotos tų moterų kopijos.

Iš anglų kalbos vertė Gražina CIJUNELYTĖ

MEAD Margaret. Continuities in cultural evoliution. - New Haven and London: Yale University Press, 1968. - P. 36-53.

PASTABOS:

1. Mūsų visuomenėje studentai kartais kalba apie ligoninių "kultūrą", kariuomenės ar tam tikro šalies regiono žemesnių sluoksnių "kultūrą", nes kai kurios kultūrinės antropologijos sąvokos jiems atrodo naudingesnės negu kitos. Toks suvokimas, kai dėmesys koncentruojamas į vieną platesnės visumos specifinę grupę ar instituciją, trukdo apčiuopti skirtumus tarp kultūros kaip elgesio, perduodamo iš kartos į kartą, sistemos, kurioje biologinis socialinių grupių (mažiausiai trijų kartų, kurias sieja giminystė ar bendri bruožai) išbaigtumas yra esminė sistemos dalis, ir kitų išmokto socialinio elgesio formų. Socialinė grupė visuomenės viduje gali tik imituoti kultūrinio perdavimo metodus, absorbuodama emigrantus, priimdama karo belaisvius ar skatindama naujų narių priėmimą, todėl, man regis, būtų naudinga užfiksuoti skirtumą tarp dalies ir visumos. Tai yra, išskiriant grupės elgesį, geriau sakyti ne subkultūra, o pogrupiai, priklausantys visuomenei su įvairiomis tos pačios kultūros versijomis.

2. Žr. pvz.: Sidney Morgenbesser. Role and Status of Anthropological Theories. //Science. - 1958, ir šio straipsnio aptarimą: Gregory Bateson, Paul Bohannan, David E. Hansen ir Sidney Morgenbesser Letters: Anthropology Theories // Science. - 1959.

3. Julian S. Huxley. Evoliution, Cultural and Biological // Current Anthropology. - 1956. - P. 9; žr. taip pat: David Bidney. Theoretical Anthropology. - 1953. - P.33.

4. John Buettner-Janusch. Boas and Mason: Particularism versus Generalization // American Anthropologist. - 1957. Dėl pagrindo diskusijai žr.: Verne F. Ray Review of Franz Boas: The Science of Man in the Making, by Melville L. Herskovits // American Anthropologist. - 1955. Šios apžvalgos komentarą parašė A. L. Kroeber (The Place of Boas in Anthropology) ir Robert H. Lowie (Boas once more), Ray (Rejoinder) ir Murray Wax (The Limitations of Boas Anthropology), visi šie straipsniai pasirodė - American Anthropologist, 1956.

5. Franz Boas. The Central Eskimo, 1888; F. Boas. The Eskimo of Battin Land and Hudson Bay, 1901; A. P. Elkin. The Australian Aborigenes, 1954; A. R. Radcliffe - Brown. The Andman Islanders, 1922; apie bušmenus - Elisabeth M. Thomas. The Harmless People, 1959.

6. A. R. Brown (žr. Radcliffe - Brown). Three Tribes of Western Australia // Journal of the Royal Anthropological Institute. -1913. -P. 148.

7. David Rapaport. Technological Growth and the Psychology of Man, 1947.

8. John E. Frisch. Research on Primate Behavior in Japan // American Anthropologist. - 1959; Kinji Imanishi. Social Organization of Subhuman Primates in their Natural Habitat // Current Anthropology, 1960; Junichiro Itani. On the Aequisition Propagation of a New Food Habit in the Natural Group of the Japanese at Takasaki - Jama, Primates, 1958; Paul E. Simonds, The Japan Monkey Center // Current Anthropology. - 1962.

9. Čia man svarbu įvairūs perdavimo meistriškumo lygiai, ir aš spėju, kad pirmykštis žmogus savo kultūriniuose atradimuose naudojosi įvairiomis kitų organinių būtybių elgesio savybėmis.

10. F. Boas. Anthropology and Modern Life, 1928. - P. 66.

11. Boasas diskutuodamas palietė atvirų ir uždarų visuomenių ir priešiškumo svetimšaliui problemas; dabar žinoma, kad tarp miškuose gyvenančių artimų grupių pasitaiko ir kitų susijusių mokymosi elgesio tipų.

12. Apibendrinančiai Thorpe ir kitų eksperimento su kikiliais diskusijai žr. medžiagą: W. H. Thorpe. Learning and instinct in animals, 1963. -P. 400-401, 417-427.

13. C. P. Richter. The Self - Selection of Diets // Essays in Honor of Herbert M. Evans, 1943.

14. John C. Lilly. Man and Dolphin, 1961; žr. taip pat; Winthrop N. Kellogg. Porpoises and Sonar, 1961.

15. William L. Thomas, Jr., and others eds. Man's Role in changing the Face of the Earth, 1956.

16. Gertrude Hendrix. Learning by discovery // Mathematics teacher, 1961.

17. Žr. R. Benedict pastabas Boaso paskaitoms "Methods" // M. Mead. Apprenticeship under Boas // Antropology of F. Boas, 1959. - P. 38.

18. Ray L. Birdwhistell. Contribution of linguistic - Kinesic studies to the Understanding of Schizophrenia //Schizophrenia: An Integrated Approach, 1959; t.p. Birdwhistell. An Approach to Communication // Family Process, 1962.

19. M. Mead, Research on Primitive Children // Manual of Child Psychology, 1954.

20. G.B. Grinnell. The Cheyenne Indians, I. - 1923. P. 110-116.

21. M. Mead. Our Educational Emphasis in Primitive Perspective //American Journal of Sociology, 1943.

22. C. Wissleris savo darbe "Man and Culture" **kultūros bruožą** taip apibrėžia: -"Antropologijos tyrinėtojas pradeda genties kultūros studijas, susikaupdamas ties dviem klausimais. Jis gali pradėti stebėti, kaip vieną lazdelę trinant į kitą užkuriama ugnis, bet šis matymas yra suformuotas pagal specifinę schemą, matant veiksmą, atliekamą kaip bet kurį kitą rankų darbą. Vis dėlto nepakanka pasakyti, kad ugnis įkuriama trinant medžio gabalėlius; turi būti įnagių individualumas ir juos lydintys veiksmai, o įnagiai surinkti. Taigi ugnies kūrimo įnagiai, drauge su jų nuotraukomis ir lauko užrašais tampa objektyviu stebėjimo aprašymu. Tai yra, bent jau praktiniams tikslams, gentinės kultūros vienetas ir gali būti pavadintas bruožu. Šis terminas taip pat tinka ir elgsenos stiliui, ir bet kurioms kitoms sąvokoms. Taigi vyro, vedančio savo žmonos seseris, paprotį galima stebėti ir pateikti kaip genties kultūros bruožą. Iš to seka, kad gentinę kultūrą charakterizuos pastebėtų bruožų sąrašas ir kad vienos genties kultūrą nuo kitos atskirs šių bruožų skirtumai".

Apžvelgdamas "kultūros reikšmę" Wissleris pateikė tokią iliustraciją (p.2): "Mes sakome, kad eskimai turi savo kultūrą, nes iš kurio taško beapžvelgtume jų kasdienę veiklą, matysime vis naujus ir stebinančius įgūdžius, kurių nerasime kitose žmonių grupėse. Jie gyvena sniego namuose, naudoja ypatingas valtis, vadinamas kajakais, šliužia rogėmis, kurias traukia šunys, šildo namus ruonių taukų lempomis, vilki ypatingų stilių kailiniais drabužiais, jų svetingumo idėjos, tikėjimas dangaus kūnais, etiniai idealai, grožio standartai, nusikaltimo nustatymo metodai, vaikų auklėjimas etc. yra visiškai skirtingi nuo to, ką randame kitų tautų kultūrose. Todėl galima drąsiai teigti, kad yra eskimų kultūra". Wissleris pateikia apibendrinimą, bet išskaičiavimo stilius (labai plačiai aprašyti bruožai ir jų sankaupos) yra būdingas daugumai etnografų. Kompiliacijose (pvz: Handbook of South American Indians, ed. J.A. Steward, 1946-1959), kurios remiasi įvairiausiais šaltiniais, bruožų sąrašų aprašymai tiesiog neišvengiami, kad būtų galima pateikti principinį daugelio kultūrų palyginimo pagrindą.

23. Uriel Weinreich. Languages in contact, 1953.

24. Reo F. Fortune. Sorcerers of Dobu, 1932. - P.106-107.

25. Geoffrey Gorer. Himalayan Village, 1938.

26. Allan R. Holmberg. Nomads of the Long Bow, 1951.

27. Urbanization and Standard Language // Anthropological Linguistics, 1959.

28. M.Mead. The Mountain Arapesh. I. An importing Culture, 1938.

Apžvelgiant įvairias mito teorijas, galima kelti klausimą, koks yra ar galėtų būti galutinis mito studijų tikslas. Ar mito ištakos bei geografinis atskirų mitų paplitimas yra pagrindiniai mitologo tyrimų tikslai? O gal pirmenybę reiktų atiduoti funkcijai, struktūrai, psichologinei simbolinei reikšmei? Kiekvieno mitologo atsakymas priklausys nuo jo intelektualinių nuostatų. Suprantama, bet koks produktyvus požiūris yra neabejotinai vertingas. Dabar mitologai sutaria, kad viena iš svarbiausių mito tyrinėjimo priežasčių - bandymas atskleisti, kaip žmogus suvokia pasaulį. Nelengva įsiskverbti į kito žmogaus mąstymą, kad galėtum iš vidaus apčiuopti jo pasaulėvaizdžio bruožus. Dažnai pasaulėvaizdis nėra reflektuojamas sąmoningai ir formaliai per se neišreikštas. Tiesiog užduoti pasakotojui klausimą "Ar negalėtumėte papasakoti apie savo pasaulėvaizdį?" taip pat neįmanoma, kaip ir paprašyti, kad jis detaliai aprašytų savo kalbos gramatiką. Jei mitas ir kiti folkloro žanrai pagrįsti pasaulėvaizdžio ir verčių principais, tuomet jie yra vertingi kognityvinių sistemų - universalių ar kultūros požiūriu reliatyvių - supratimo šaltiniai. Tai viena iš priežasčių, kodėl Levi-Strausso požiūris į mitą yra toks svarbus. Nežiūrint į tai, ar sutinkama su visais jo analizės bruožais, jo pastanga susieti savo tiriamo pasakojimo turinį ar struktūrą su kultūros kaip visumos turiniu ar struktūra - pripažįstama. (...)

Čia pateikiamoje įdomioje studijoje vengrų folkloristas klausinėja talentingą valstietį pasakotoją ir išsiaiškina, ar jo pasaulėvaizdis yra labai nutolęs nuo pasakų pasaulio vaizdo, ar paralelus jam. Nors formaliai tiriamieji pasakojimai yra ne mitai, bet pasakos, šis svarbus interviu pateikia kosmogoninės ar mitinės prigimties duomenis. Iš pradžių mokslinį pasaulėvaizdžio terminą buvo linkstama vartoti tik kalbant apie kosmogonijos klausimus, bet vėlesnėje vartosenoje jis ėmė reikšti žmogaus pasaulio ir savo vietos jame suvokimą. Šiuo atžvilgiu skaitytojas gali iš Lajošo Ámi pateiktų kosmogoninių detalių ekstrapoliuoti vengrų valstiečio pasaulėvaizdžio bruožus. Pavyzdžiui, aiškėja, kad Lajošas Ámi tiki, jog žmogaus padėtis griežtai apribota laiko ir vietos (ir galbūt klasinės struktūros). Įspūdingos metaforos aiškiai rodo, kad žmogus negali išsiveržti iš jam nustatytų ribų. Vieta, kur negali prasiskverbti saulės spinduliai, Šiaurės Polius, kuriame taip šalta, kad lėktuvas negali jo perskristi, dangaus skliautas, toks storas, kad mitinis Pasaulio medis negali jo peraugti - "natūraliosios" ribos. Liūdna tokių valstiečio gyvenimo sąlygų metafora - sustabdytas augimas. Pasaulio medis negali augti tiesiai, pradurdamas dangaus skliautą, ir turi trylika kartų apsivyti dangų iš apačios. Tai yra ir kosmogoninis požiūris, ir kartu įžvalgus, galbūt netikėtas ribotų valstiečio augimo ir judėjimo galimybių Vengrijoje suvokimas. Beje, pasaka apie Pasaulio medį yra įprasta, ypač populiari Vengrijoje, bet paplitusi ir kitur - Rytų Europoje ir Vokietijoje. Folkloristų ji klasifikuojama kaip 468 Aarne - Thompsono pasakų tipas (Pasaulio medžio karalaitė. Žr.: Stith Thompson. The Types of Folktale, 2-ą leidimą, Helsinkis, 1961). Nuodugnią lyginamąją pasakos analizę žr.: Linda Dégh, The Tree That Reached Up to the Sky (Type 468) // Linda Dégh, ed. Studies in East European Folk Narrative. - Bloomington, Ind., 1978. - P. 263-316.

Antropologinių pasaulėvaizdžio tyrimų apžvalgą žr.: Michael Kearney. World View Theory and Study // Annual Review of Anthropology. - 1975. - Nr.4. - P. 247- 270. Papildomai apie Lajošo Ámi pasaulėvaizdį žr.: Sandor Erdesz. The Cosmogonical Conceptions of Lajoś Ámi, Storyteller // Acta Etnographica. - 1963. - Nr.12. - P. 57-64. Svarbus Marcelio Griaule darbas: Conversations with Ogotemmeli: An Introductions to Dogon Religious Ideas. - Oxford, 1965.

PASAKOTOJO LAJOŚO ÁMI PASAULIO KONCEPCIJA

Sándoras ERDESZAS

Aš susipažinau su Lajośu Ámi, pasakotoju iš Szamosszego (Szatmaro apygarda), 1958 metų gruodžio mėnesį. Kitais metais užrašiau 243 jo pasektas pasakas ir 13 legendų. Tai ne tik gausi, bet ir išsami medžiaga, apimanti beveik visus šiaurrytinėje mūsų šalies dalyje žinomus pasakų tipus. Puiki atmintis išlaikė visą šią gausą. Jis sugeba beveik žodis žodin pakartoti pasakas ar kitas istorijas, girdėtas iki 1918 metų. Su senoviška L. Ámi pasaulio koncepcija galima susipažinti ne tik iš jo pateiktų pasakų, pralenkiančių "Tūkstančio ir vienos nakties" istorijas, bet ir iš jo paties vaizdinių, atsiskleidusių mūsų pokalbių metu, kai jis pasakojo apie savo individualią pasaulio struktūros interpretaciją. Suprantama, tarp šitų mitinių Ámi vaizdinių ir jo pasakų pasaulio koncepcijos nėra jokių skirtumų, nes abu maitina tas pats vengrų tautosakos šaltinis.

L. Ámi gimė Vásárosnamenyje 1886 metų spalio 2-ą dieną. Jo tėvas Gyorgi Ami buvo čigonas, miesto kalvis. Motina kilusi iš vengrų valstiečių šeimos. Kalbėti čigoniškai tėvas jau nebemokėjo. Jis anksti mirė, ir mažasis Ámi persikėlė gyventi į Szamosszegą. Patėvis Imrė Baloghas, mūrininkas, buvo puikus pasakotojas, ir šešerių ar aštuonerių metų L. Ámi jau mokėjo visas jo pasakas. Būdamas 14-os, pradėjo dirbti pameistriu Szatmárnémeti plytų fabrike. Italų kilmės kūrikas Vince Brunkó turbūt buvo neblogas pasakotojas, nes išmokė Ámi ne tik degti plytas, bet ir daugiau kaip 100-o pasakų. Szamosszege L. Ámi gyveno, kol sulaukė 18-os. 1907 metais jį paėmė rekrūtu į Nyíreghazos husarus. Atlikęs tarnybą, 1911 metais vedė. Gimė vaikas, teišgyvenęs vos kelias dienas. Daugiau vaikų šeima neturėjo. Nors daug ir sunkiai dirbo, iki 1945 metų negalėjo įsigyti daugiau kaip pusantro akro žemės. Po žemės perdalijimo 1945 metais gavo 6 akrus. Bet vienas ūkininkavo neilgai. 1949 metais tapo žemės ūkio kooperatyvo Szamosszege nariu. 1960 metų sausio 1-ąją išėjo į pensiją.

L. Ámi niekad nesimokė skaityti ir rašyti, bet iš jo pasakų mokėsi visas kaimas. 1959 metais Vengrijos Liaudies Respublikos vyriausybė suteikė jam Liaudies Menininko vardą. Pirmosiomis 1959 metų dienomis, jau užrašę L. Ámi pasakas ir biografiją, ilgai kalbėjomės apie pasaulio sandarą. Čia spausdiname svarbiausias pokalbio ištraukas.

- Papasakokite, kaip sudarytas pasaulis.

"Man rodos, pasaulis apvalus kaip obuolys. Jį dalija didelės upės, vadinamos okeanu."

Vėliau pasidarė aišku, kad žodis "pasaulis" čia reiškia visatą. Pasaulis, kuriame gyvename, plokščias kaip diskas.[1]

Į mano klausimą, kur yra pasaulio centras, jis atsakė:

"Žinoma, kad pasaulio pradžia ir pabaiga, nesvarbu, nuo kur matuosi, yra lygiai nutolę nuo Budapešto. Todėl jis vadinamas pasaulio centru."

- Kas laiko dangaus skliautą?

"Man rodos, dangus užmaukšlintas ant žemės kraštų kaip išskleista palapinė. Kaip kuoleliais prie žemės prismeigta palapinė. Tik skliautas nėra pritvirtintas, nes žemė jį prilaiko. Toje vietoje skliautas taip žemai, kad, norėdama atsigerti vandens, kregždė turi klūpoti ant juodos medvilnės piktžolės".[2]

- Kas yra "juoda medvilnės piktžolė"?

"Tai žalias žolės sklypelis, tik žalia pajuodavus, nes po ankštu pasvirusio dangaus kampu neprasiskverbia saulė. Jis vadinamas juodąja medvilnės piktžole, nes negali tapti žaliu. Po šita pastoge saulė negali jo pasiekti ir nudažyti žaliai."

Pagal L. Ámi, šiaurėje yra ledo, o rytuose - stiklo kalnai.

"Arkties vandenyne yra aukšti kaip dangus kalnai. Nuo pat kūrimo laikų niekas negali jų perkopti, nes jie lediniai. Mano nuomone (kiek galiu spręsti iš pasakų), kažkur toli rytuose turėtų būti Stiklo kalnas, nes pro jį eidavo, ieškodami "aranyifjitó madár" (Aukso paukštis, kurio giesmė atjaunina žmogų).

-Kodėl niekas negali nulipti nuo Žemės?

"Man atrodo, nė vienas mums žinomų šalių mirtingasis nebuvo priėjęs pasaulio krašto. Tikiu, kad iki šiol pasaulio krašto niekas nerado. Niekas - nei šiaurėje, nei rytuose, nei vakaruose - negali jo prieiti. Žmonės bandė perskristi Šiaurės Polių lėktuvu, bet taip sušalo, kad nebepajėgė pro jį prasimušti."

- Kaip toli yra pasaulio kraštas?

"Aš negaliu apie tai pasakyti nieko konkretaus, bet vienas riteris, kurio žirgas per minutę nuskriedavo milijoną kilometrų, po septynių dienų ir naktų pasiekė Stiklo kalną. Iš to galite įsivaizduoti, koks tai didelis atstumas."

- Kaip manote, iš ko padarytas dangaus skliautas?

"Man rodos, dangus yra iš gryno aukso.[3] Prisiminkite žaibą - jei žiūri tuo metu į dangų, regi gryno aukso švystelėjimą. Tai tikrasis dangaus skliautas, apsinuoginantis žaibo metu. Kitaip tariant, žaibas perskrodžia storą oro sluoksnį, ir galima pamatyti švytinčio skliauto ruoželį."

- Ar kas nors matė dangaus skliautą iš arti?

"Žmonės lėktuvais taip aukštai pakilo į storą oro sluoksnį, kad net pro didinančius žiūronus jų nebuvo matyti, todėl pažiūrėję į dangų kai kurie sakė: "Taip, jie perskrido patį dangaus skliautą!" Bet tai netiesa. Nė vienas mirtingasis negali jo perskristi. Net jei netyčia pakiltų taip aukštai, kad galėtų jį pasiekti, nespės pramušti skylės, nes skliautas negali būti toks plonas. Juk jis vis taip pat stovi vienoje vietoje šimtus tūkstančių metų. Todėl manau, jo lukštas turėtų būti per storas, kad žmogus galėtų pro jį prasiveržti."

- Išeitų, kad Pasaulio medis galėjo tik pasiekti skliautą, bet neperaugo jo?

"Tai tiesa. Jis skverbiasi pro storą oro sluoksnį, kol pasiekia dangaus skliautą, gryno aukso skliautą, o tada sustoja. Pasakojama, kad jis trylika kartų apsivijo skliautą iš apačios, nes turėjo toliau augti. Medis negalėjo išsitiesti, nes nepajėgė pradurti aukso."[4]

- Kas laiko pasaulį, kad jis nenukristų?

"Mano nuomone, dangaus skliautas ir Žemė plauko vandeny. Aš pasakiau "dangaus skliautas ir Žemė", nes jei Žemė negulėtų vandeny, mes negalėtume išsikasti šulinio. Aš dažnai girdėdavau sakant, kad po mumis yra jūros vanduo. Smarkios liūtys, prapliumpančios tai vienoj, tai kitoj vietoj ir nuniokojančios visą kraštą, rodo, kad ir virš mūsų ant dangaus skliauto turėtų būti vanduo. Todėl tikrai tiesa, kad vanduo yra virš mūsų, virš dangaus skliauto, ir po mumis."

Tarp dangaus skliauto ir Žemės paviršiaus yra storas oro sluoksnis. Šis sluoksnis kartais taip sustorėja, kad "net dienos vidury sunku įžiūrėti kelią, nes debesys aptraukia dangų, ir Saulė negali apšviesti Žemės".

Dangaus kūnai sukasi po dangaus skliautu ant storo oro sluoksnio. Kiekvienas "juda savo keliu, bet ne dangumi, mes tik sakome šitaip. Storas sluoksnis oro prilaiko Saulę, Mėnulį, žvaigždes."

Dangaus kūnus laiko ne tik oras, bet ir vanduo: "Po Saule yra vandenys, vadinami debesimis. Juos laiko storas oro sluoksnis. Tai debesų vandenys. Dar jie vadinami lietaus debesimis. Jie tokie dideli kaip jūra."

- Kas rodo, kad virš storo oro sluoksnio yra vanduo?

"Po lietaus ant žemės galima rasti mažų varlių ar žuvyčių. Virš mūsų oro sluoksnio prilaikomame vandenyje yra gyvūnų, tritonų, smulkių žuvų ir varlių. Pasitaiko ir stambesnių. Kartais po smarkaus lietaus gali rasti net vieno svaro žuvį."

- Ar galima ten nuplaukti valtimi?

"Žinoma, galima. Juk tie vandenys tokie pat kaip jūra ar Szamos ar Tiszos upės."

- Jūs sakėte, kad Saulė juda po dangaus skliautu, prilaikoma oro sluoksnio. O kur ji dingsta, kai naktį tamsu?

"Daugybė žmonių klausia, kaip čia yra, kad Saulė kyla rytuose, nusileidžia vakaruose, o kitą rytą vėl pateka ankstesnėje vietoje. Ji turi savo orbitą. Kai Saulė prieina pasaulio kraštą, ji nuslysta po žeme į vandenį, išsimaudo ir vėl grįžta rytuose. Todėl rytą ji vėl pasirodo toje pačioje vietoje ir vėl turi nueiti praeitos nakties kelią. Ji grįžta į įprastą vietą iš po žemės ir iš po vandens."

- Vadinasi, naktį Saulė yra vandenyje?

"Taip, vandenyje. Ji nusileidžia po Žeme, kad vandens kelyje galėtų nusiplauti visas per dieną surinktas nuodėmes ir išgirstus blogų žmonių keiksmus.[5] Saulė keliauja po Žeme ir dangumi kaip besisukantis ratas."

- Jeigu niekas nevyksta savaime, tai kas judina Saulę?

"Ji juda kaip reaktyvinis lėktuvas. Juda pati ir niekada nesustoja. Jei ji bent kartą sustotų, nebegalėtų vėl pajudėti."

- Ar ir Mėnuo nuskęsta vandenyje?

"Taip, ir jis nuskęsta. Atlikdamas savo pareigas, jis apsisuka apie visą pasaulį.[6] Taigi Mėnulis juda tuo pačiu keliu kaip ir Saulė. Kai Saulė nusileidžia vakaruose, Mėnuo pakyla rytuose."

Tai viskas, ką L. Ámi papasakojo apie mūsų pasaulį, arba tiksliau - apie "vidurinįjį pasaulį".

Jo įsivaizdavimu, po mumis yra pasaulis, toks pat didelis kaip mūsiškis: "Aš girdėjau, kad po žemės sluoksniu tarp vandenų gyvena tiek pat žmonių kaip ir čia, viršuje." Požemio pasaulis irgi turi savo dangaus skliautą.

Į požeminį pasaulį galima, ar tiksliau, buvo galima prasmegti per "Pasaulio skylę". Ji yra kažkur Rusijoje, bet tikslios vietos niekas nebežino. Skylėje, panašiai kaip fabrikų kaminuose, yra kopėčios. Seniau slibinai kartais pagrobdavę kokio karaliaus dukterį. "Kai slibinai gabeno karaliaus dukrą į požemio pasaulį, stebuklingas žirgas nuspyrė kopėčias, kad niekas negalėtų vytis." Bet karžygys vis tiek išgelbėjo princesę. "Visam pasauly nebuvo tokių ilgų kopėčių, bet jie pasidirbo iš statinės keltuvą, kurį nuleido virve."

L. Ámi susieja Žemės storį su laiku, per kurį nusileido karžygys. "Žemė neįsivaizduojamai gili - juk statinę reikėjo leisti virve visą dieną ir naktį, kol ji pasiekė Slibino šalį."[7]

- Vadinasi, gali būti, kad dar tebėra slibinų?

"Galimas daiktas, kad ten dar yra slibinų, o galbūt ir kitų tautų. Įsivaizduokite mūsų žemyną. Mes vengrai.

Kaimynystėje - Čekoslovakija, Serbija ir Rumunija. Tai jau kitos tautos."

- Tai Slibinų šalis turi kaimynę?

"Taip, galbūt yra toks kraštas."

- Kur galėtų būti pragaras? Irgi po žeme?

"Taip, pragaras yra kažkur greta Slibinų šalies."

- Kas šviečia gyvenantiems požemio pasaulyje?

"Kartą slibinai keliavo per mūsų žemyną į Rusiją - pagrobti iš dangaus Saulės. Žinau, kad slibinų karalius sakė Janosui Pálinkás: "Mes pasiimsime iš šitos pasaulio pusės jūsų Saulę, ir tuomet pas mus niekuomet nebus tamsu, nes turėsime dvi." Jei jiems būtų pasisekę, mūsų Saulė patekėtų pas juos, kai jų nusileistų. Mums būtų likęs tik Mėnulis. Bet Janosas Palinkas daugybę jų sudegino, ir Saulės jie nepagrobė."

- Kai mūsų Saulė nusileidžia, ji keliauja virš Slibinų šalies ar po ja?

"Ji plaukia po ta šalimi, juda po dviem kraštais, dviem pasauliais. Pasaulio kraštas panašus į palapinę. Čia mūsų Saulė nuskęsta bedugniuose vandenyse. Taip pat nusileidžia ir slibinų Saulė, nors ji ir yra po mumis. Ji apsisuka po vandeniu ir tuomet grįžta į dangų. Jų Saulė keliauja į apatinįjį, mūsų - į aukštesnįjį dangų".

Viršutinysis ir vidurinysis pasauliai vienodi. Virš mūsų už dangaus skliauto gyvena tokie patys žmonės kaip ir viduriniajame pasaulyje.

- Dėde Ámi, Jūs jau sakėte, kad apatiniame pasaulyje, kaip ir viduriniame, yra Saulė, Mėnuo ir žvaigždės. O viršuje?

"Jūs jau žinote, kad slibinai turi savo Saulę. Mūsų viduriniajame pasaulyje irgi yra žvaigždės, Mėnuo ir Saulė. Manau, ir viršutiniame turėtų būti taip pat, nes ten nukeliavę šventieji gyvena kaip angelai. Jie turi tokią pat Saulę kaip mes. Virš jų galvų spindi žvaigždės, ir taip pat keliauja Mėnuo".

Viršutiniame pasaulyje yra milžiniškas Pieno ežeras. Į jį skrenda angelai, užsitarnavę dangišką maudynę. Pieno ežero vanduo priklauso Rojui. "Aš tai žinau, - juk visi žmonės yra girdėję apie Pieno ežerą."

- Kaip atsirado šis pasaulis?

"Kiek aš žinau, kai visagalis Tėvas kūrė pirmąją porą, pirmiausia padirbo Adomą. Adomui Rojuje nusibodo. Todėl Dievas išėmė vieną jo šonkaulį ir sukūrė moterį Ievą. Po nusidėjimo Rojuje Dievas taip pasakė Adomui: "Nuo šiol nei tu, nei Ieva nebejžengsite į Rojų. Aš atversiu vartus ir jus išmesiu. Gyvenkite kraujuje ir prakaite, nes jūs nusidėjote." Tuomet čiupo Adomą ir Ievą už rankų ir išmetė iš Edemo sodo. Jie nukrito į šitą žemę, bet visai nesusižeidė."[8]

- Kur buvo tos durys?

"Jos iki šiol tebėra virš dangaus skliauto ir atsidaro, kai turi ateiti siela."

- Gal žinote, virš kokios šalies galėtų būti tos durys?

"Negaliu tiksliai pasakyti, bet žinau, kad Adomas ir Ieva nukrito kažkur tarp Vienos ir Buda. Kažkur virš tos vietos ir turėtų būti durys."

Aukščiau išdėstyta koncepcija rodo, kad L. Ámi nėra paprastas pasakotojas. Savo pasaulio įsivaizdavimo jis neperėmė gatavo. Susiformavo savo sistemą pats, remdamasis stebėjimais, suderintais su pasakomis ir kitais tradiciniais elementais. Priverstas dirbti nuo pat ankstyvos vaikystės, jis niekada nesimokė ir nemokėjo skaityti ar rašyti. Neišvengiamas neraštingumas neleido jam toliau lavintis. Todėl žinių jis galėjo semtis tik iš sakytinės tradicijos. Pasakodamas apie savo religinius vaizdinius, L. Ámi nurodė du žinių šaltinius. Nuorodos "aš žinau tai iš pasakų" ir "kaip aš girdėjau" rodo, kad jo vaizdinių pasaulį suformavo iš dalies jo paties pasakos, iš dalies bendruomenės išsaugota tradicija. Atribota nuo knygų bendruomenė aiškinasi pasaulio reiškinius, pasitelkdama antgamtines jėgas ir fantastinius elementus. L. Ámi komentaras "aš girdėjau, kad..." rodo, kad net ši bendruomenė visą laiką domisi pasaulio sandara, Saulės klausimu ir t.t. Ilgais žiemos vakarais jie keisdavosi apie tai tradicijos suformuotomis nuomonėmis. Kitais žodžiais tariant, pasaulio sandara, apie kurią L. Ámi turbūt girdėjo nuo ankstyvos vaikystės, buvo nuolatinė pokalbių tema. Tie tikėjimai ir primityvios religinės fantazijos, su kuriomis jis susidūrė jau vaikystėje, liko tvirtos jo sąmonėje iki šiol.

Gausybė pasakojimų supažindino jį su pasakų pasauliu. Todėl pasakos labai padėjo jam susiformuoti individualią pasaulio koncepciją. L. Ámi jaučia tai, kai sako: "Jei žinai, kaip suprasti, gali pažinti pasaulį net iš pasakų."

Žymiausi pasakotojai tiki pasakomis. Jie mano, kad tai, apie ką kalba stebuklinės pasakos, kažkada tikrai įvyko. Anot M. Fedikso, garsaus pasakotojo, mirusio 1938 metais, visos pasakos nutiko senovės žmonėms.[9] J. Varga, pasakotojas iš Nyírvasvári, į mano klausimą, ar dalykai, pasakojami jo pasakose, kada nors tikrai vyko, atsakė taip: "Žinoma. Kadaise buvo tokių stebuklų. Dabar viskas pasikeitė, bet juk mes turim mokslininkų, nuolat ką nors išrandančių." J. Varga randa patvirtinimą savo pasakoms moksle, o kiti pasakotojai - tikėjimuose. Sprendžiant pagal individualias L. Ámi pažiūras, jis tiki savo pasakų tikrumu.

Prisiminimai apie gamtos stichijas ar istorinius įvykius neišnyksta be pėdsako. Tokios datos yra būtinos liaudiškos chronologijos atramos. Iš žmonių atminties neįmanoma ištrinti 1848 metų Laisvės Kovų prieš austrus, Didžiojo 1863 metų Bado ar pan. Šie įvykiai susiejami ir su ne tokiomis svarbiomis datomis. Kalbėdamas apie pasakų tikroviškumą, L. Ámi užsimena apie istorinius įvykius. L. Ámi suvokia realybės ir pasakų pasaulio skirtingumą. Realybės pasaulyje nevyksta stebuklingų dalykų, o pasakose herojų supa visa valdanti antgamtinė jėga, kalbantys gyvuliai, burtai ir magiška ištarto žodžio galia. Štai kaip jis aiškina to priežastį: "Po 1848 metų prakeikimai nebeteko galios." Pasak jo, iki 1848 metų ištartas žodis turėjo tokią jėgą, kad prakeiksmai pildydavosi žaibiškai. Iki 1848 metų pasaulyje klajojo raganos ir burtininkai, gebėję paversti žmones į gyvulius ar daiktus. Ir velniai turėjo antgamtinę jėgą. 1848 metais įvyko lūžis. Nuo to laiko stebuklų nebebūna. L. Ámi pats aiškina, kodėl: "Tokių dalykų šiandien nebenutinka. Dievas atėmė iš velnio galią, o iš žmonių - užkeikimus. Juk Žemėje galėjo nelikti nė vieno sveiko žmogaus. Todėl po 1848 metų tokių stebuklų nebevyksta. Niekas negali daryti to, ką darė anksčiau."

Tai pasakytina ne tik apie pasakas, bet ir apie tikėjimus. L. Ámi mano pasakas ir prietarus buvus tikrus iki 1848 metų. Todėl L. Ámi pasakų pasaulis yra ne išsvajotos fantazijos[10], o senų laikų realybė, šalies, buvusios dabartinės Vengrijos žemėse, tikrovė.

J. Honti rašo apie pasakų kilmės tyrimą: "Jei norime atskleisti pasakų pateikiamos ypatingos pasaulio struktūros istoriją ir reikšmę, turime atkreipti dėmesį į senuosius mitinius ir religinius pasaulio konceptus."[11] Ši pastaba paskatino nuodugniai aprašyti L. Ámi pasaulio koncepciją.

Pasaulio pavidalo ir dangiškos jūros egzistavimo klausimai iki XVIII a. pradžios buvo vienos iš svarstomų kosmologijos tezių. Savaime suprantama, kad mitinis pasaulio konceptas neišnyko be pėdsako. Kad ir menkas, jo liekanas išlaikė daugelio tautų atmintis.

Honti ginčijasi su manančiais, kad pasakų pasaulio koncepcija yra išlikęs senojo mitinio pasaulėvaizdžio fenomenas ir kad pasaka pateikia mirusių tradicijų medžia-

gą. Jis mano, kad pasakų gyvavimo prielaidos išlieka visais laikais. Todėl,remdamiesi pasakų pasaulio koncepcija, galime manyti egzistuojant mitinį pasaulio konceptą, nepaisydami to, ar tie du pasaulėvaizdžiai vienas kitą atitinka. Gaila, kad, neturėdamas kitų būdų, jis įrodinėja mitinio pasaulio koncepto egzistavimą, remdamasis scholastine viduramžių pasaulio koncepcija, o tai nėra labai įtikinama. Mūsų padėtis geresnė, nes dabar mes jau galime bandyti apžvelgti pasaulio struktūrą pasakose, lygindami ją su mitiniu Lajošo Ámi pasaulio konceptu.

Magelano kelionė aplink pasaulį užbaigė debatus dėl Žemės formos. Žmonėms, neturėjusiems galimybės įgyti mokslo žinių, pasaulis liko kaip vizualiai aprėpiamas delno pločio mikrokosmosas. Tai, kad disko pavidalo Žemės ir pussferės formos dangaus vaizdiniai galėjo vystytis nepriklausomai, nedarydami įtakos vienas kitam, nėra atsitiktinis dalykas.

Šio darbo tikslas buvo tik pristatyti magišką pasakotojo pasaulio koncepciją, bet manome, kad dėl paralelių svarbumo būtina pateikti keletą pasirinktų pavyzdžių, pirmiausia iš vengrų tautosakos.

L.Ámi nutapė spalvingą pasaulio krašto ir žemo dangaus skliauto paveikslą. Pasakišką klūpomis geriančios vandenį kregždės formulę galime rasti dviejose J. Berze Nagy užrašytose pasakose.[12] Tačiau Berze Nagy nekorektiškai postuluoja, kad ši formulė žymi vietą, esančią "už realybės ribų".[13] Teisingai išaiškinti šito klausimo nesugebėjo ir S. Domotoras.[14] L. Vajda, kuris atliko palyginamąją studiją, remdamasis tekstais iš viso pasaulio, pirmasis pripažino kregždės, klūpomis geriančios vandenį, formulės svarbą.[15] Kaip matėme, L. Ámi pateikia apie tai specifinę informaciją. Formulė kyla iš primityvaus vaizdinio, pagal kurį Žemę juosiantis dangaus skliautas tęs pasaulio kraštu turi būti labai žemas. Pasakotojo F. Jóni pasakoje "Karalius Varlė" yra žodžiai "kur kregždė geria vandenį, klūpėdama ant juodos medvilnes piktžolės", bet jis jau nebežino šitos formulės prasmes

Logiškai mąstant, ten, kur Žemė įsivaizduojama kaip plokščias diskas, galima rasti ir Žemės krašto ar Dangaus ir Žemės sandūros vaizdinius. Anot populiarios Goncsejo tradicijos, - "pasaulio kraštas yra ten, kur dangaus skliautas susijungia su Žeme."[16] Vienoje Székely pasakoje sakoma, kad pasaulio kraštas yra ten, kur "nusileidžia dangaus užuolaidos." [17] Šiose tradicijose Žemės kraštas tuo pat metu reiškia ir pasaulio kraštą, todėl ir įsivaizduojamas tokios formos pasaulis. Pagal L. Ámi, pasaulio kraštas yra nepasiekiamas, nes žemas dangus nukristų ant jį pamačiusio žmogaus. Panašų tikėjimą aš radau 1959 metais Nyírgyulajuje (Szabolcso apygardos miestas). Ten man sakė, kad šv. Dovydas groja smuiku Mėnulyje. Niekas negali į jį žiūrėti. Jei smuiko styga staiga nutrūktų, ji išmuštų smalsuoliui akį. Kai dievai padarė iš akmens dangaus skliautą, šiaurryčių Sibiro gyventojai ėmė bijoti, kad jis gali ant jų nukristi. Todėl dievai paslėpė akmenį nuo žmonių žvilgsnių po oro sluoksniu.[18] Turbūt šita krintančio dangaus baimė yra rytietiškos kilmės komponentas mūsų tikėjimuose.

Skirtingos tautos yra susidariusios panašų pasaulio krašto vaizdinį. A. Ipolyi nurodo slaviškos kilmės vengrų pasaką, kurioje princas pasiekia slidų kaip ledas Stiklo kalną, stūksantį pasaulio krašte. [19] Pagal Vogulo ir Ostyako tikėjimų šaltinius, Žemę supa kalnų grandine, vadinama Uralu. Arabiškuose ir turkiškuose žodynuose Kaukazas (Kaf) apibrėžiamas kaip pasaulio krašte esantis kalnas.[20]

A. Ipolyi 1854 metais išleistame darbe pirmasis prakalbo apie vengrų liaudies tradicijų išsaugotą pasaulio koncepciją. Jis analizavo dvi žodžio "világ" (vengriškai "pasaulis") reikšmes. Pirmoji susijusi su laiku, pavyzdžiui, pasakymuose "Török világ" (Turkų laikotarpis), "Kuruc világ" (Francis Rakoczi laikai) ir kt. Kita "világ" reikšmė yra speciali. Pagal vėlesnes interpretacijas, be mūsiškio, egzistuoja ir kiti pasauliai. Autorius teigia, kad vengriškas žodis "világ", be siauresnės žemiško ar dangiško pasaulio reikšmės, turi ir papildomą visatos reikšmę.[21] Matome, kad ir pagal L. Ámi "világ" reiškia visatą.

Visatą supančių vandenų vaizdinį galima rasti ir kelių kitų tautų pasaulėvaizdžiuose. Plūduriuojančio vandenyje pasaulio idėja neatskiriama nuo virš mūsų ir po mumis esančios jūros vaizdinio. Troelsas-Lundas rašo, kad, pagal Talio pasaulio koncepciją, Žemė plauko vandenyje kaip diskas. Ant jos slūgso dangaus gaubtas. Virš jo vėl yra vanduo, kartais lyjantis lietumi.[22] Anaksimandras buvo įsitikinęs, kad Žemė laisvai plauko vandeny. Centrinės ir Šiaurės Azijos tautos manė, kad po mūsų žeme ir aplink ją yra begalinė pirmapradė jūra.[23]

L. Ámi įsitikinęs, kad tas pats vanduo, kuris horizantaliai išsidriekęs kaip jūra, yra ir virš dangaus skliauto. Pavyzdžiui, "bedugnė" mūsų pasaulio jūra yra visatos vandenų dalis. Horizontaliai išsiliejusi jūra ir visatos vandenys susisiekia. Dar L. Ámi tiki, kad yra išorinė jūra, kurioje plauko visata.

Pagal L. Ámi, tarp dangaus skliauto ir Žemės yra dar vienas vandens sluoksnis. Virš mūsų plytinčio vandens idėja yra esminė viduramžių krikščioniškajai kosmologijai, ir net buvo teigiama, kad "prigimtoji vandens vieta yra virš Žemės."[24] OrotšonasTunguzas tiki, kad vandenyje virš mūsų plaukioja milžiniška žuvis, pelekais sukelianti griaustinį, o uodega - vėją.[25] Čia reikia paminėti samojedų tikėjimą, kad Jenisejaus ištakos yra didžiuliame ežere, esančiame šeštajame dangaus sluoksnvje.[26]

Senasis virš mūsų esančio vandens vaizdinys žinomas visame pasaulyje, bet L. Ámi nuomonė yra ypatinga - jis tiki virš storo oro sluoksnio ir virš dangaus skliauto plytint skirtingus dangiškuosius vandenis. Čia regime scholastines ir mūsų pasakų, kilusių iš rytietiškų šaltinių, pasaulio koncepcijų susimaišymą.

Vertikaliąją ir horizontaliąją pasaulio koncepcijas, į kurias pirmasis atkreipė dėmesį J. Berze Nagy[27], galima, nors ir negrynas, rasti ir L. Ámi pasakose.[28] L. Ámi atveju pasaulio koncepcijos susimaišiusios tik pasakose, o pagal jo paties mitinį pasaulėvaizdį kiti pasauliai išsidėstę tik vertikaliai.

Pakalbėkime apie kitus pasaulius.

Krikščioniškasis mokymas apie pragaro po mumis ir rojaus virš mūsų egzistavimą tapo bendru visai Europai, o šamanizmu tikinčioms tautoms įprasta trisluoksnio pasaulio idėja. Sojotai įsivaizduoja pasaulį kaip tris vieną ant kito užklotus diskus, iš kurių Žemė yra vidurinysis. Jakutai irgi skiria viršutinįjį, vidurinįjį ir apatinįjį pasaulius.[29] Altajaus tautoms, manytume,būdingesnis 6,9,12 ir 16 sluoksnių pasaulio vaizdinys. L. Ámi požiūrį į pasaulio sandarą galetume kildinti iš krikščioniškojo pasaulėvaizdžio, jei nekreiptume dėmesio į storo oro sluoksnio vaizdinį.

Pagal L. Ámi, storas oro sluoksnis tęsiasi tarp dangaus ir Žemes visuose trijuose pasauliuose. Tai ne paprastas oras, bet kažkokia standi į stiklą panaši medžiaga - kitaip ant jo negalėtų judeti dangaus kūnai. Iš L. Ámi pasakų darosi aišku, kad juodasis debesys, arba storas oro sluoksnis, pasakotojo pasaulėvaizdyje yra svarbus kietas dangiškasis kloda s.[30] Jei šalia trijų pasaulio lygmenų,isivaizduotume tris storus oro sluoksnius, tuomet L. Ámi pasaulėvaizdis atlieptų rytietišką šešiasluoksnio pasaulio koncepciją.

Daugiasluoksnio pasaulio idėja labai paplitusi vengrų

tikėjimuose.[31] A. Ipolyi, remdamasis liaudies legendomis ir mitais, bando pritaikyti vengrų mitologijai septynklodės visatos vaizdinį. Viską - vario, sidabro ir aukso miškus, požeminius slibinų rūmus, velnių apgyventą Pragarą, fėjų šalį, svainių Saulės, Mėnesio ir Vėjo gimtinę - galima rasti skirtinguose pasauliuose. Užrašytose pasakose apie Pasaulio medį bekopdamas į jį piemenukas ant kiekvienos šakos aptinka po miestą. A. Ipolyi mano, kad kiekviena šaka reiškia žemės sluoksnį.[32]

L. Ámi pasaulio koncepcija skiriasi nuo krikščioniškosios ir tuo, kad kiti pasauliai joje nepriskiriami Rojui ar Pragarui. Pagal jį, Pragaras yra viena iš apačioje esančio pasaulio šalių. L. Ámi viršutiniojo ir apatiniojo pasaulio idėjos atitinka vengrų pasakų pasaulėvaizdį ir mūsų rytinių giminaičių religines idėjas.

Visuose religiniuose pasaulėvaizdžiuose aukštesnieji pasauliai yra geresni už mūsiškį. L. Ámi sako, kad viršutiniojo pasaulio gyventojai maudosi Pieno ežere. Vengrų šnekamojoje kalboje, norint pasakyti, kad kam nors sekasi, vartojama idioma "tejbevajba fürdik" ("jis maudosi piene ir svieste"). Pieno ežero konceptą galima aptikti Altajaus totorių šamanų dainose ir kituose religiniuose pasaulėvaizdžiuose.[33] Dažnai apie Pieno ežerą kalbama ir vengrų tautosakoje.

Pilniausią vaizdą apie dangiškąjį klodą galima susidaryti iš pasakų apie Pasaulio medį. Visos jos prasideda nuo piemenuko mėginimo įlipti į karaliaus sode augantį medį. Kildamas aukštyn jis aptinka kelis sluoksnius su žaliom ganyklom, pilim ir baž nyčiom. S. Solymossy, pirmasis sugretinęs šitą pasakų tipą su šamaniškųjų Sibiro tautų tikėjimais, teigė, kad Pasaulio medžio motyvą galima priskirti senosioms rytų reminiscencijoms, mūsų atsineštoms su savim, atsikraustant į dabartinę Vengriją.[34]

Sibiro tautų tikėjimuose irgi yra Pasaulio medžio vaizdinys. Dangus, jų nuomone, panašiai kaip stulpo prilaikoma palapinė, remiasi į Pasaulio medį - tarsi tai būtų milžiniškas stulpas. Jakutų, Sibiro totorių[35] legendose šis medis siekia dangų ir jį prilaiko. Jakutų legendose sakoma, kad medis persismelkęs per visus septynis dangiškuosius klodus.[36]

Altajaus tautos įsivaizduoja, kad milžiniškos Žemės centre augančios pušies viršūnė pasiekia Bai Ulgono namus, esančius 16-ame sluoksnyje.[37] Todėl rytietiškus Pasaulio medžio analogus galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmoje grupėje Pasaulio medis pasiekia dangaus skliautą, antroje - dangiškuosius sluoksnius. L. Ámi Pasaulio medį galima priskirti pirmajai grupei, nes jo viršūnė pasiekia tik dangų, ir net yra sulinkusi, negalėdama atsitiesti. Toks vaizdinys pateikiamas ir Zajzono (Transilvanija) pasakoje: "Grafo sode augo tokia didelė vyšnia, kad ji turėjo net susiriesti po dangumi".[38] Berze Nagy nuomone, šio medžio funkcija ta pati kaip ir dangų prilaikančio jakutų Pasaulio medžio. [39]

Ir šamaniškųjų tautų, ir vengrų tautosakoje sakoma, kad lipant Pasaulio medžiu galima patekti į aukštesnius sluoksnius. L. Ámi tiki, kad aukščiausiame dangaus taške kažkur tarp Vienos ir Buda yra durys. Panašių į duris kiaurymių motyvas dažnas vengrų tautosakoje.

Štai ką skaitome apie Csángómagyaro pasakos herojų:"Šeštąją dieną jis pasiekė dangų. Prie dangaus vartų sutiko senutėlį senuką".[40] Kitose pasakose durys yra ant medžio kamieno. Jos - anga į viršutinįjį pasaulį.

Altajaus tautos šią kiaurymę vadina kaminu, kuriuo šamanai keliauja iš vieno sluoksnio į kitą.[41] Buriatai angą danguje irgi vadina Rojaus durimis ir mano, kad atskirų dangaus sluoksnių kiaurymės išsidėsčiusios tiksliai viena virš kitos.[42]

Dangaus sluoksnius jungiančios angos yra ne tik viršuje, bet ir apačioje. G. Kissas mini 57 vengriškas 301-ojo pasakų tipo versijas, kuriose herojus prasmenga į skylę, vedančią į žemesnįjį pasaulį.[43] L. Ámi pasakose irgi dažnas angos į apatinį pasaulį motyvas; čia ji vadinama Pasaulio Skyle. Šį vaizdinį galima rasti ir Altajaus tautų pasaulio koncepcijoje. Jos skylę į žemesnįjį pasaulį vadina Žemės Dūmtraukiu. Jakutų šamanai nešioja ant drabužių pasikabinę apvalią geležies plokštę su skyle viduryje, ir ši plokštė simbolizuoja angą Žemės centre.[44]

Kalbėdamas apie kelius į kitus pasaulius, L. Ámi išskiria viršutinįjį ir apatinįjį pasaulius. Anot jo, į aukštesnįjį pasaulį gali pakilti tik nusimetusios kūną vėlės, o į žemesnįjį galima patekti su visu kūnu ir krauju; kitais žodžiais tariant, nusileisti į Pasaulio Skylę gali kiekvienas.[45] L. Ámi mano, kad apatinysis pasaulis, skirtingai nuo viršutiniojo, yra natūrali mūsų pasaulio tąsa, ir jame gyvena į mus panašios būtybės.

Įdomu, kad L. Ámi įsivaizduoja Saulės orbitą taip pat kaip Antikos graikai, manę, kad "Saulė kiekvieną vakarą vakaruose pasineria į vandenyno bangas, per naktį plaukojose, kad kitą rytą švariai nusipraususi patekėtų rytuose."[46] Anaksimandro požiūris buvo truputį kitoks. Jis mokė, kad Saulė naktį keliauja kito pasaulio, kuris yra veidrodinis mūsiškio atspindys, dangumi. Kita vertus, L. Ámi mano, kad kiekvienas sluoksnis turi savo dangaus kūnus, ir visų trijų pasaulių mėnuliai ir saulės nusileidžia po apatiniuoju.

Grįžkime prie jau minėtos L. Ámi pasakos, kur kalbama apie kelionę per Stiklo kalną. Herojus, išvykęs ieškoti aukso paukščio, kurio giesmė atjaunina, pietauja su senu elgeta Stiklo kalno papėdėje. Elgeta sako: "Mano sūnau, greičiau valgyk, nes po kelių valandų Stiklo kalnas atsivers, ir mes turėsime pro jį praeiti. Todėl, kai jis atsivers, mums reikia būti ties kalno viduriu." Buriatai ir gilijakai mano, kad dangus panašus į apverstą katilą ir nuolat juda. Jam judant, tarp dangaus krašto ir Žemės atsiveria anga, pro kurią gali keliauti legendinis buriatų herojus. Jie tiki, kad Saulė palieka pasaulį ties Žemės kiauryme.[47] Kaip matome, L. Ámi pažiūros išlaikiusios rytų religijų elementus. Pasaulio krašte esančio Stiklo kalno periodiško atsivėrimo motyvas yra išsaugotas atsiminimas apie Saulės laidą ir iškeliavimą iš pasaulio (arba patekėjimą).

Matome, kad pasakotojo pasaulio koncepcija kilusi iš dviejų šaltinių. Iš vienos tradicijos išsaugojusi krikščioniškąjį viduramžių ar net dar senesnį pasaulėvaizdį, derina jį su vengrų tautosakos pasaulio koncepcija. Turėdami šitą kuklią medžiagą, mes negalėtume imtis šių pasaulio koncepcijų istorinio, etimologinio ir kt. tyrimo. Galbūt vėliau, kai bus surinkta panašių liaudies žmonių pažiūrų kolekcija, ji taps pagrindu bendresniems pasaulio konceptų tyrimams.

Iš anglų kalbos vertė Rasa KALINAUSKAITĖ

Sacred Narrative: Reading in the theory of Myth / ed. by Alan Dundes. - University of California Press. Berkeley. Los Angeles. London, 1984. - P. 315-336.

NUORODOS:

1. Pasakoje "Švino vienuolis, išliejęs alavo mišką, ir senutė" senutė sako: "Viena pėda stoviu ant vieno pasaulio krašto, kita - ant kito." Šitoje ištraukoje irgi kalbama apie plokščią pasaulį.

2. L. Ámi pasakoje "Apie jaunąjį karalių Miklošą, neradusį savo krašte gražios nuotakos" taip kalbama apie herojaus klajones: "Kai jis nukako į pasaulio kraštą, kur kregždė negali atsitiesti ir geria vandenį klūpėdama ant juodos medvilnės piktžolės, rado seną namą."

3. Pasakymas "tiszta vont arany" (grynas auksas) L. Ámi pavartotas "termes arany" (gryniuolis) reikšme.

4. Štai kaip L. Ámi pradeda pasaką "Apie karaliaus kriaušę, kurios vaisius kažkas vogė": "Karaliaus sode augo kriaušė, kuri buvo apsivijusi dangų trylika kartų." Pasakoje "Apie žmogų, kuris sakėsi neturįs šeimininko" yra tokie žodžiai: "Ar matai, koks aukštas šitas kalnas? Jis užima

keturiolika tūkstančių akrų, bet jo viršūnė triskart apjuosia dangų, negalėdama išsitiesinti." Pasakoje "Senasis karalius Attila" vežėjas sako jaunajam karaliui: "Aš labai išsigandau, nes miške virš medžio viršūnės įsižiebė tokios didelės mėlynos liepsnos, kad net dangus aprūko."

5. Pasakoje "Apie lokį, kuris septynerius metus lakė vandenį, bet negalėjo nuryti nė lašo" karalius pažada atiduoti dukters ranką tam, kuris suras Mėnulį. Pasakos herojus surado dingusį dangaus kūną jūros dugne ir norėjo vėl užmesti jį į dangų. Mėnuo ėmė maldauti: "Leisk man pasilikti čia dar bent metus, kad galėčiau gerai išsimaudyti ir pailsėti! Čia negirdžiu daugybės bjaurių žodžių, o juk kai kurie žmonės, ir tu taip pat, gali keiksnoti nesustodami. Daugybę kartų girdėjau tave keikiantis."

6. Pasakoje "Apie jaunąjį karalių Miklošą, neradusį savo krašte gražios nuotakos" viena žvaigždė sako herojui: "Lipk greitai man ant nugaros. Mes beveik pavėlavome - juk šiąnakt aš turiu budėti savo vietoje."

7. L. Ámi pasakoje "Apie Peterį Húzomą, negalėjusį rasti stipresnio už save" galima perskaityti tokius žodžius: "Augo medis, kurio šaknis buvo 10 000 kilometrų ilgio. Jánosas Erosas ją vienu ypu išrovė. Jos vietoje atsivėrė pasaulio skylė. 2 000 kilometrų po žeme buvo plėšiko Bakaraszo (Nykštuko) urvas". Pasakoje "Žyniai, kurie nieko nebijo" vėl minima kelionė į požeminį pasaulį. "Vienagalvis slibinas nusileido į šulinio dugną, kur paliko 365 savo galvas. Jis susigrobė visas princeses, grafienes ir baronienes ir nugramzdino jas į šulinį, bet jos keltuvu vėl pasikėlė į paviršių."

8. Kálmány, remdamasis vengrų tautosaka, pateikia daugiau pavyzdžių, kur kalbama, kad Rojus yra aukštutiniame pasaulyje ir kad pirmosios poros nuopuolis vyko dangaus rajone virš mūsų (Kálmány, 1893, P. 43). Pagal Vogulo duomenis, kurie panašūs į L. Ámi pastebėjimus, pirmoji pora buvo nuleista iš dangaus virve (Muncasy, 1896, p 135).

9. Ortutay 1940, Introductory Study. - p. 67.
10. Honti, 1940, p. 4.
11. Honti, 1940, p. 311.
12. Berze Nagy, 1907, p. 274; Berze Nagy, 1940, p. 99.
13. Berze Nagy, 1940, p. 488.
14. Domotor, 1948, p. 57; Berze Nagy, 1940, p. 9. Nežinodamas antrojo Berze Nagy apibūdinimo, Domotoras rašo: "Šis pasakymas - individualus atskiro pasakotojo savitumas, o ne būdingas mūsų Žemaitijos pasakų bruožas."
15. Vajda, 1953, p. 250. Vajdos teiginys visiškai atitinka L. Ámi mintį.
16. Gonczi, 1914, p. 181.
17. Berze Nagy, 1943, p. 240.
18. Harva, 1938, p. 59.
19. Ipolyi, 1929, p. 130.
20. Harva, 1938, p. 23.
21. Ipolyi, 1939, p. 77.
22. Troels-Lund, 1913, p. 95.
23. Harva, 1938, p. 22.
24. Honti, 1940, p. 316.
25. Harva, 1938, p. 206.
26. Harva, 1938, p. 21.
27. Berze Nagy, 1943, p. 239.
28. L. Ámi pasakoje "Apie aukso paukštį, kurio giesmė atjaunina" Laurų šalis plyti už Stiklo kalno, nors pagal paties pasakotojo mitinę pasaulio koncepciją Stiklo kalnas yra pasaulio krašte. Jánosas Erosas pasakoje "Žmogus, neturėjęs valdovo" priverčiamas kažkur Vengrijoje vesti velnių karaliaus dukterį. Uošvis gudrumu jį pagauna ir atgabena į Velnių šalį, plytinčią horizontaliame plane, bet apie Vengriją vis tiek kalbama kaip apie aukštesniojo pasaulio šalį. Pasakoje pavadinimu "Čionai, broliai! Aš nesuprantu, ką šis žmogus nori pasakyti" Istvánas Kissas atvyksta į Kreivąją šalį aplankyti jaunėlės sesers; keliaujama horizontalia kryptimi. Pokalbio metu jo svainis sako: "Mes suprantame, kad nesame tokie rausvi, kaip viršutinėje pasaulio dalyje gyvenantys žmonės, nes čia, Kreivojoje šalyje, valgome tik iš ryžių keptą duoną."
29. Harva, 1938, p. 25.
30. L. Ámi pasakoje "Žmogus, sakęs, kad neturi valdovo" yra frazė apie herojų, kuris "Susitrenkė galvą į juodąjį debesį".
31. 1960 metų lapkritį Ujfehértó (Szabolko apygarda) laukuose 45 metų amžiaus piemuo L. Rátkai man pasakė: "Virš mūsų ir po mumis yra nesuskaitoma daugybė pasaulių, ir mes gyvename viename iš tokių sluoksnių."
32. Ipolyi, 1929, p. 78.
33. Harva, 1938, p. 170, 556.
34. Solymossy, 1922, p. 43.
35. Berze Nagy, 1958, p. 129.
36. Harva, 1938, p. 76.
37. Berze Nagy, 1958, p. 129.
38. Horger, 1908, p. 422.
39. Berze Nagy, 1958, p. 136.
40. Horger, 1908, p. 376.
41. Harva, 1938, p. 53.
42. Harva, 1938, p. 54.
43. Kiss, 1959, p. 253.
44. Harva, 1938, p. 26.
45. 1952 m. Sebestyénas Tinódi Lantosas, remdamasis Thuroczio Kronikomis, aprašė Lőrinco Taro kelionę į pragarą (Tinódi-Emlékkonyv, 1956, p. 95 - 98.) Pasakojime Lőrincas Taras nusileido į požemio pasaulį su kūnu, o grįžo panašiai kaip 301-ojo pasakų tipo herojus.
46. Troels-Lund, 1913, p. 94.
47. Harva, 1938, p. 35-36; Solymossy, 1929, p. 143.

KNYGOS

APIE VISAS METŲ ŠVENTES

Viena iškiliausių mūsų etninės kultūros tyrinėtojų Angelė Vyšniauskaitė yra paskelbusi šešis stambesnius darbus bei studijas, daugybę straipsnių apie papročius. "Lietuvių etnografijos bruožuose" ji apibūdino šeimos, kaimynų bendravimo ir kalendorinių švenčių papročius, juos populiarino apybraižoje "Lietuvių šeimos tradicijos" (1967), dviejuose darbuose nagrinėjo atskirų etnografinių regionų papročius ("Vestuvės Suvalkijos kolūkiniame kaime", 1981; "Žemaičių vestuvės", 1985), analitiškai tyrinėjo "Lietuvių linininkystės papročius" (1983). O neseniai sulaukėme dar vieno leidinio apie kalendorines, valstybines bei šeimos šventes. Jų net 70!

Pratarmę autorė pradeda mintimi apie pagrindinių lietuvių verslų (žemdirbystės ir gyvulininkystės) ryšį su kalendorinėmis šventėmis, pabrėždama, kad "daugelyje apeigų senojo mitinio tikėjimo ir krikščionybės kulto elementai yra visiškai sumišę". Pažiūrėję į turinį, pamatysime, kad visos kalendorinės šventės yra susijusios su Kristaus, Marijos, šventųjų gyvenimo paminėjimais, tad apie tai šioje vietoje irgi reikėjo paminėti.

Toliau dviejuose įvadiniuose skyreliuose aptariamas kalendoriaus tvarkymas Europoje ir jo atgarsiai Lietuvoje, rašoma apie žiemos ir vasaros saulėgrąžas, pavasario ir rudens lygiadienius, apie pastoviąsias ir kilnojamąsias šventes.

Pačios šventės aprašomos paménesiui. Kiekvieno mėnesio pradžioje išvardijami kadaise buvę mėnesių pavadinimai, paminėti seniau namuose ir laukuose dirbti darbai, pavardinamos to mėnesio šventės, vienas kitas paprotys. Aišku, daugiausia vietos skirta atskirų švenčių aprašymui. Jos aprašytos gyvai, įdomiai, suprantamai bet kokio išsilavinimo skaitytojui.

Gale pridedamas rekomenduojamos literatūros sąrašas (jame 93 pozicijos). Vertėjo dar pridėti turiningą B.Buračo straipsnį "Kupiškėnų Sekminės" (Tautosakos darbai, 1937, t.3), S.Zobarsko "Tautiniai lietuvių papročiai" (1931). Vardijant net smulkius straipsnius apie margučius, reikėjo nurodyti ir reprezentacinę A.Tamošaičio knygą "Lithuanian Easter eggs" (Toronto, 1982). Pateikiant vieną kitą suomių bei rusų autorių, dar tikslinga buvo nurodyti Georgo von Gynz-Rekowskio "Der Festkreis des Jahres" (Berlin, 1980).

Leidinį pagyvina nuotraukos: dvidešimt trys tekste ir trys spalvotos viršeliuose; gaila, kad šiai knygai spausdinti naudotas popierius kai kurias jų perteikė blankiai. Taip pat būtų buvę gerai, kad visos nuotraukos, vaizduojančios veiksmą, būtų palydimos ir metų nuoroda.

O ateityje lauksime analitinių kalendorinių švenčių tyrinėjimų su jų raidos, prasmės ir kitų dalykų aiškinimais. Ta tematika pastaraisiais metais lauko medžiagą intensyviai renka etnografė Regina Merkienė.

Vacys MILIUS

Pasiburblenimas Paties su Savimi

"Liaudies kultūros" žurnalo folkloro skyriaus redaktoriaus Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su 1992-ųjų metų Mateušo Slančiausko premijos laureatu Liudviku GIEDRAIČIU

Pats L.G. Įdomu, kodėl tu Pats turi kalbėtis su Savimi, kaip koks senis, gyvenantis tarp laukų vienas? Ar tai nėra ligos ar senatvės požymis?

Laureatas. Liga čia vienintelė: spaudos visiškas abejingumas tautosakos rinkimo reikalui. Esu jau trečias šios premijos, pirmosios ir vienintelės tokios, anot antrojo jos laureato N.Vėliaus, visoj Lietuvos istorijoj, visame lietuviškame pasaulyje, "savininkas", o nė viename iš šimtų dabar Lietuvoje leidžiamų žurnalų, laikraščių, pasipilančių kasdien griūtimi ant žmogaus, nė viename nesu matęs, skaitęs nei apie kažkokią Mateušo Slančiausko premiją, skiriamą už tautosakos rinkimą,puoselėjimą, nei apie jos laureatus. Matyt tautosakos rinkėjai - tokios, S.Daukanto žodžiais tariant, vargo pelės, kurių stichiškai kratosi visi, net tie, kurie, pasinaudodami jų triūso vaisiais, vėliau išleidžia garbingus liaudies dainų, pasakų ir pan. leidinius. Vargo krapštuko, nuo trobos prie trobos lesiojančio tautosakos grūdelius, ilgais žiemos vakarais, daina po dainelės, pasaka po pasakėlės, skrebenančio, perrašinėjančio visa tai į rinkinius, vargo krapštuko vardo nėr. O įsivaizduok tautą, neturinčią nei savo dainų, nei sakmių, nei pasakų, nei mįslių... Dykuma. Juk vieną kartą taip ir atsitiktų, jei ne tautosakos užrašinėtojų padermė. Mes labai pagarbiai sakome: "Jono Basanavičiaus pasakos", o net neįtariame, kad ne Jonas Basanavičius jas iš žmonių užrašė, jis tik suredagavo, išleido, savo autoritetu sureikšminto... Tiek tuo klausimu.

Pats L.G. Esi tik "Žaliavos rinkėjas", o nori turėt Vardą...

Laureatas. Noriu pasakyt: esu labai laimingas, jei mano bevardis triūsas - Lietuvos vardu. Atsiprašau.

Pats L. G. Nesipykim. Gal galėtum papasakot apie "pradžią". Juk vis tiek būta ir asmeninių tautosakos rinkimo paskatų.

Laureatas. O! Visų interviu - ***tradicinis***, todėl- ***geriausias*** klausimas! Malonu... Kas beužduraus mūsų jaunos demokratijos sąlygomis truputį ir paironizuoti: esu nuo kūdikystės - katorgininkėlis, trejų su puse metų atsidūręs anapus Jenisejaus. Iki keturiolikos su puse man Lietuva tebuvo - net neaišku kas - nesuprantamai skaudus žodis vyresniųjų lūpose. Su bendraamžiais lietuviukais jau rusiškai kalbėdavom. Manieji sapnai ir iki šiol "rusakalbiai" arba visai nebylūs. Kai suaugusieji tremtiniai taria "grįžau iš tremties", jie teisūs, nes iš tikrųjų grįžo, kur jau yra buvę, ką pažinoję, kur augę. O taigos lopšy suptiems nusikaltėliukams tai nėra grįžimas, vien atvažiavimas į visai nepažįstamą žemę, kurią dar reikia atrast, perprast, pritapti prie jos. Ėjimas pas žmones renkant tautosaką man ir buvo būdas, te labai pavėluotai, pačiam susiieškoti Lietuvą. Tautosakos ekspedicijose, išeidamas į kaimus, pasijunti einąs ne tautosakos rinkti, o būtent - į Lietuvą... Ir man vis maža, man vis maža jos, ir niekad, atrodo, aš į ją negrįšiu. Gera girdėt jos žmones, būti tarp jų, laimingą akimirką - net pačiam pasijusti pilnaverčiu Lietuvos dalyviu. Užburia tautos (savosios, ir kitų) išskirtinumo, kultūrinio individualumo pasireiškimai. Vardan to pagal išgales ir dirbti norėjosi. Be to, juk labai gerai atsimenam, kokius laikus neseniai gyvenom, kaip šėtoniškai siekta, kad mūsų nebūtų, kaip norėta išplėšti mus iš mūsų pačių: mūsų žodį, dvasingumą, paveldą - visą savitumą. Nevilty atrodė: reikia rašyt rašyt rašyt - žodį po žodžio, žodį po žodelio - kalną prirašyt, viskas bus išplėšta, bet vis tiek gal bent kokia daina, pasuolin pasiritus, išliks. Kuo labiau plėšia - atkakliau laikyt stengiesi...

Pats L.G. Ar kartais nepagalvoji, kad visa, kas geriausia tautosakoj - išrinkta, užrašyta jau gal prieš šimtmetį, pusšimtį, liko tik draiskanos, ir jau gal nebeverta dėl jų vargt...

Laureatas. Kai pajūry ieškom gintarėlio, mes, be abejo, žinom, kad visų rūmų nerasim, o vis dėlto nenusakomai žavimės kiekvienu jo krisleliu, suradę būtinai nepaliekam ant smėlio. Turtas? Neturtas? Kaip kam. Mokslui būtina turėt visą mūsų tautosakos vaizdą visais jos gyvavimo laikais - atsiradimo, suklestėjimo, sunykimo, pakitimų. Be to, dar esama anaiptol ne draiskanų.

Pats L.G. Pasisukioji Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Kaip ten šnekama, kokia tautosakos užrašymo padėtis Lietuvoje?

Laureatas. Vertinant pagal minėto instituto saugykloje esančios medžiagos kiekį - nebloga. Sukaupta apie milijoną trys šimtai tūkstančių tautosakos vienetų (tiek pilnai ar nepilnai užrašyta tautosakos kūrinių variantų). Tik bėda, kad paties to aruodo, sakoma, padėtis apverktina: nebėr jame vietos nė uodui snapo įkišt. Na - ir t.t.... Apibūdinant tautosakinės medžiagos rinkimo būklę šiandien, pirmiausia dera pasakyti: chaotiška. Tautosaką renka dabar dažnas: mokiniai, vietiniai ir atklydėliai etnografiniai ansambliai, pavieniai entuziastai, bet kur jų surinktoji medžiaga, kur ji dingsta, kokia užrašymo kokybė, kas, kur, kiek užrašyta - ponas Dievas težino. Tuo tarpu mokslinei ekspedicijai nuvažiavus į kokią vietovę, nebeįmanoma dirbt, nes geriausi pateikėjai jau po keliolika kartų nežinia kieno būna aplankyti, jiems įgrįsę tie lankytojai, nebenori nė šne-

Tautosakos rinkimo ekspedicijoje Žilinuose (Varėnos raj.), 1983 m. Pas Rozaliją Vičkačkaitę Kalėnų kaime.

kėt. Deja, atsitiktiniai užrašinėtojai tik nugraibo jiems patinkamą grietinėlę - "gražiausias" dainas, "gražiausias" pasakas, o reikėtų nepalikt nė vieno tautosakos trupinio, koks jis dar beišlikęs, reikėtų iš pateikėjo lūpų aprašyt konkretaus kūrinio išmokimo laiką, vietą, populiarumą, sunykimą...

Pats L.G. Šnekučiuojamės kaip du nepažįstami. Bet kuo gi mes skiriamės. Niekuo.

Laureatas. Galiu atsakyt, jei neskiri. Namuose guli jau dešimtys magnetofono juostų su neiššifruota, nesutvarkyta kelių ekspedicijų medžiaga, šūsnis mudviem teišskaitomų vaikų tautosakos rankraščių, o jau ne pirmi metai negaliu priversti, kad atidėtum savo nepabaigiamus kasdienius "svarbius" reikalus, imtumeisi šifravimo, rinkinių tvarkymo. Vis įsispyręs: "nėr laiko". Pažvejot, žiūrėk, turi laiko.

Pats L.G. Žvejot kitą kartą nė nevažiuočiau, jei turėčiau už ką šeimai žuvelę nupirkt... Kiek gi grašelių šeimai pridūrei, tarkim - "priedu" prie diplomo. Juk duonos net tau, gerbiamas Laureate, manau, reikia!

Laureatas. Nepagalvojau...

Pats L.G. O kažkas jau priverstas pagalvot...

Laureatas. Jūs visi lyg susitarę - apie tą patį... Neseniai sutikau mokytoją Emą Stanikaitę iš Raudondvario Pakauny, dažną tautosakos ekspedicijų dalyvę, dabar pensininkę, labai mielaširdingą moterytę. Išsekus pasiklausinėjimams apie tautosakos ekspedicijų "senbūvius" - Martą Juškaitę iš Kauno, Joną, Audronę Tamulius iš Šiaulių, - ji neatsikratomai įsikibo į tą prakeiktą klausimą. Kai vis tiek viską išsikvotė, sako: "Važiuojam, čia mano brolis netoliese gyvena, aš tau duosiu marškinių." "Iš kur tie marškiniai ir už ką?". "Na - Laureato proga... patinka man jūsų žurnalas (tai apie "Liaudies kultūrą"!), tavo paties, ką ten paberi, kiekvieną žodelį išieškau ir apskritai - važiuojam, neatsikalbinėk... Prisimenu, vieną kartą pasakojai: dirbau dirbau visą žiemą, šifravau, šifravau - septyniolika rublių gavau... (užmirštų žemynų esi, žmogau, pilnas!). Turiu giminių Amerikoj, atsiuntė didžiulę dėžę marškinių ir kitokių drabužių, ne naujų, panešiotų, - kad išdalinčiau esą "vargšams Lietuvoj..."

Pats L.G. Tu geriau papasakotum pabaigai kokį įdomesnį nuotykį iš ekspedicijų.

Laureatas. O! Šia prasme niekas nenurungs Troškūnų, kurių apylinkėse net nepilnapročiu palaikytas buvau: esą vaikšto toks su raudona kuprine (joje - magnetofonas), toks - truputį (pirštu - apie smilkinį), klausinėja dainelių, pasakėlių, kodėl kregždės uodega skelta... Paskui tenai net "areštuotas" buvau: vaikšto esą toks su raudona kuprine, o naktimis gyvuliai iš laukų dingsta. "Areštuotas", nuvežtas pas apylinkės valdžią, iš jos - akistatai su... Vėliumi, ekspedicijos vadovu. Tas patvirtino , kad lyg ir ne visai nevisprotis, o svarbiausia - ne vagis...

Pats L.G. Įdomu gyvent, ar ne?

Laureatas. Nelabai.

Pats L.G. Jautiesi vertai gavęs premiją?

Laureatas. Nelabai. Nebent - už troškimą, kad tautosakos rinkimo darbas būtų padarytas. O kiek paties nuveikta - visada maža. Sakyk, gal šituo "pasiburblenimu" lietuvių žurnalistikoj manai įteisinsiąs kokį "vidinį monologą"?..

Pats L.G. Aš ne žurnalistas, bet ką aš bloga darau.

ALDONAI ULEVIČIENEI

Netikėtai ir tragiškai š.m. gegužės 30 d. atsisveikino su šiuo pasauliu Aldona Kireilienė-Ulevičienė, dvylika kūrybingiausių metų atidavusi darbui Lietuvos liaudies kultūros centro dailės skyriuje. Bendradarbių ir daugelio liaudies meistrų atmintyje ji liko skubanti, bėganti, kitų reikalais susirūpinusi, malonia šypsena pridengianti nelengvą asmeninio gyvenimo naštą.

Aldona Ulevičienė gimė 1934 m. liepos 2 d. Joniškio rajone, Butkūnų kaime. Tėvas dirbo buhalteriu, motina šeimininkavo namuose, o jos ir dviejų seserų gyvenimas tekėjo savo vaga, reguliuojamas įvairių aplinkybių. Aldona yra dirbusi bibliotekininke, mokytoja, ekskursijų vadove... Baigė menotyros studijas tuometiniame Vilniaus dailės institute. Darbas su liaudies meistrais savaime davė kryptį jos veiklai.

1976 - aisiais, medžio drožėjų seminare Užuožeriuose (Anykščių raj.).

Ruošiant S.Riaubos skulptūrų parodą. A.ULEVIČIENĖ - viduryje.

Jai vadovaujant, surengta daugelis tapytojų, skulptorių seminarų, iškilo pirmieji liaudies monumentalistikos ansambliai, organizuota ne viena paroda. Aldonos Ulevičienės patarimai, konsultacijos, padrąsinantys žodžiai išaugino ir subrandino ne vieną talentą. Ji daug rašė liaudies dailės klausimais periodikoje, ypač "Literatūroje ir mene", "Kultūros baruose", paruošė daugelio respublikinių liaudies meno parodų katalogus, įvairių bukletų (apie P. Damijonaitienę, J. Januškienę, J. Jankų, "Čiurlionio kelio" skulptūrų ansamblį), skaitė ne vieną pranešimą konferencijose, seminaruose, dalyvavo telelaidose.

1980-aisiais Aldona Ulevičienė buvo priimta į Lietuvos dailininkų sąjungą, ir tais pat metais, galbūt pavargusi nuo gyvenimo įtampos ir pašėlusio tempo, išvažiavo paskui vyrą, žinomą medžio skulptorių Vytautą Ulevičių gyventi į kaimą - iš pradžių keletą metų netoli Zarasų, vėliau - į Kėdainių rajoną. Čia, neblaškoma organizacinio darbo, komandiruočių, rašė knygą apie S. Riaubą, kuriuo daugelį metų domėjosi, gerai pažinojo ir mėgo. Deja, knyga liko nebaigta, kaip galbūt ir kiti darbai bei sumanymai - ligos ir mirties neįveikė nė kaimo ramybė, kuria taip džiaugėsi, ištrūkusi iš miesto...

Amžiną Aldonos Ulevičienės poilsį saugo Krakių miestelio kapinaičių medžiai, o atminimą - darbai liaudies meno baruose...

LIDIJAI MEŠKAITYTEI

1993 m. liepos 31-ąją ištuštėjo nedidelė, pamiškėj prisiglaudusi Antšvenčių kaimo sodyba - mirtis amžiams išsivedė jos šeimininkę, visom būtybės galiom prie jos prisirišusią. Čia ji gimė, užaugo, čia patyrė daug kančios ir mažai džiaugsmo, čia kūrė ir saugojo savo unikalias akvarelines miniatiūras - tikrus tapybos šedevrus.

Užžėlė takeliai, kuriuos metai po metų vis sunkiau mynė ligos pažeistos Lidijos Meškaitytės kojos. Fizinės negalios spaudžiamas vis siaurėjo ir siaurėjo jos aplinkos ratas, galiausiai užsidaręs numylėtoje sodyboje.

Čia, Antšvenčiuose (Jurbarko raj.), ji gimė 1926 m. gruodžio 30 d. 1941-aisiais baigė aštuonias klases. Kaip ir daugelis lietuvninkų krašto žmonių, laisvai kalbėjo ir skaitė vokiškai. Prasidėjęs karas, o ypač išvežimas darbams į Vokietiją sujaukė tolesnį gyvenimą. Grįžtant į tėviškę, Kaune, ją sužeidė, ir tas sužeidimas, matyt, bus davęs pradžią sunkiai nepagydomai sąnarių ligai, kamavusiai ją visą gyvenimą. Tapyti pradėjo 1950-aisiais, lyg skambančią mozaiką sudėliodama gimtųjų apylinkių vaizdus į miniatiūrines akvareles.

Paprastas, kasdieniškas peizažas L. Meškaitytės akyse sužėri lyg gamtos perlas, ir ji po mažytį potėpėlį plonyčiu teptuku jį "iščiupinėja", išdailina - rugių lauką, takelį per pievą, arimą, palinkusią dirvoje motinos figūrėlę, panamėj stabtelėjusį pailsėti tėvuką, mėnesienoje į pamiškę išbėgusį šerną, sniego sūkurį trobos pašelmeny... Tame grožyje nėra nieko banalaus - iš jo dvelkia ne tik kaimo romantika, bet ir sunkiai nusakoma vidinė jėga, netgi kažkoks kietumas, kylantis iš pabrėžtos harmonijos. Nėra tai nė realybės kopija, vaizdas dėl vaizdo. Jos miniatiūroje - tikro menininko interpretacija, pasiekta didele dvasine įtampa, išorėje nieko nekeičiant, neperdirbant "pagal save"... Kiekviename L. Meškaitytės peizaže alsuoja gyvybė, suliedama žmogišką būtį ir gamtos pasaulį.

Lidijos MEŠKAITYTĖS miniatiūros (pop., akv.).

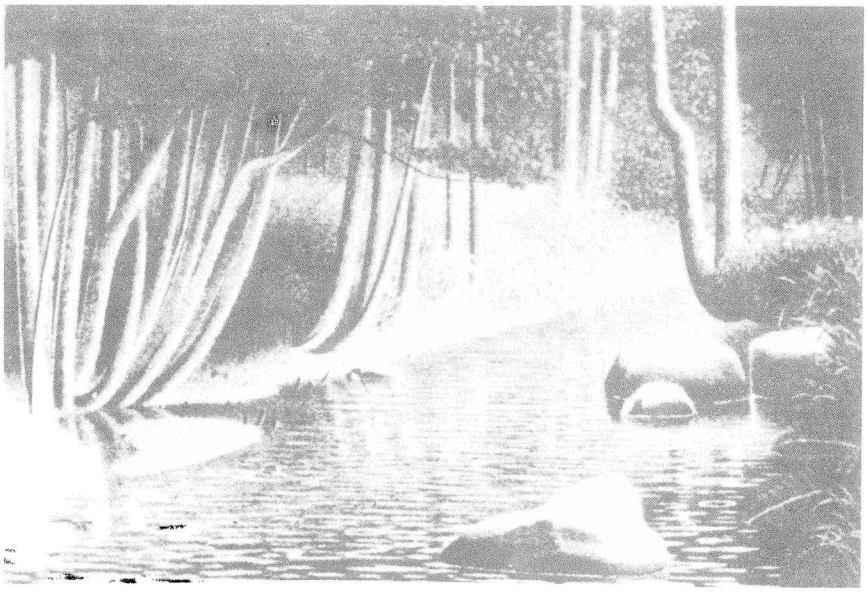

L. Meškaitytės gyvenimas, kaip ir jos kūriniai, - trapus ir nepalenkiamai kietas, tarpais net atšiaurus. Ji mylėjo harmoniją ir tvarką visur - gamtoje, namuose, žmoguje, jos ieškojo ir ilgėjosi, tačiau mažai terado, ypač tarp žmonių. Todėl ir santykiai su žmonėmis pilni dramatizmo ir kančios, kurią atsverdavo vien gimtų namų šiluma ir gamtos grožis.

Ir be galo gaila, kad gęstantis jos žvilgsnis atsirėmė ne į ilgos vienatvės valandom pražiūrėtą savo pirkios langą, o į šaltą, abejingą ligoninės sieną - paskutinėm dienom liga atskyrė nuo to, ką labiau už viską mylėjo - gimtos sodybos ir kaimo, ir ką paliko mums, Lietuvai, - savo kūrinių.

Alė POČIULPAITĖ

Pateikiame pluoštelį tautosakos, atsiųstos iš Pietų Žemaitijos Tauragės krašto. Ją 1990 metais Pagramanty (Tauragės raj.) užrašė ir iššifravo *Viliutė Ružinskaitė*. Pasakojo *Stanislovas Sirvydas*, gimęs 1902 metais Putvės kaime (dab. Šilalės raj.).

Labai malonu būtų sulaukti panašios medžiagos iš visų Lietuvos kampelių visom tarmėm ir patarmėm, įvairaus amžiaus žmonių ir pačių įvairiausių žanrų - sakmių, padavimų, pasakų, dainų, anekdotų, patarlių, prisiminimų - visko, kuo marga mūsų tautos kūryba. Tik neliteratūrinkit, užrašytojai, kalbos, netaisykit "negražinkit", tebus pasakojimas gyvas, toks, koks skambėjo. Be abejo, neraginu apsiribot tautosakos rinkimu tik pateikimui žurnale, o rinkti ją savo krašte visą, kiek dar yra ir kiek įmanoma.

Liudvikas GIEDRAITIS

SENOLIS IŠGELBSTI NUO BADO

Senų senuovie žmuonys ilgą amžių turiedava. Uo dūnas mažā būdava. Ta turiedava išvežti anūkā senuolius į mišką sušaldyti. Senuolis tuoks buva sens sens. Dūnas mažā. I nu karaliaus buva įsakyta: pri kuo ras senuolį, tam būs bauda, kam nesušaldi. Išvež pruoanūkis tan senuolį į mišką su ruogiums i palykt. Tas senuolis saka:

- Uo kam tu palykti tas ruoges? Vežkis numyn.

- Kuodiel, senuoli? - saka.

- Uo su kum tavi pruoanūkiā atveš? Aš ir sava pruosenuolį atvežiau su tums ruogiums. Vežkis, pasidiek.

- Nu, kan daryt, senuoli?

- Vežkis numyn muni. Nešaldyk. Parsivežk atgal.

- U kur aš tavi diesiu?

Senuovie tuoky būdava užpečkiā didelı. Saka:

- Į užpečkį muni užtverk. Dynuo sykį pavalgyti dūsi. Aš i būsiu. Uo, - saka, - nu Dieva prašysiu visuokias laimes tau, pasisekima. Ja kuokia bieda, ateik, mun pasakyk. Aš nu Dieva sužinosiu, pasakysiu, kan daryt.

Gerā. Laiki tas anūks. Laika, laika, šer, šer tan senuolį. Vyna metą atsitika, kad visuo karalystie iššala, nablika nie vyna rugia siekluos. A nie vyna rugia. Įėja žmogus, pasakuo tam senuoliou. Tas saka:

- Nebijuok, sūneli, nebijuok. Aš Dieva išprašysiu iš kur siekluos gauti. Mudu užsiveisma viel.

I karaliaus buvo įsakyta, kas rugių siekluos tur, uo nedūs, tas bus nubausts. Nu, gerai, būn. Pavasarį anūks klaus:

- Kan daba daryt? Visi sie pavasarį, uo kan aš?

- Tu palik pūdyma, - muokin senuolis. - Aš Dieva išprašysiu iš kur gaut siekluos.

Nu, gera. Visi sie vasaruojus, uo tas pūdymą laika. Visi jūkas nastavuo. Saka:

- Žmuogus sublūda. Rugių nier, uo jis pūdymą laika. I gerą gabalą žemes. Septyni pūra rugių telp, tuokį gabalą.

Palika pūdymą. Nu, jis dirb. Jam įsaki senalis: "Dirbk, kaip tur būt. Mieškus vežk, akiek, ark, nesiek nieka. Paskui rudenį įsiesi rugius".

- Iš kur gausma?

- Dievs dūs, nebijuok.

Nu, jau nabtuoli rugių sieja. Senalis saka:

- Aha. Rytuo bus baisia gražus rykmetys. Tu atsikelk tamsuo, atsisiesk į rykmečių pusę i žiūriek į truobuos stuogą. Sauli tekies. Par pirmus spindulius kur išvysi truobuos stuoga, užsiženklink. Paskui išsilupsi tus šiaudus i teip kulk, teip kulk, kad jau paliktų vynas dulkes. Paskui tu išvalyk i mun pasakyk, a daug gausi.

Nu, gerā. Tas atsikieli. Gražus rykmetis. Sauiės spindule čia švyt, čia švyt, čia švyt. Nu, tas nusiplieši tan stuoga. Žmuonys jūkās nastavuo. Saka:

- Uo, pablūda žmuogus.

Pasiiemi žmuoną. Anūdu dūd dūd. Davi tyk, kad jau vynas dulkes paiika iš tų šiaudų. Paiemi, išvali, vieju nūleida. Du guorče! (Į guorčių telp trys lyteriā).

- Senuoli, - saka, - uo kan darysma, ka tyk teprikūliau?

- Dieku Dievou, ka tik prikūlē, - saka - Bus gerā. Užsiesma visą lauką.

- Kaip, - saka, - su tyk biški tyk daug užsiesi?

- Aš tavi pamuokysiu. Ateik rytuo rykmetį, aš tau pasakysiu, kan daryt.

Rytuo rykmetys atėja. Senuolis saka:

- Šiandien bus bjauri diena. Tu nueik į lauką, kur arklē yra, į žardį. Visi arklē stuovies užpakalius atsuken pryš vieją, pryš lytų, uo vyns arklys galvą atsukęs Ta tan pasimauk. Nustuos lyt, būs graži. Pasisiūk terbą reta skudura, susipilk tus grūdus į tan terbą, ant pečių užsikabink ir ant tuo arklia užsisiedęs, juodyk puo lauką. Teip juodyk, kad arklys vynuo putuo būtų. Lakstyk puo visą lauką, ka neliktų nie vyna kampuka neužjuodyta. Tuol juodyk, kuol paskutinis grūduks iškris iš terbuos.

Davai, tas puo lauka laksta užsikabinęs terbą. Pažiūr - dar yr. Viel juoda. Arklys jau vynuos putuos. Ty kaimynā jūkas nastavuo. Saka:

- Pablūda žmuogus.

Dabar tas užakieja, išvaguoja, uždirba. Pradieja dygti rugia. Sudyga ty rugia. Ale gali su vežimu vežinietis, neužkliudysi nie vyna grūda. Saka:

- Senuoli, uo kad tap mažā!

- Nebijuok, sūneli, kad tik Dievas davi sudygt. Būs daba gera žyma. Pašals, užsnigs i užmis rugiā geri. I būs rugių, dūnas kyk nuoriesma.

Nu, daba lauk tuos žymuos. Pašala, užsniga. Ateja pavasaris. Atein Velykas. Pasivadin tan sava anūką senuolis i saka:

- Dabar būs Velykas. Būs gražus rykmetis. Tu nueik į lauka galą, atsigulk tamsuo, kuol tik bažnyčiuos nier prikielima. Atsigulk į vagą i klausykis, kan išgirsi. I mun atejęs papasakuok.

Nuein, atsigul. Gul gul. Pradieja bažnyčiuos prikielima būt. Pradieja būgnus mušti, varpus zvanyti. Puo lauką tuoky pluoni balsuka:

- Ū-ū, ū-ū, bruolau, skleiskimuos, skleiskimuos. Ū-ū, ū-ū, ū-ū, skleiskimuos, skleiskimuos...

Kap jau nustuoja varpā zvanyti, būgnā mušti, i nablika. Tas atsikieli, pareja, senuoliou pasaki. Tas:

- Uo ta gerā! Uo ta gerā! Bus dūnikes. Dievas dūs, išmisma, sūnelē.

Nu, gerā. Dabar ateja tas pavasaris gers. Ka pradieja ty rugiā augti, ka pradieja kerieti. Prikerieja pilna dirva. Piršta įkišt negali

- Ve, - kaimynā saka, - durnius! Durnius siekluos turieja, užsisieja lauką. Uo kuoks jis mandrus! Uo karaliaus įsakyms yra: baudą muokies, kas nedavi siekluos. Uo kaip daba jam būs!

Praneš karaliou. Atvažiū pažiūriet. Je! Rugių lauks, kad piršta negali įkišt. Klaus:

- Iš kur gavā siekluos?
Tas senuoliou saka:
- Kap daba būs? Jau būs bluogā.
- Uo jau kan daba bepadarysi, - saka. - Pasakyk, ka muni laikai i gana.
Nu, ta klaus:
- Iš kur gavā siekluos?
- Uo, - saka, - senuolį turu užsidaręs. Jis muni muokina viskan, kan daryt. Gavau siekluos par senuolia maluonę. Jis nu Dieva išpraši.
Karalius pažiūr.
- Aha, paruodyk.
Tas senalis pražilęs, apžielęs, akys įdubusias kap pruožektuore švyt iš viduria galvuos.
- Nu, ta, - karalius saka, - nu šiuos dynuos įsakymą išleidu. Pryš tievą, senuolį kas ranką pakels, tam ranką nukirsti iš pečia. Uo tu dabar turi visuo valstybie užveisti atgal rugius. Puo jaučią ragą turi pardūt sieklą. Ir už jaučia ragą tau tur muokiet puo tris rublius.
Ir tai jis pragyvena, kad nu.

VELNIAS PARSISAMDO UŽ BERNĄ

Kitąsyk žmuogus gyvena. Vaikų daug, žemes daug, prasta, šlapia. Tyk vargst, tyk vargst, niekaip negal pragyvent. Berna samda. Nein nieks: pavalgyti nieka nier. Drabužis palaikis. Nuejęs vyną sykį į sava tus laukus, į krūmus, kert i riek. Saka:
- Kad velnią rasčiau, i tan samdyčiau, kad tik galieč pragyvent.
Iš krūmų velns šmūrkšt ir išlend. Saka:
- Atejau, a samdysi?
- Samdysiu, - saka. - Uo kaži, kan tu nuoriesi už tan darbą.
- Uo nieka. Pasirašyk iš mažiuka piršta kairiuosias rankas su krauju: ka nebturiesi kuo dūti dirbti, aš tavi su dūšia, su kūnu, su visu nešiu. Ale buobā nepasakyk, kad aš velns. Uo ja ne, aš pabiegsiu.
Tas misly, ka jis amžių amžiās napragyvens.
- Gera, - saka. - Aik, daba atnešk šniūrus gerus. Čia su arklės krūmus vešiu.
Berns prisikirta, prisikirta, prisidiej baisiausi krūvą. Parsivieri šniūrą, susiverži. Parein kap debesis krūmu nešins. Saka:
- Kam čia tuo kirvia? Reik raute rauti. Bus gatava dirva.
Raun tas velns, kraun, parneš. Žmuonys saka:
- Uo jergustaliau! Kas tas duo žmuogus, ka tuoks stiprus?
- Berną nusisamdžiau. Ale stiprus, ka uo!
Tas šeimininks niekam negal girtys, uo ja ne - pabiegs. Nu, gerā. Tan dirb, tan dirb, tik naspie baužduūti, rykmetį jau gatava. Čia dirvas išarti, čia išekieti, čia grabę iškasti, čia akmenis surinkti... Jau, vaike, pradieja gyventi. Vyną, antrą metą. Ka jau jis baguots, jau, vaike, ka jis pragyvena, ta tu neklausk. Žmuonys dyvas nedyvijas. Saka:
- Kuoks tas berns stiprus. Jis paiesti maža teturieja, uo dabar kaip pragyvena.
Daba užduūd ir akmenis surinkti, kap žvinius i tus. Jau, vaike, struoks. Jau nebdaug tuo darba. Pareja numy, atsisieda pry stala, pasiriemi, ka jis riek, ka jis riek. Žmuona saka:
- Nu, ar tu sublūdā? Kas dabar tau yr? Buvuom tuoky biedni, daba pragyvenuom, visakuo turiam. Dirvas išdirbtas. Kuo tu verki?
- Je, muotyn. Juk tu nežinā. Juk tas jy velns, uo ne berns. Juk aš pasirašiau su sava krauju: ka nabturiesu kuo padūti dirbt, jis muni nešas į peklą gyvą.
- Eik tu, durniau, tu, - saka, - durniau. kuo tu bijā? Aš jam dūsiu tuokį darbą, ka jis sava amžiuj nepadirbs.
Tas žmuogus prasidžiuga. Velns pareja.
- Nu, kan daba?
Ta buoba jūdplauki, atsiprašant, iš puo sijuona pūkšt plauką vyną. Saka:
- Nunešk į upę, išplauk, ka būt balts. Nepamesk i nesudraikyk.
Tas velns dūd dūd, plaun plaun. Parneš. Agirdi, jūds buva, jūds tabier. Tas velns vargst vargst, vargst vargst. Nieka nepadara. Nu, ta saka:
- Ar daug anų yr?
Ta buoba paruodi. Davi tan plauką apsukęs. Saka:
- Pasiuskit! Surijuot muna pruocę. Aš nebibūnu.
Muovi ir išmuovi puo velnių.

SENELIS SUGRIEŠIJO BAŽNYČIOJE

Senų senuovie labai žmuonys turiedava ilgą amžių. Viens senelis buva dikčium daug metų, ir užpečky įsilindęs puoterius kalbiedava i kalbiedava. Vaikai eis i bažnyčią. Vadindava jį.
- Ne, bijau. Nenuoru eit į bažnyčią, - saka. - Gali sugriešyti bažnyčiuo.
- Kaip tu, seneliukā, - sugriešysi bažnyčiuo?
Nein i gana. Nu, vynąsyk jau jin ir išviliuo. Išviliuo į bažnyčią ir ein. Atein pri upes, kap daba Pagramantie ka y Akmena, uo tilta nebuva senuovie. Visi raituos kelnes, i jis atsiraita brist. Ty brend, uo jis sau viršum statei takšt takšt takšt takšt vandeniu ka ledu. Žmuonys žiūr.
- Kas tas daba duo žmuogus tuoks? Išblyškęs, išbalęs, apžielęs, akys įdubusias kaži kur.
Nu, i nieka. Nain į bažnyčią. Kunigs mišias laika. Senis žvalguos puo bažnyčią. Žiūr - velniā du nusitvieren jaučia skūrą. Kas tik biški kur susišvypeliuo, a gnybtelie kas kan, ir į tan jaučia skūrą raša i raša, raša i raša. Jau mišias baigias. Jau any nabtur, kur rašyt. Ta dabar vyns už vyna kampa skūruos įsikandęs, antras už antra ka temp, kyk tik valiuo. Vynam iš dantų ta skūra sprukt. Galvą į balkį pykšt! Tas senuks ki ki ki ki. I nusijūki. I nieka. I nebmata tų velnių.
Pareinant jau tas senuks įbrend. Saka:
- Matā, vaikā. Sakiau, kad aš sugriešysiu bažnyčiuo. Matā, jau dabā i skenstu.

PIEMENUKAS GARBINA DIEVĄ

Kitąsyk kunigą vež pry liguonia. Daba atvažiū kunigs. Žiūr - vaikiuks karves gana i par grabę šuok.
- Čia, Dieve, tau.
Į antrą pusę šuok:
- Čia, Dieve mun. Čia, Dieve, tau. Čia, Dieve, mun.
Tas kunigs apsistabda purmuoną.
- Vaikeli, akšen, - saka. - Aš tavi pamuokysiu, kaip reik Dievą garbinti.
Gerā. Pamuokin "Sveika Marija" kalbiet. Tas vaikiuks kalbieja kalbieja. Karves nūbiega atsukti ir užmirša. Uo ežers buva. Kunigs važiū antrapus ežera, jau tuoli nuvažiava. Uo statei par ežerą netuoli. Tas vaiks pamati, ka netuoli tas kunigs. Tas per ežerą pliaukšt pliaukšt pliaukšt ka ledu ir atbieg. Saka:
- Užmiršau, kunigeli, kaip tu muni pamuokina Dieva garbyt.
Saka:
- Grįžk atgal. Tu kaip garbinā, taip ir garbink. Matā, ka tava garbie didesni kaip visų, kad tu neskensti.

VOKIETIS IR ŽEMAITIS

Vuokytys tur įsidiejęs keletą kirvių ir ein su maišu nešins. Sutink žemaitį.
- Nu, žemaiti! Atspiek, kiek aš čia kirvių turu. Ja tu atspiesi, aš tau visus tris atiduosiu.
Nu saka:
- Tris kirvius.
- A velns tau i pasaki!? Še, imk tus kirvius i neškis.

Užrašytojos pastaba: dėl Tauragės krašto geografinės padėties čia ypač populiarūs anekdotiniai pasakojimai apie žemaitį, žydą ir vokietį, apie žemaičio nuotykius Tilžėje bei įvairius sunkumus, važiuojant per sieną (vad. rubežių).

Pardavimui kaina sutartinė Liaudies kultūra. 1993. Nr. 6 (33). 1 - 57. ISSN 0236 - 0551

Kaina prenumeratoriams - 0,30 Lt